

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

G. Osipov

TOPLUMBİLİM

Teori ve Yöntem

Sorunları

G. OSİPOV

●
TOPLUMBİLİM

TOPLUMBİLİM
TEORİ VE YÖNTEM SORUNLARI
G. OSİPOV
ÇEVİREN
ÜNSAL OSKAY

G. Osipov'un *Sociology, Problems of Theory and Method* (Progress Publishers, Moscow 1969) adlı yapıtını, İngilizcesinden Ünsal Oskay dilimize çevirmiş ve kitap, *Toplumbilim, Teori ve Yöntem Sorunları* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Ocak 1977 tarihinde, Ankara'da, *Çağ Matbaası*'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

7 Yazarın Notu

BİRİNCİ KISIM MARKSİST TOPLUMBİLİM 9

- 11 BİRİNCİ BÖLÜM. — Felsefe ve Toplumbilim
11 1. Felsefenin Konusu
13 2. Özgül Bilimlerin Felsefi Sorunları
13 3. Tarih Felsefesi, Toplumsal Felsefe ve Toplumbilim
15 4. Materyalist Felsefenin Yöntembilimsel Önemi
20 İKİNCİ BÖLÜM. — Genel Toplumbilimsel Teori
20 1. Toplumsal Etkileşim
21 2. Toplumsal Etkileşimin Ekonomik Sistemi
22 3. Uygur Toplum
25 4. Toplumsal Yapı ve Kişilik
26 5. Toplumsal Düzenleme
27 6. Sosyo-Ekonomik Modeller
29 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Toplum Teorisi
29 1. Toplumbilimin Konusu
30 2. Toplumbilimsel Çalışmaların Öngerekirlikleri
32 3. Yabancılaşma Teorisi
35 4. Toplumun Özgürlüğü ve Bireyin Özgürlüğü
37 5. Marksist Toplumbilimsel Anlayışlar
39 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Teorik ve Uygulamalı Toplumbilim
39 1. İşlevsel Toplum Teorisi
41 2. Uygulamalı Toplumbilim
45 BEŞİNCİ BÖLÜM. — Toplumsal Yasaların İşleyişi
45 1. Toplumsal Olgular
47 2. Toplumsal Durum
49 3. Özgül Koşullar
51 4. Toplumsal Grup
52 5. Sosyo-Psikolojik Grup
53 6. Kişilik Özellikleri
54 7. Toplumsal Bilinç
54 8. Kişilik
56 9. Toplumbilimsel Araştırmanın Öğeleri

İKİNCİ KISIM GÜNÜMÜZDE MARKSİST VE BURJUVA TOPLUMBİLİMİ 57

59	1. Toplumbilim ve Toplumsal Yaşam
65	2. Betimleyici Görgücülükten Soyut Teoriye
72	3. Betimleyici Görgücülüğün Felsefi İlkeleri
84	4. Modern Batılı Toplumbiliminin Konusu
94	İKİNCİ BÖLÜM. — Toplum
94	1. "Toplum"un Tanımı
97	2. Toplum ve Toplumsal Süreç. Toplumsal Etkileşim Teorisi
109	3. Toplum ve Toplumsal Kurumlar. Toplumbilimdeki Kurumsal Okul
118	4. Toplum ve Kültür. Toplumbilimdeki "Kültürel" Teoriler
131	5. Toplum ve Kişilik. Toplumbilimde "Kişilik" Teorisi
145	6. Toplum ve Ekonomi, "Gelişme Aşamaları" Teorisi
152	7. Marksist Toplumsal Tarih Görüşü
165	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Toplumsal Gruplar ve Sınıflar
165	1. Toplumsal Grubun Tanımı. "Toplumsal Bütünleşme" ve "Toplumsal Farklılaşma" Teorileri
175	2. Birincil ve İkincil Toplumsal Gruplar
179	3. "Toplumsal Tabakalanma" Teorisi
186	4. Toplumsal Sınıflar. "Psikolojik" Toplumsal Sınıflar Teorisi
198	5. Ara Gruplar ve Toplumsal Gelişimdeki Yerleri
202	6. Seçkinler Teorisi
212	7. "Toplumsal Hareketlilik" Teorisi
219	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Toplumsal Değişim ve Toplumsal İlerleme
219	1. Toplumsal Evrim ve Toplumsal Değişimler Teorisi
221	2. "Toplumsal Sapma" Teorisi
233	3. "Öykünme" Teorisi
238	4. Kültürel Gecikme ve "Toplumsal Çözülme" Teorileri
244	S o n u ç

MODERN çağın özü ve temel olgusu, tüm ülkelerin ve halkların Rusya'daki Büyük Ekim Sosyalist Devrimiyle açılan sosyalizm yoluna geçişleridir. Çağımız, temelden farklı iki toplumsal sistem arasındaki mücadelenin ve aynı zamanda sosyalist ve ulusal kurtuluş devrimleriyle dolu günlerin çağıdır. Modern dünyada açılmış bulunan —ilerici ve gerici— iki ideoloji arasındaki bu mücadele, yeni bir topluma geçişin tarihsel sürecinin bir yansımasıdır. İdeolojik mücadeledeki başarı, büyük ölçüde, halkın siyasal bilinçliliğine, çabalarının yoğunluğuna ve davalarının haklılığına olan inançlarına ve mücadelelerindeki kararlılıklarına bağlıdır.

Bugün yeni bir durumla karşı karşıyayız. Gerek sosyalist

lkelerdeki tüm halkların sağladıkları ekonomik başarılar ve gerekse ulusal kurtuluşcu ve demokratik hareketlerin siyasi başarıları sayesinde, dnyamızıdaki sınıfsal güçler arasındaki yeni bir ittifak oluşmuş bulunmaktadır. Dünya sosyalist sisteminin kazandığı zaferler arttıķca sınıf mücadelesi yeğinleşmekte ve emperyalist ideoloji gitgide daha örtülü ve kurnazca mücadele biķimlerine yönelmektedir. Özellikle, komünizmi ktleme girişimlerini artırmaktadır.

Emperyalizm, toplumbilimi, kitleleri ideolojik olarak etkilemenin en işlenmiş ve en ince araķlarından biri olarak kullanmaktadır. Ayrı ve bağımsız bir bilim olarak toplumbilim, doğaya, topluma ve düşünceye ilişkin bilimlerin birbirlerinden ayrılmaları, bütünleşmeleri sonucunda oluşmuştur. Bunun sonucunda, ķeřitli inceleme alanları felsefeden kopup ayrılmışlar ve gökbilim, fizik, biyoloji, psikoloji, formel ve matematiksel mantık, törebilim, estetik ve *semi-otik** gibi ayrı bilimler durumuna gelmişlerdir.

Bunlar, toplumbilimin bağımsız bir bilim sayılmaşından daha önce olmuştur. Toplumbilimin bağımsız bir bilim konumuna yükselmesi, felsefenin kendi yapısıdaki değişimin; özellikle, materyalist tarih anlayışına ve insanın toplumla ilişkileri konusundaki deneyimsel araştırmalara karşı duyulan ilginin artmasının bir sonucu olarak gerķekleřmiřtir. Toplumbilim geliřtikķe, toplumbilimsel inceleme ve araştırma ilkeleri de geliştirilmiş, diğer bilimlerden alınan yöntembilimin toplumbilime uyarlanması gerķekleřtirilmiř, özgül toplumsal incelemeler ve ķalıřmalar yapılmaya başlamıştır. Benzer biķimde, toplumbilimciler de toplumbilim ile diğer bilimler arasındaki ilişkiler, toplumbilimin gerķek konusunun ne olması gerektiği ve toplumbilimin toplumsal işlevleri gibi sorunlar üzerinde durmuşlardır.

* Sözcük anlam bilimi. —ķ.

BİRİNCİ KISIM
MARKSİST TOPLUMBİLİM

FELSEFE VE TOPLUMBİLİM

1. FELSEFENİN KONUSU

Felsefe, bir bilim olarak, doğayı, toplumu ve insan düşüncesini yöneten genel yasalar üzerinde durur. Bu yasalar ortamdaki tüm görüngüleri, süreçleri ve ilişkileri etkileyen, diyalektik materyalist niteliktedirler ve geneldirler. Karl Marx ve Friedrich Engels'in felsefeye olan temel katkılarından biri, felsefi materyalizmi bir yandan geliştirirken bir yandan da topluma ilişkin kendi çalışmalarına felsefi materyalizmi uygulamış olmalarıdır. Materyalist tarih anlayışının bulunuşu sadece felsefe yasalarının geçerli olduğu alanın genişlemesi anlamına gelmemiş, ama aynı zamanda, tarihsel perspektifi içinde, insan faaliyetlerinin de felsefenin kendi sistemi içinde yer alması anlamına gelmiştir.

tir. Bu andan itibaren “diyalektik” ve “tarihsel” kavramları özde özdeş sayılır olmuşlardır.

Marx ve Engels insanın toplumsal edimlerini felsefi bilime katmakla tek bir *bütüncül* felsefi sistem yaratmışlardır. Bu nedenle, iki alanın —diyalektik materyalizm (her şeyi yöneten genel yasalar sistemi) ve toplumbilim (toplumsal yasalar, yani yalnız toplumu yöneten yasalar sistemi)—bu tek sistem içinde ayrı inceleme alanları sayılması, eskinin geleneklerine karşı biçimsel bir saygı olarak sürdürülür olmuştur. Yakın zamanlarda, bazı felsefe çalışmalarında görülen genel yasaları felsefi yasalar olarak kabul etme girişimleri, çoğu kez, biyoloji gibi öteki bilimlere de taşmış bulunmaktadır. Bu, gerek felsefeye ve gerekse özgül bilimlere zarar vermiştir. Somut görüngüler (fenomenler) ve süreçler çoğu kez yüzeysel bir biçimde ve genel olarak ele alınmakta idi; genel diyalektik materyalist yasalar yerine, birtakım felsefeciler, somut bilgi alanlarına ait genel yasalar “tahlil” etmişlerdi. Bu bilim dallarının uzmanı olmayan felsefeciler fizik, kimya ve biyolojideki büyük başarılardan birçoğunu yanlış biçimde değerlendirip yüceltmiş, sibernetik ve *semiotik* gibi bazı bilimlerin varlığını kabul etmemişlerdi.

Felsefe özgül bilimlerin yerini tutamaz; toplumsal bilimlerin ve doğal bilimlerin sağladıkları başarıların oluşturduğu genellemelere, insan edimlerine ve yeni genel yasalar ve kategorilere dayanır. Benzeri biçimde, marksist felsefe de, bu kategorileri birer sistem, yapı ve işlev olarak kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Matematik gibi, felsefe de, ne bir doğal bilimdir, ne de bir toplumsal bilim. Bugün matematik tüm bilimlerin diliymiş gibi davranmaktadır. Matematik, şeylerin ve olayların çok ince ve gerçekliğine uygun olarak nicel değerleriyle ifade olunmalarını olanaklı kılmıştır. Felsefe de, doğal ve toplumsal bilimlerin tarihsel gelişmesini yansıtan genel bir fikir biçimidir. Matematik gibi, felsefe de, ne mikroskop

ve ne de kimyasal öğeler kullanmakta, bunların yerine, soyutlama gücüne dayanmaktadır.

2. ÖZGÜL BİLİMLERİN FELSEFİ SORUNLARI

Felsefi çalışmalar sadece nesnel dünyanın genel yasaları içinde ve onlarla sınırlı kalmamışlardır. Günümüzde felsefenin görevi özgül bilimlerin temel eğilimlerini ve yasalarını bilimsel olarak yorumlamaktır. Bunun sonucu olarak, tarih felsefesi (tarihsel materyalizm), toplumsal felsefe, insan felsefesi, doğal bilim felsefesi, teknoloji felsefesi, psikoloji felsefesi ve mantık felsefesi de aralarında olmak üzere, çeşitli felsefe dalları ortaya çıkmıştır.

Bir yandan en genel düşünce biçimi olarak materyalist diyalektiğin gelişmesi, bir yandan da özgül bilimlerin kapsam içine alınmaları doğal ve toplumsal bilimlerde felsefenin rol ve yeri konusunda önemli bir değişikliği işaret etmiştir. Engels'in şu satırları yazarken değindiği de işte bu süreç olmuştur: "Ancak doğa ve tarih bilimi diyalektiği özümleyince, —salt düşünce teorisinden başka— bütün felsefi dö-küntüler gereksiz hale gelir, pozitif bilimde kaybolup giderler."¹ "Doğadan ve tarihten sürülüp atılmış bulunan felsefe için, geriye, salt düşünce alanı, düşünce sürecinin kendi yasalarının teorisi, mantık ve diyalektik kalıyor."²

3. TARİH FELSEFESİ, TOPLUMSAL FELSEFE VE TOPLUMBİLİM

Toplumsal yaşam insan faaliyetinin çeşitli alanlarından —ekonomik, toplumsal, siyasal ve tinsel— ortaya çıkar. Özgül toplumsal bilimlerin —iktisat, toplumbilim ve siyaset—

¹ Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 267.

² Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 65.

tersine, tarihsel materyalizm (tarih felsefesi), insanın bütün bu toplumsal faaliyet alanlarını tek bir tarihsel süreç içinde biraraya getiren ortak özelliklerini ele alır. Tarihsel materyalizm “önemli bütün tarihsel olayların sonsal (nihaî) nedenini ve büyük itici gücünü, toplumun iktisadî gelişiminde; üretim ve değişim biçimlerindeki dönüşmelerde; ve bunların ardından toplumun farklı sınıflara bölünmesinde; ve bu sınıfların birbirlerine karşı mücadelelerinde arayan görüşü adlandırmak için”³ kullanılan bir kavramdır.

Toplumbilimin konusu insanın toplumsal faaliyetinin yalnızca bir alanı —yurttaşlıkla ilgili— iken, tarihsel materyalizmin konusu tüm olarak toplumun kendisi, tarihsel gelişim içinde toplumun çeşitli yönlerinin karşılıklı bağıntıları olmaktadır. *Tarihsel materyalizm, bir bilim olarak, sosyo-ekonomik biçimlenişlerin ortaya çıkışlarını, gelişmelerini ve değişimlerini yöneten genel yasalarla ilgilenmektedir.*

Ayrıca toplumsal felsefe toplumbilimle özdeş sayılamaz. Alanı, toplumbilim değil, toplumsal gelişmenin diyalektikidir. Konusu toplumsal yaşamda, diyalektik materyalist yasaların belirtisinin (bilinç ve varlık, nicel değişimden nitel değişime geçiş, vb.) özgüllüğünü incelemek ve modern toplumsal gelişmenin ışığında yeni diyalektik yanlar bulmaktır. Toplumsal yaşamdan diyalektik-materyalist tahlili, tarihsel gelişmenin genel yönünü, gerçek güdülerini, içsel yasalarını, çeşitli biçimlerini ve çelişkileri çözümlemenin genel yöntemlerini bilimsel olarak belirleyebilmemizi sağlamaktadır. Materyalist felsefenin, marksizmin özü ve işçi sınıfının toplumsal ilerleme, sosyalizm ve komünizm uğruna giriştiği mücadelede tüm ilerici güçlerin ideolojik silahı oluşunun da nedeni budur.

Böylece, diyalektik materyalizm toplumsal gelişmenin ana yönünü, emperyalist dönemde burjuva toplumunun öz-

³ Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 32.

göl karakterini, kapitalizmden sosyalizme geöişin biçimlerin-
deki çeşitliliğini, sosyalizmden komünizme geöiş yasala-
rını, uzlaşmaz-olmayan çelişkiler ortaya çıktığında sosyalist
gelişmenin karakterini belirtip aydınlattığı için felsefeyi zen-
ginleştirmiş bulunmaktadır.

Toplumsal gelişmenin genel yasalarının felsefe yasaları
ile birlikte ele alınmasının, gerek felsefe için ve gerekse top-
lumbilim için zararlı olacağını belirtmek önem taşımakta-
dır. Bu yol felsefenin kendi felsefî sorunlarını gerektiğince
ele almayı ihmal etmesine, toplumbilimin ise bu yasalara
ilişkin genel konular üzerinde gerektiğince duramamasına
yolaçmaktadır. Yöntembilimsel açıdan, felsefî yasalar ara-
sında, biyolojik görüngüler dünyası ile ilgili olduğu için, ev-
rim yasasına da yer vermek gereksizdir. Felsefe sistemin-
de, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişme düzeyine uy-
gunluğu yasasının, toplumsal devrim yasasının, tüm toplum-
sal ilişkiler sisteminde maddî ilişkilerin rolünü belirleyen
yasanın, sınıf mücadelesi ve sınıf farklılıklarının ortadan
kaldırılması yasasının, toplumsal görüngüler dünyasına ait
yasaların yeralması gerektiğini düşünmek de aynı ölçüde
saçma olacaktır.

4. MATERYALİST FELSEFENİN YÖNTEMBİLİMSEL ÖNEMİ

Felsefe, hangi bilim olursa olsun, araştırmacıya nesnel
gerçekliğin en genel kategorilerine ilişkin bilgi verdiği için,
toplumsal olarak önem taşımaktadır. Bu sınılanmış kategori-
lere ilişkin bilgi tüm özgül bilimlerde bilimsel tanıma-öğren-
me (*cognition*) sürecini önemli ölçüde kısaltmakta ve ilk
andan itibaren de şey'lerin ve olayların tahlilinde genel bir
bilimsel yaklaşım kazanılmasını sağlamaktadır. Bunun an-
lamı, felsefenin tüm bilimler için, her şeyden önce *yöntem-
bilimsel yönden* temel bir önem taşımakta olduğudur. Tari-

hin materyalist anlayışına erişilmiş olması ve tarihsel materyalizmin sorunları üzerine çalışmaların geliştirilmesi tüm toplumsal bilimler için —ekonomi politik, toplum-bilim, toplumsal psikoloji vb.— bilimsel bir temel sağlamıştır. Lenin'in tarihin materyalist anlayışının "toplumsal bilimin eşanlı karşılığı" diye betimleyişi de bu nedenledir.⁴

Toplumbilim içinde felsefî yöntem öylesine önemli bir yere sahiptir ki, bilimsel toplumbilim, ancak, diyalektik materyalist yöntemin, *tarihsel materyalizmin* bulunuşuyla toplumsal yaşama uzatılmasından sonra mümkün olabilmektedir. Marx, ayrıca toplumbilimi materyalist temeli üzerine oturtmakla kalmamış, bu temele uygun olarak onu yeniden kurmuştur da. Marx, ekonomik alana, üretim ilişkilerinin diğer tüm toplumsal ilişkiler içinde temel olduklarını, birincil ve belirleyici olduklarını göstererek ekonomik alanı, çeşitli toplumsal alanlardan seçip ayırmıştır. Marx şöyle yazmıştır: "Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddî üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadî yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuksal ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddî hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddî üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuksal ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri hali-

⁴ V. İ. Lenin, "Halkın Dostları" Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 18.

ne gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadî temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadî üretim koşullarının maddî altüst oluşu ile —ki bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir—, hukuksal, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefî biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir 'altüst oluş' dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddî hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddî varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddî koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar.”⁵

Materyalist tarih anlayışını bulduktan sonra Marx, insanlığın temel yasasını ifade etmiş oluyordu: “... şimdiye dek ideolojinin aşırı gelişmesiyle saklı tutulan basit olgu, insanlığın siyaset, bilim, sanat, din, vb. ile uğraşmadan daha önce yemek, içmek, barınak bulmak ve giyecek gereksinmesi duymuş olması gerektiği; bu nedenle, temel yaşama ve geçim araçlarının üretiminin ve bunun sonucu olarak belirli bir halkın ya da belirli bir dönemde erişilmiş ekonomik gelişme derecesinin, o halkın devlet kurumlarının, hukuk anla-

⁵ Karl Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 25-26.

yışının, sanat ve hatta din düşüncelerinin geliştiği temeli oluşturduğu; bu nedenle de, şimdiye kadar olduğu gibi ter-
sinde değil de, bunların ışığında açıklanmaları gerektiği-
dir.”⁶

Üretim ilişkilerinin tahlili, toplumsal yaşamın yinelenen
yönlerini işaret etmekte ve filozofların farklı ülkelerin sis-
temlerini tek bir temel kavram olarak, yani, bir *sosyo-eko-
nomik biçimleniş* olarak görmelerini olanaklı kılmaktadır.

Marx'ın sosyo-ekonomik biçimleniş teorisi, toplumbilim
için Charles Darwin'in türlerin kökeni teorisinin biyoloji için
taşıdığı öneme benzer bir önem taşır. Lenin şöyle yazmak-
tadır: “Nasıl ki Darwin, hayvan ve bitki türlerinin bağlantı-
sız, raslantısal, ‘Tanrı tarafından yaratılmış’, ve değişmez
olduğu görüşüne bir son verdiyse ve türlerin değişebilirliği
ve ardıllığını yerleştirerek biyolojiyi ilk kez kesinlikle bilim-
sel bir temele oturttuysa, Marx da, toplumun, yetkililerin
isteği ile (ya da isterseniz, toplumun ve hükümetin isteği ile)
her türlü değişikliğe izin veren ve gelişigüzel doğan ve geli-
şen, mekânîk bir bireyler toplamı olduğu görüşüne son ver-
di ve belli üretim ilişkilerinin toplamı olarak toplumun eko-
nomik biçimleniş kavramını yerleştirerek, böyle biçimle-
nişlerin, doğal tarihin bir süreci olduğu gerçeğini yerleştiri-
rerek, toplumbilimi ilk kez bilimsel bir temel üzerine oturt-
tu.”⁷

Türlerin kökeni teorisi nasıl biyolojik dünyanın genel
yasalarının bir sistemi ise, sosyo-ekonomik biçimleniş teo-
risi de toplumsal dünyanın genel yasalarının bir sistemidir.
Toplumbilime bağımsız bir varlık hakkı tanımamak ve onu
tarih felsefesi ile özdeşleştirmek, düpedüz, toplumbilimi ya-
şamdan kesip ayırmak, felsefî yasalar anlayışımızı bulan-
dırmak olacaktır. Sonuç olarak, bu tür felsefî çalışmalar

⁶ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 167.

⁷ V. İ. Lenin, “*Halkın Dostları*” *Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Kar-
şı Nasıl Savaşılır?*, s. 17-18.

toplumsal gelişmenin genel yasalarını inceleme, bunların özgül tezahür biçimlerini ise ihmal etme eğilimi göstermektedirler; oysa, bu tezahürler insanların öznel faaliyetlerinin bir ürünüdürler ve bu yasaların eyleşiminin karmaşık mekanizmasını meydana getirmektedirler.

Aynı derecede yanlış bir şey de, toplumbilimcilerin felsefeyi bir yana bırakmalarıdır. Temel teorik ve yöntembilimsel ilkeleri birbirlerine yakın oldukları için, felsefe ve toplumbilim arasında organik bir bağlantı bulunmaktadır.

Bu bağlantıların ilki, sosyo-ekonomik, biçimleniş teorisinin, aynı anda, hem felsefî hem de toplumbilimsel teorileri kapsamakta oluşudur.

İkincisi, bilinç ve varlık, maddî ve düşüncel gibi temel felsefî kavramlar ve kategorilerin, gerek felsefede ve gerekse toplumbilimde görülen ortak kavramlar oluşudur.

Üçüncüsü, tarihsel gelişmeleri içinde toplum ve toplumsal sınıf gibi kavramların da, gerek felsefe ve gerek toplumbilim için ortak kavramlar olmalarıdır.

Dördüncüsü, birey ve faaliyetinin, gerek felsefenin ve gerekse toplumbilimin ana konusu oluşudur.

Felsefe, toplumbilime, bilimsel toplumsal gelişme teorisini, genel kavramları, bilimsel bir diyalektik materyalist yöntem sistemini ve görgücül verileri tahlil etme ve teorik modeller kurma yöntem ve araçlarını sağlamaktadır. Toplumbilim de, felsefî genellemeler için belirli malzemeler sağlar; ilerde göreceğimiz gibi, tek başına çözümleyemeyeceği sorunları, getirir, felsefenin önüne koyar.

GENEL TOPLUMBİLİMSEL TEORİ**1. TOPLUMSAL ETKİLEŞİM**

Toplum, insanların toplumsal etkileşimlerinin tarihsel bir ürünüdür. Toplumsal etkileşim kavramı sosyo-ekonomik biçimlenişin ilk kavramıdır. Toplumsal etkileşim, belirli zaman ve yer koşulları altında tek bir sürecin çerçevesi içindeki iki ya da daha çok toplumsal etmenin aracılığı ile etki-de bulunan karşılıklı bir süreçtir.

Materyalist toplumsal etkileşim anlayışı, belirleyici olarak ekonomik yanı vurgulayarak toplumsal tarihin başlıca yanları arasında ardışık bir etkileşim sistemini belirlemektedir. Engels şöyle yazmaktadır: “Materyalist tarih anlayışı, insanın yaşamasını sürdürmesine yarayan araçların üretiminin ve, üretimin yanısıra, üretilen nesnelerin değişimi-

nin bütün toplumsal yapının temeli olduğu; tarihte ortaya çıkmış her toplumda, zenginliğin dağıtıldığı ve toplumun sınıflara ya da takımlara (*order*) bölündüğü tarzın, neyin üretildiğine, nasıl üretildiğine ve ürünlerin nasıl değişildiğine bağımlı olduğu önermesinden hareket eder.”⁸

Toplumsal yaşamın çeşitli ve değişik yanları ile ekonomik etmenin belirleyici önemi arasındaki etkileşim, sosyo-ekonomik biçimlenişin gelişmesine doğal bir tarihsel süreç karakteri kazandırmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Marx şöyle yazmaktadır: “İnsanın üretici yeteneklerinin belirli bir gelişme durumunu ele aldığınızda, ona uygun düşecek bir ticaret ve tüketim biçimi göreceksiniz. Üretim, ticaret ve tüketime gelişmesinin belirli bir derecesini ele aldığınızda, *ona uygun düşecek bir toplumsal kuruluş, ona uygun düşecek bir uygar toplum biçimi göreceksiniz.* Belirli bir uygar toplumu ele aldığınızda ona uygun düşecek ve uygar toplumun sadece resmî ifadesi demek olan bir siyasal sistem göreceksiniz.”⁹

Aynı zamanda, her toplumsal görünüş karşılıklı etkileşim içinde bulunan ve onlara bağımsız bir gelişme ve işlev görünümünü veren karmaşık bir öğeler sistemini temsil etmektedir.

2. TOPLUMSAL ETKİLEŞİMİN EKONOMİK SİSTEMİ

İnsanın ekonomik ilişkileri, esas olarak, toplumsal gelişmeyi belirler ve diğer tüm toplumsal sistemlerin işleyişlerinin yönünü, karakterini ve içeriğini saptar. Bununla ilgili olarak Engels şöyle yazmaktadır: “Toplumun iktisadî yapısı, her zaman, belirli bir tarihsel dönemin hukuksal ve siyasal kurumlarının olduğu kadar, dinsel, felsefî ve öteki

⁸ F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 75.

⁹ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 442.

fikirlerinin bütün üstyapısının asal (esasî, nihaî) bir açıklamasını ancak kendisinden başlayarak yapabileceğimiz gerçek temeli sağlamaktadır.”¹⁰

Marx ve Engels ekonomik ilişkiler kavramı ile “belirli bir toplumun insanların kendi temel geçim araçlarını üretme ve (bir işbölümü olduğu sürece) ürünleri kendi aralarında değişme” biçimini kastetmektedirler. “Bu nedenle, üretim ve ulaştırmaya ait *tüm teknik* buraya dahil edilmiş bulunmaktadır. Bizim anlayışımıza göre, bu teknik, değişimin biçim ve yöntemini, ayrıca, ürünlerin dağılımını ve onunla birlikte, *gentile* toplumunun çözülmesinden sonra, sınıflara bölünmeyi de belirler; böylece, efendilik ve serfliği, bunlarla birlikte, devleti, siyaseti, hukuku, vb. de belirlemektedir. Ayrıca, ekonomik ilişkiler içinde, bunların, üzerinde işlerlik gösterdikleri *coğrafi temeli* ve fiilen geçmişten aktarılmış ve —çoğu kez sadece gelenekle ya da hareketsiz haldeki güç ile— varlıklarını sürdüren daha önceki ekonomik gelişme aşamalarının kalıntıları; ve doğal olarak, bu toplum biçimini çevreleyen dışsal ortam da yer almaktadır.”¹¹

Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki uygunluk yasası, ekonomik yapıdaki değişimleri belirlemektedir. “Yeni üretici yetenekler kazanmakla, insanlar, üretim biçimlerini değiştirirler; üretim biçimleri ile de sadece belli üretim biçimlerinin gerekli ilişkileri olan tüm ekonomik ilişkilerini değiştirirler.”¹²

3. UYGAR TOPLUM

Uygur toplum, ekonomik etkileşim aracılığı ile işleyen, tarihsel olarak kurulmuş toplumsal biçimler içinde gerçek-

¹⁰ Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 72.

¹¹ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 503-04.

¹² Aynı yapıt, s. 443.

leşen (ya da karşılıklı ilişkiler içinde) insanın toplumsal bir etkileşim sistemidir. Uygur toplum, bireyler ve toplumsal gruplar, bireyler ve toplumsal kurumlar, vb., arasında etkileşimdir. Belirli bir toplumsal etkileşim sisteminden ortaya çıkan ilişkiler, toplumsal ilişkiler olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal ilişkiler, bu nedenle, tarihsel olarak oluşup kurulmuş, özgül zaman ve mekân koşulları altında toplumsal biçimler içinde gelişen insanlar arası ilişkilerdir. Bu ilişkiler, sınıf ve ulus ilişkilerini, grupsal, sosyo-psikolojik ve bireysel ilişkileri kapsarlar. Bir ekonomik yapı içindeki bütün bu ilişkilerin topağına toplumun toplumsal yapısı adı verilmektedir.

İnsan ilişkileri *amaçlara, değerlere, kalıplara ve normlara* dayanmakta; insanların karakterleri ve özləri insanlarn sınaı, tarımsal, kentsel ve kırsal faaliyetlerinde, aile ve okul yaşamlarında, vb., yeralan faaliyetlerinin içinde gerçekleştirildikleri toplumsal biçimler tarafından etkilenmektedir.

İnsan ilişkilerinin toplumsal biçimlerindeki bir değişiklik amaçlarda, değerlerde, kalıplarda ve *normlarda* kaçınılmaz bir değişikliğe yolaçar; bu ise, sonunda, insanların birbirlerine karşı toplumsal tutumlarını belirler. Ekonomik ilişkilerdeki değişiklikler toplumsal biçimlerdeki değişiklikleri belirler.

Marx'ın işaret ettiğı gibi: "Uygurluğun meyvelerinden yoksun kalmamak için insanlar, ticaret biçimleri onların erişip kazandıkları üretici güçlere artık uygun düşmemeye başladığı andan itibaren, tüm geleneksel toplumsal biçimlerini değiştirme zorunluluğunda kalmaktadırlar."¹³ Örneğin, ayrıcalıklar, lonca ve korporasyon kurumları, tüm ortaçağ düzenlemeleri sistemi, ulaşılmış üretici güçlere ve içinden bu kurumların çıktığı daha önceden varolan toplum durumuna uygun düşen toplumsal biçimler ya da ilişkilerdi. Eko-

¹³ Aynı yapıt, s. 443.

nomik ilişkiler bu biçimlerin ve düzenlemelerin himayesi altında gelişirler. İnsanların, eğer bütün bunların meyvelerinden yoksun kalmayı istemiyorlarsa, altında bu ekonomik ilişkilerin biçimlendiği toplumsal biçimleri koruyup sürdürmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, üretici güçleri ile uyumluluk halinde, insanlar, içinde kendi temel geçim araçlarını ürettikleri toplumsal biçimleri ve bu toplumsal biçimlerin idealist ifadeleri olan fikir ve kavramları kurarlar.

Ekonomik ilişkiler maddî temel üzerinde biçimlenirken, toplumsal biçimler de, eninde sonunda eski toplumsal biçimlerin yerini yenilerinin almasına yolaçacak olan ekonomik ilişkileri biçimlendirmek üzere gerekli koşulları oluşturur.

Toplumsal biçimler, sadece toplumun ekonomik yapısının bir ifadesi olmayıp, aynı zamanda, tarihsel gelişmenin seyrini de esas olarak etkilemektedirler. Marx açıklıkla ortaya koymuştur ki, tarihsel gelişme “sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri ve muzaffer sınıfın kurduğu anayasalar, yargı sistemleri ve hatta mücadelede yeralanların zihinlerindeki tüm bu fiilî mücadelelerin yansımaları olan siyasal, hukuksal, felsefî teoriler, dinsel görüşler ve dinsel dogmalarındaki kutsallıklar da dahil olmak üzere bunun sonuçlarıncı etkilenmektedir. Bütün bunlar, tarihsel mücadeleleri etkilemekte ve birçok durumda *biçimlerinin* belirlenmesinde üstün bir yer tutmaktadırlar. Bütün bu öğeler karşılıklı etkileşimde bulunmakta, tüm sonu gelmez raslantı yığınının ortasında, en sonunda, ekonomik hareket kendisinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksa, teorinin herhangi bir tarih dönemine uygulanmasındaki bir seçimin birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden bile kolay olması gerekirdi.”¹⁴

¹⁴ Aynı yapıt, s. 488.

Toplumun ekonomik ve toplumsal yapısı insanın toplumsal faaliyetlerinin karakterini ve özünü belirlerken, kendisi de bu faaliyetlerin sonucudur. “Üretici güçler pratik insan enerjisinin sonucudurlar, ama bu enerjinin kendisi de, insanların kendilerini içinde buldukları koşullar tarafından kazanılmış bulunan üretici güçler tarafından kendilerinin yaratmadıkları, kendilerinden önce var olan, önceki kuşakların ürünü olan toplumsal biçim tarafından sınırlanmıştır. Birbirini izleyen her kuşak, kendini, yeni üretimde kendisine hammadde olarak hizmet edecek olan üretici güçlerin sahipliği içerisinde bulduğu için, insanlık tarihinde bir tutarlılık doğar; insanın üretici güçleri, ve bu nedenle de, insanın toplumsal ilişkileri daha çok gelişmiş olduğu için; insanlık tarihi her zamankinden daha çok, bir insanlık biçimine bürünür. Bu nedenle, zorunlu bir sonuç olarak denebilir ki, *insanın toplumsal tarihi, bunun bilincinde olsalar da olmasalar da, insanların bireysel gelişmelerinin tarihinden başka bir şey değildir.* Tüm ilişkilerinin temelini maddî ilişkileri biçimlendirir. Bu maddî ilişkileri, maddî ve bireysel faaliyetlerini içinde gerçekleştirdikleri gerekli biricik biçimlerdir”,¹⁵ ve bu biçimleri yeniden yapmak faaliyeti de bunun içindedir. Marx şöyle devam etmektedir: “... doğrudan bir etki yaratan, insanların zaman zaman rahata düşkünlükleri gibi, ekonomik koşullar değildir. Hayır. İnsanlar, kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ancak, bunu, onu koşullandıran belli bir çevrede ve daha önce var olan fiilî ilişkiler temeli üzerinde yaparlar, ve bu ilişkiler içerisinde, ötekiler —siyasal ve ideolojik olanlar— ne denli etkili olurlarsa olsunlar, bunlar arasında belirgin bir biçimde göze çarpan ve bunları tek başına anlaşılır kılan ekonomik ilişkiler, en sonuncu belirleyicilerdir.”¹⁶

¹⁵ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 189.

¹⁶ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II. s. 504-05. [Yazar, bu alıntıyı Marx'ın sözleriymiş gibi vermektedir de, as-

İnsan toplumsal ilişkilerin bir bütünüdür; belirli toplumsal biçimlerin ürünüdür. İnsan değişen toplumsal ilişkilerin etkisi altında değişir. Ama buna karşılık, toplumsal ilişkiler, toplumsal etkileşimin toplumsal biçimleri de insanın eylemleriyle değişirler. Toplumun, uyumlu işleyebilmek için üyelerinin ekonomik, toplumsal ve kişisel ilişkileri üzerine belirli toplumsal incelemelerin, çalışmaların ve bilimsel düzenlemelerin yapılmasını gerektirmesi de bu nedenledir.

5. TOPLUMSAL DÜZENLEME

Üretimde bilinçli bir toplumsal düzenlemenin bulunmaması, kapitalist toplumun en belirgin özelliğidir. Bunun sonucu olarak, toplumsal ilişkilerin ve toplumun ayrı ayrı üyelerinin ilişkilerinin gelişimi sadece ekonomik ilişkilerin gelişmesi ile uyumsuzlaşmakla kalmamakta, bu gelişme ile sürekli olarak çatışma içine de girmektedir. İnsanların karşılıklı etkileşimlerinin toplumsal biçimleri, ya insanların kasıtlı davranışlarıyla ya da belirli amaçların dürtüsü ile yaratılırlar. Bu alanda bilinçli niyet olmaksızın, istenilen bir amaç olmaksızın, hiç bir şey yapılmamaktadır. “Her kişi kendi bilinçli ereğini izlemekte, ve işte tarihi oluşturan da, değişik yönlerde işlerliği olan bu birçok iradelerin ve bunların dış dünya üzerindeki çok yönlü etkilerinin bileşkesidir. İrade, tutku ya da düşünme ile belirlenir. Ama tutkuyu ya da düşünceyi doğrudan belirleyen kaldıraçlar çok değişik türdendirler. Bunlar kısmen dışsal nesneler, kısmen düşünsel güdüler, ihtiras, gerçek ve adalet tutkusu, kişisel nefret ya da, düpedüz, her türlü kişisel kaprislerdir.”¹⁷ ... “Burada, ayrıca tüm olarak, bütün bireylerin bilinçli olarak istenen amaçlarına karşın, yüzeyde raslantılar egemen görünmek-

linda alıntı, Engels'in H. Storkenburg'a yazdığı 25 Ocak 1894 tarihli mektubundandır. —ç.]

¹⁷ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 53.

tedir. İradî olarak istenen şey pek ender gerçekleşir; çoğu durumlarda, istenen amaçların çoğu birbirleriyle kesişmekte ve çatışmakta, ya da bizzat bu amaçlar daha başında gerçekleşemezler ya da onları elde etme araçları yetersiz kalmaktadır. Böylece, sayısız bireysel iradelerin ve bireysel eylemlerin tarihin alanı içinde çatışmaları, işleri, bilinçsiz doğanın alanı içine benzer bir duruma sokmaktadır.”¹⁸

6. SOSYO-EKONOMİK MODELLER

Sosyalist toplum ekonomik ilişkiler üzerinde bilinçli ve planlı bir düzenleme uygular. Ama ekonomik düzenleme ancak toplumsal biçimlerin ve toplumsal ilişkilerin bilimsel düzenlenmesi ile birlikte olursa, optimum bir etkide bulunabilir. Durum, insan faaliyetleri ile, bireyin toplumdaki yeri, gereksinimleri ve bu gereksinimlerin karşılanma ölçüsü, çeşitli olaylar ve olgulara karşı insanın tutumuna ilişkin her çeşit toplumsal sorunlar üzerinde kapsamlı toplumbilimsel çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. İnsanın toplumun işleyişi üzerinde optimum bir denetim sağlaması amacıyla sosyo-ekonomik modellerin kurulması, en karmaşık insan faaliyeti biçimi olan uygar topluma ilişkin geniş görgücül (*ampirik*) toplumbilim inceleme ve araştırmalarının yapılmasını öngörür. Engels, insan faaliyetinin bu alanında yapılacak inceleme ve araştırmaların zorluğu konusunda şöyle yazmaktadır: “İncelemekte olduğumuz belirli alanın ekonomik alandan uzaklaşması artıp, saf soyut ideoloji alanına yaklaştıkça, gelişmelerinde raslantıların gitgide arttığını, eğrisinin gitgide daha çok zikzak çizmeye başladığını görürüz. Ama eğrinin ortalama eksenini çizip izlediğinizde, bu eğrinin ekseninin, incelenen sürenin uzunluğu ve ilgili alanın genişliği arttıkça, ekonomik gelişme eğrisinin eksenine gitgide da-

¹⁸ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 52.

ha çok paralel olduğunu göreceksiniz.”¹⁹

Matematisel yöntemlerin kullanılması ve özgül toplumsal çalışmaların yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesi, insan faaliyetlerinin bu alanına girmemizi olanaklı kılmıştır. Ne var ki, toplumsal gelişmede şanslılığın rolünü önemsememek topluma önemli zararlar verebilir. Tarihsel gelişmenin hızlandırılması ya da yavaşlatılması, büyük ölçüde, halkın karakteri, kültür ve eğitim düzeyi gibi şanslılık etkenlerine dayanmaktadır.

Bu şans etkenlerinin, insanların ve onların toplumsal ilişkilerinin denetimi, nerdeyse, termonükleer tepkimeler denetimi kadar güçtür. Termonükleer tepkimeler yasasının bulunması, bilimde büyük bir devrime yolaçmıştır. Bu tepkimeler üzerinde insanlığın yararına rasyonel bir denetim kurulması için bulunan ve geliştirilen biçimler de bundan daha az devrimci değildirler. Aynı şekilde, toplumun gelişmesini yöneten yasaların bulunuşu da toplumsal bilimlerde devrim yaratmıştır. Toplumsal yasalar insanların toplumsal faaliyetlerini yöneten yasalardır. Bu nedenle, bu yasaların etkilerini, dolaşısıyla da, olabildiğince süratle komünist toplumun kurulması amacıyla insan faaliyetlerini insanın denetimi altına almanın çeşitli yollarına ilişkin belirli toplumsal incelemeler ve çalışmalar son derece önem taşımaktadır. Toplumbilimin önündeki en ivedi görev, insan faaliyetlerini belirleyen toplumsal biçimleri incelemektir.

¹⁹ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 505.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM TEORİSİ

1. TOPLUMBİLİMİN KONUSU

Toplumbilimsel tahlil, yalnızca, insan güdüsünün (*motive*) incelenmesini kapsamakla kalmaz, ama aynı zamanda insan davranışının karakter ve özünü belirleyen kurumlaşmış toplumsal ilişkileri de kapsar. Ancak bu yolladır ki, insan faaliyetlerinin karşılıklı etkileşimini ve bu faaliyetlerde iletkenlik yapan toplumsal biçimlerin mekanizmasını anlamak mümkün olmaktadır.

Ayrıca, toplumbilim, çeşitli toplumsal biçimlerin ya da ilişkilerin kökenini, gelişmesi ve ortadan kalkmalarını ve bu biçimleri etkileyen tüm çelişkili eğilimleri de gözönünde tutarak, ilgilenmek durumundadır. Toplumbilimciler bireylerin güdülerini, toplumsal grupları ve sınıfları inceler, toplumsal

İlişkilerin nesnel modelini araştırırlar.

Yani, toplumbilimci, toplumun toplumsal yapısını (sınıflar arası ve sınıf-içi ilişkileri, bu ilişkileri düzenleyen toplumsal kurumları), toplumun içindeki sistemlerin ve örgütlerin gelişme ve etkileşimlerini inceler.

2. TOPLUMBİLİMSEL ÇALIŞMALARIN ÖNGEREKİRLİKLERİ

Marksist toplumbilimin, tahlillerinde kendisine temel aldığı önermeler, "bunlar, ... ancak imgelemde soyutlamaları yapılabilecek olan gerçek temellerdir. Bunlar, gerçek bireylerdir, onların eylemidir, onların maddî varlık koşullarıdır, hazır buldukları ve onların kendi eylemlerinden doğan koşullar gibi koşullardır. Bu temeller, demek ki, salt görgücül yolla doğrulanabilirler."²⁰

İnsan bilincinin oluşumunu ve gelişim sürecini tahlil eden Marx ve Engels şöyle yazmaktadırlar: "Fikirlerin, kavramların ve bilincin üretimi, ilkin doğrudan ve dolaylı bir şekilde insanların maddî faaliyetine ve maddî alışverişine bağlıdır ve, gerçek yaşamın dilidir. İnsanların tasarımları, düşüncesi ve zihinsel ilişkisi, burada, onların maddî davranışlarının dolaysız anlatışı olarak kendini gösterir. ... Bilinç hiç bir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. ... Gerçek ve faal insanlardan yola çıkıyoruz, onların gerçek yaşam süreçlerini temel alarak onların ideolojik yansılarını ve yaşam süreçlerinin yankılarının gelişmelerini sergiliyoruz."²¹

Yabancılaşmaya son vermenin ana koşulu, düşmanca işbölümüne ve bunun temelleri üzerinde yükselen ürünlerdeki özel mülkiyete son vermektir. Bununla birlikte, üretim aletlerinde ve araçlarındaki özel mülkiyetin ve eski işbölü-

²⁰ K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 41.

²¹ Aynı yapıt, s. 48-49.

münün ortadan kaldırılması aynı anda gerçekleşmez. Komünizmin ilk aşaması olan ve hâlâ “kapitalizmden doğmuş olmanın izlerini” taşıyan sosyalizm, önceki yabancılaştırmanın kalıntıları ve sonuçlarını bütünüyle yenmekten kendisini alıkoyan öğeler taşımaktadır. İnsanı sömürüden kurtarmak, ona kapitalist koşullar altında kendisinden yabancılaştırmış toplumsal varlığını yeniden kazandırmak demek değildir. Bunun için toplum şunlara gereksinme duyar:

tüm toplum için yeterince bol maddî ve kültürel olanaklar ve, bunun sonucu olarak, çalışma saatlerinin önemli ölçüde kısaltılması ve serbest zamanın artırılması;

eski işbölümünün tüm kalıntılarının ve sonuçlarının, özellikle kafa emeği ile fiziksel emek arasındaki temel farklılıkların giderilmesi;

zoraki emek öğesinin ve onun teorik biçimlerinin ortadan kaldırılması;

üretim ve tüketim üzerinde toplumun tümü tarafından denetim kurulması.

Bu nedenle toplumbilimcinin temel görevi, toplumsal davranış ve insan faaliyetlerinin güdülerini ve bilincini belirleyen, insanın toplumsal ortamının yapısal öğelerini ortaya çıkarmaktır. “Eğer bu bireylerin gerçek ilişkilerinin bilinçli ifadesi hayalî ve yanıltıcı ise, eğer imgelenimlerinde gerçekliği altüst ediyorlarsa, bu, o zaman, onların bundan ortaya çıkan sınırlı toplumsal ilişkilerinin sonucudur.”²²

Toplumsal olay ve görüngülerin açıklanmasında nedenleri genetiğe dayandıran bir açıklamaya varabilmek için tek yol, belirli bir sosyo-ekonomik biçimleniş içinde bireylerin maddî çevrelerini incelemektir. Bu maddî öğeler, sadece, insan fikirlerinin ve insanların içinde bulunduğu koşullarda, toplumun anlayışlarındaki özü meydana getirmekle kalmaz; aynı zamanda, insanların düşüncelerini, güdülerini, eylemlerini ve toplumsal davranışlarını biçimlendiren dışsal

²² Aynı yapıt, s. 48.

bir gereksinme olarak da etkide bulunurlar. İnsanlar birbirleriyle pratik faaliyetlerinin sonucu olarak ilişki kurarlar; temel geçim araçlarını sağlamak ve kendilerini insan türü olarak koruyabilmek için bir işbölümü ve ürün ve hizmet değişimi gerekmektedir. Bunun sonucu olarak, bu süreçler, belirli toplumsal ilişkileri doğururlar. Bununla birlikte, her ne kadar bu ilişkiler insanın yaratması iseler de, özerk duruma gelirler ve insandan bağımsız dışsal bir gereksinme olarak görülürler. "Toplumsal faaliyetin bu sabitleşmesi, kendi oluşturduğumuz şeyin bizim üstümüzde nesnel bir güç durumuna gelmesi, giderek denetimimiz dışına çıkması, beklentilerimize uymayan gelişmeler göstermesi, hesaplarımıza uymaması, günümüze dek uzanan tarihsel gelişmenin başlıca etmenlerinden biri olmuştur."²³

İnsanların toplumsal ilişkileri, insanlardan yabancılaştırmakta ve vurdumduymaz ve yabancı bir güç olarak kendilerine karşıt haline gelmektedir.

3. YABANCILAŞMA TEORİSİ

Yabancılaştırma koşulları altında bireyin toplumsal yaşamı, tıpkı çalışma yaşamı gibi, kendisi için bir "özgürlüksüzleşme" alanı durumuna gelir. Toplumsal ilişkiler insanın kendi ilişkileri olarak işlemekten çıkarlar, kendisine yabancı, özgürlüğünü kötüye kullanan, onu bağımsız faaliyetten yoksun kılan güçler haline gelirler. Marx'a göre, birey "ancak ve ancak hayvansal işlevlerinde — yeme, içme, üreme, ya da en çok barınağında ve giyiminde, vb.; kendini özgür hissedebilmekte, insanî işlevlerinde kendisini artık bir hayvandan farklı bir şey gibi görememektedir."²⁴

Bu sorun sadece insanın kendi özvarlığının farkında olması sorunu değil; insan faaliyetinin yabancılaştırmış toplum-

²³ K. Marx and F. Engels, *The German Ideology*, Moscow 1968, s. 45.

²⁴ Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 158.

sal biçimlerinde bilinçli ve amaçlı faaliyetlerdeki insanı özün yitirilmiş olması sorunudur. Sonunda bu durum bireyin normal toplumsal ilişkilerini bozmakta, işler Batılı toplum-bilimcilerin “doğal” saydıkları insanın kendi bireyselliğini koruyabilmek için biricik yol olarak en aşırı bireysellik biçimindeki bir görünüm kazanmaktadır. Oysa gerçekte, bireyin toplumsal ilişkilerinin kesintiye uğraması, onun tam olarak ancak ve ancak yaratıcı, yapıcı, toplumsal yönden önemli ve toplumsal planda örgütlenmiş emek içinde elde edilebilecek olan gerçek kişiliğinin yitirilmesine neden olmaktadır.

Özel mülkiyetin kendisi de yabancılaşmış emeğin ürünü ve zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmakta ve Marx’a göre şu ana özellikleri taşımaktadır:

üreticinin emeğinin kendisine yabancılaşması, ürünün, işçiye yabancı bir şey gibi, üreticisine bağlı olmayan, ona egemen olan ve onu köleleştiren bir güç olarak emekçinin karşısında konumlanması;

emeğin özünün ona ait olmayan bir faaliyetmiş gibi üreticiye yabancılaşması, tinsel potansiyellerinin emekten yabancılaşması, işçilerin fiziksel ve zihinsel tükenişi. “Emek ne denli güçlü ise, işçi o denli zayıftır; yaptığı işin karmaşıklığı arttıkça işçinin tâbi olduğu doğaya köleşmesi ve zihinsel yıkımı da artmaktadır.”²⁵ Yabancılaşmış emek “... güzelliği yaratır, ama işçinin moral yanını da tüketir. El emeğinin yerine makineyi koyar, ama aynı zamanda işçinin bir yanını barbarlık zamanındaki emeğe, diğer yanını ise bir makineye dönüştürür. Zihni geliştirir, ama işçilerde geri zekâlılık ve aptallaşma da yaratır.”²⁶

insanın insandan yabancılaşması. “İnsanın kendi emeğinin ürününden, dirimsel faaliyetinden, kabilesel özünden yabancılaşmış oluşunun dolaysız sonucu *insanın insandan yabancılaşmasıdır.*”²⁷ İnsana egemen olan yabancı güç bir

²⁵ K. Marx ve F. Engels, *İlk Yapıtlarından*, Rusça Basım, s. 562.

²⁶ Aynı yapıt, s. 562.

diğer insandır — üretilen ürünün tüketicisi, yani esas olarak üreticinin emek gücünün ve emeğinin ürününün ait olduğu kişi, sahip olan kişi, sömüren kişi. Emeğin yabancılaşmasının içinde cereyan ettiği üretim eylemi, hemen onunla aynı anda insanın insan tarafından sömürülmesi ilişkilerinin, yani yabancılaşmanın doğurduğu ilişkilerin üretimidir.

Emeğin yabancılaşmasının toplumsal ifadeleri şunlardır:

birincisi, üretim ve emeğin ürünü üzerinde, bunun sonucu olarak, dolaysız üreticiler üzerinde, üretim sürecine dolaysız olarak dahil edilemeyen güçlerin, yani sermaye güçlerinin egemenliği;

ikincisi, iki düşmanca biçimde emeğin toplumsal bölümü: a) toplumsal üretim sürecinde (zihinsel ve fiziksel çalışmada) insanlar arasında faaliyetin ayrılması, ve, b) insanın kendisinin faaliyetlerinin bölümü, insanın kısmî ve dar alanlarda uzmanlaşmış birey haline gelmesi;

üçüncüsü, kurumsallaşarak yönetilen ve zorunlu kılınmış bulunan emek tarafından işçi üzerindeki egemenlik.

Yabancılaşmanın koşullarından kişiler arasında faaliyetlerin bölünmesi bireylerin sadece doğal yeteneklerince ve kişisel gereksinliklerince değil, ama kendiliğinden oluşup biçimlenen ve her bireyin faaliyetinin sınırlılıklarını hiç kestirilemeyecek yönlerde önceden belirleyen toplumsal yapı tarafından belirlenir. Belirli bir toplumsal faaliyette bireyin edimi bireyin tüm çabalarını ve tüm yeteneklerine başvurmasını gerektirir.

Bu ayakbağlarından kurtulmak için insanın her yönüyle kusursuz bir kültürel ve bilimsel eğitim görmüş olması; böylece bu kotrolün her alanda gerçekten genel bir karakter kazanabilmiş olması gerekmektedir.

Toplumbilimciler, bireyin gereksinliklerini ve tüm olarak toplumun gelişmesinin gereksinliklerini en eksiksiz bir biçim-

²⁷ Aynı yapıt, s. 567.

de ifade eden insanların toplumsal faaliyetlerinin toplumsal biçimlerini belirlemek zorundadırlar. Bunların, kurumsal olarak yaptırımlara bağlanmış toplumsal ilişkilerin de önünde yeralan toplumsal faaliyetler olması gerekmektedir.

4. TOPLUMUN ÖZGÜRLÜĞÜ VE BİREYİN ÖZGÜRLÜĞÜ

Komünist üretimin örgütlenmesi her bireyden sadece tam bilgili olmasını değil, ama aynı zamanda “bilgisini, becerilerini ve yeteneklerini diğer tüm bireylerin bilgi, becerileri ve yetenekleri ile uyumlu kılmasını; bilgisini, becerilerini ve yeteneklerini tüm yoldaşlarının tam desteğine dayanarak örgütleyebilmesini de gerektirmektedir. Birey, bu yolla, sadece, günümüzün insanına göre daha genel bir eğitimle eğitilmiş ve yetiştirilmiş olarak üretim sürecinde yer almış olmakla kalmayacak, ama bu süreç içinde, geçmişin en büyük dâhilerinin çoğundan daha uyumlu bir gelişme de geçirmiş olacaktır. İnsanoğlunun biriktirdiği tüm servetleri yaratıcı biçimde özümleme yönünden hiç bir dâhi böylesine uygun olanaklara kavuşmamıştır; ve zaten deha denen de bundan başka bir şey değildir.”²⁸

Üretimin belirli bir dalı içinde ya da çeşitli dalları arasında çalışma koşullarının değişimi, yerini, yaratıcı emeğin gönüllü birliklerinin çalışma koşullarındaki değişime bırakmaktadır. Yaratıcı emek birlikleri komünist toplumda genel yaşam biçimi; toplumun tüm üyelerinin yeteneklerinin, yaratıcı potansiyellerinin ve bilgilerinin onların gereksinimleri ile uyumluluk içinde örgütlenme biçimi durumuna gelecektir.

İnsanın bireysel özgürlüğü, bireyin toplumla bağlarının tam olarak pekiştirilmesi, toplumun toplumsal örgütlenmesinin toplumsallaşmış insanın bireysel gereksinimleri ile uyulanması olacaktır. Bu özgürlüğün özü, “birleşmiş üreticilerin doğa ile olan alışverişlerini, onu kendi ortak denetimleri altı-

²⁸ Yu. N. Davidov, *Trud i Svoboda*, Moskova 1962 g.

na alacak şekilde rasyonel olarak düzenlemeleri”dir.²⁹

Yaratıcı birlikler, bir tüm olarak, toplumun kültürünün yaratıcı özümlemesine ve gelişimine bireysel katılmanın biçimlerinden biridir. Bu birlikler bilimsel örgütlenme ilkelerini temel alacak şekilde (psikolojik uyarlılık, meslek uzmanlığı dalları, dışsal ortamla etkileşim biçimleri, vb.) ve gönüllü birlikler olarak kurulacaklardır.

Yaratıcı ortaklaşalık içinde belirli bir işbölümü olacaktır. Ama emeğin toplumsal bölünümünün bireyleri belirli çalışma tiplerine bağlayışının tersine, bu bölünümün tek ölçütü bireysel yetenekler olacaktır.

Eski katı sistemin yerini esnek bir işbölümü alacaktır; bu, üretim değiştikçe, insanlar yeteneklerini ortaya koyduca ve tüm bir yaratıcı ortaklaşalık geliştikçe bireylerin faaliyetlerinde de değişmeler olmasını öngörmektedir. Bu sistem bireyin temel dirimsel gerekirliğini, yaratıcı emek gerekirliğini, Marx’a göre “insanın kabilesel karakterini” meydana getiren özgür bilinç faaliyeti için gerekirliğini karşılayacaktır. Demek oluyor ki, emek işbirliğine ve dönüşmesine dayanan yaratıcı ortaklaşalık gerçek komünist ortaklaşalıktır. Esnek yaratıcı ortaklaşalık, SSCB’deki toplumbilimsel araştırmaların gösterdiği gibi, birçok işletmelerde bugün genel örgütlenme biçimi durumuna gelmiş bulunmaktadır.

Sosyalist üretimin ilk aşamasından, bu aşamanın üretimin mekanikleştirilmesine verdiği öncelikle birlikte, emeğin bireysel dönüşümü ve esnekliği, belirli uzmanlıklar konusunda duyulan gereksinmelere uygun olarak, desteklenip özendirilmelidir. Emek konusundaki bu değişikliğin toplumsal önemi, işçinin esnekliğini geliştirmesi ve onun kültürel ve teknik düzeyini yükseltmesidir. Bu aşamada işçinin tam olarak gelişmesi denebilecek ilgi alanı önemli ölçüde artmaktadır. Ama bireyin bu gelişmesi ve onun tüm kültürel gerekirliklerinin yeterince karşılanması, çalışma saatlerinin hâlâ çok

²⁹ K. Marx, *Kapital*, c. III. s. 820.

uzun oluŖu ve iŖçinin üretim evrimlerindeki dar uzmanlaŖmayla kısıtlı oluŖu nedeniyle gerekleŖtirilememektedir.

Sosyalist üretimin ikinci aŖamasında, otomasyona ve kompüter programlamasına geçişle birlikte emeğin dönüşümü bir kitle karakteri kazanacak, tüm yaratıcı ortaklaŖalık modern sınaî iŖletmelerin nesnel gerekirliklerine ve insanların yeni kültürel gereksinmelerine göre esneklik kazanmış olacaktır. Bu tür ortaklaŖalıkta tek bir bireyin yetenekleri ve bilgisi diğerk bireylerin yetenekleri ve bilgisi ile desteklenmektedir. Böylece, bir tüm olarak ortaklaŖa üretim ve toplumsal sorunlara çözüm bulmak için tüm kişilerin becerilerinin gönüllü olarak uygulanması biçimi olmaktadır.

Bu aŖamada bilinçli ve disiplinli bir yolda insan kültürünün tüm zenginliğini özümleyen tam bir kişilik oluŖturma sorunu da çözümlenebilecektir.

5. MARKSİST TOPLUMBİLİMSEL ANLAYIŖLAR

Marksist toplumbilimsel anlayışa göre, toplumun gelişmesi, belirli yasalarca yönetilen doğal tarihsel bir süreçtir. Bu süreç ekonomik ilişkilerin gelişimine dayanmaktadır. Üretim ilişkileri ve üretim süreci sırasında insanlar arasında ortaya çıkan ilişkiler de dahil olmak üzere, bu ilişkiler, insanın varlığının ve gelişiminin özgül biçimini oluŖtururlar. Bunlar tarihsel yönden belirlenmiş toplumsal sistemlerin—sosyo-ekonomik biçimlenişlerin— yapısal öğeleridir.

Uzlaşmasız karşıtlıklar taşıyan biçimlenişlerde ya da toplumlarda üretimin gelişimini temel alarak ortaya çıkan toplumsal ilişkiler, üretimin kendisi gibi, insandan yabancılaşmışlardır ve onlara düşman olan, onlara kendiliğinden egemen olan yabancı güçler olarak bireylere karşıttırlar. Özel mülkiyetin ve sınıf karşıtlıklarının ortadan kaldırılması, bu yabancılaşmanın giderilmesi için gerekli silahları sağlamakta ve böylece bireyleri, kendi toplumsal ilişkilerini toplumsal ge-

lişmenin nesnel gerekirliklerine uygun şekilde denetleyecek duruma getirmektedir.

Buna uygun olarak, sosyalist bir toplumda toplumbilimcilere düşen görev de toplumsal ilişkilerin biçimlenişini etkileyen bütün etmenleri incelemek, bu ilişkilerin aldıkları özgül biçimleri belirlemek, ve bu temele dayanarak yabancılaşma sorununu bütünüyle altetmek ve bireyle toplum arasında tam bir çıkar özdeşliğine varmaktır.

-

TEORİK VE UYGULAMALI TOPLUMBİLİM

1. İŞLEVSEL TOPLUM TEORİSİ

Bilimsel toplumbilim, toplumu, yaşayan, sürekli gelişen bir toplumsal organizma, tarihsel yasalara uygun olarak gelişen bir bütünsel işlevsel sistem olarak ele alır. Tüm olarak toplumun işleyişinin toplumsal organizmayı meydana getiren öğelerden oluşan özgül toplumsal sistemlerin işleyişine bağlı oluşu gibi, herhangi bir toplumsal sistemin işleyişi de toplumun bir tüm olarak işleyişine bağlıdır. Bu nedenle özgül toplumsal görüngülerin ve olayların incelenmesi, ancak, eğer bu inceleme tüm olarak toplumun işleyişini yöneten yasaların da incelenmesiyle bağlantılı ise geçerli olabilir. Toplumbilimsel tahlil, işlevsel ilişkileri ve karşılıklı bağılıkları içinde genelin ve özgülün aynı anda incelenmesini öngörür.

Rus sosyalist hareketinin ve uluslararası sosyalist hareketin önderlerinden G. V. Plehanov şöyle yazmıştır: “Gerçek tarihsel araştırma, belirli bir ülkenin üretici güçlerinin ve ekonomik ilişkilerinin durumu üzerine bir çalışma ile *başlamalıdır*. Doğaldır ki, toplumsal araştırma bu kadarda kalmamalıdır: *ekonominin kuru iskeletinin toplumsal ve siyasal biçimlerin ve ardından da —ki sorunun en ilginç yanı, en hayran olunacak yanı da burasıdır— insan düşüncelerinin, duygularının ve ülkülerinin yaşayan eti ile örtülüp kaplandığını da göstermesi gerekir*. Araştırmacının, cansız şeyler ile işe başlasa da, ortaya yaşam dolu bir organizma koyması gerekir.”*

Toplumsal yaşamın incelenmesine marksist işlevsel yaklaşım, iki ana grupta toplanan yasaların incelenmesini gerekli görmektedir: 1) toplumsal organizmaların kökeni, gelişmesi ve dağılmasına ilişkin (üretim biçiminin belirleyici rolü, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişme düzeyine uygunluğu yasası, vb.) ve herbir toplumsal organizmanın işleyişine ve gelişmesine ilişkin genel yasalar (kapitalizmde — sınıflar ve sınıf mücadelesi yasası, toplumsal devrim yasası, vb., sosyalizmde ise — sınıf farklarının ortadan kaldırılması, kafa ve kol emeği, kırsal yerler ile kentler, vb. arasındaki mevcut farkların giderilmesi); 2) toplumsal sistemler ile ilişkiler arasındaki bağlar ve tüm olarak toplumsal organizmaya ait özgül yasalar (örneğin, kırsal alanlardaki toplumsal ilişkilerin gelişme düzeyi ile tüm olarak toplumdaki gelişme arasındaki ilişkiler). Her bilim gibi, bu nedenle, toplumbilim de iki kısımdan oluşmaktadır: teorik yan ve uygulamalı yan. Birinci gruptaki toplumsal yasalar, *teorik* (genel) toplumbilimin, ikinci gruptakiler *uygulamalı* (özgün) toplumbilimin (ya da özgül toplumsal incelemelerin) inceleme konusu olmaktadır.

* G. V. Plehanov, *Soçineniya*.

Her toplumsal organizma, her toplumsal ilişkiler sistemi (maddi üretim, kent, kır, birincil grup, okul, vb.) bir tüm olarak toplumla bağlantılıdır ve uygulamalı toplumbilimin belirli bir dalının kapsamına girerler. Değişik toplumsal faaliyetlerdeki insanlar “işbölümünde özel alanlarda yer alırlar ve kendilerini bağımsız bir alanda çalışıyor sanırlar. Ve emeğin toplumsal bölünümünde ayrı bir grup oluşturdukları ölçüde, üretimleri —yaptıkları yanlışlıklar da sonunda dahil olmak üzere— gelişmenin tümü üzerinde tepkide bulunurlar. Ama aynı şekilde kendileri de, gene, ekonomik gelişmenin egemen etkisi altındadırlar”.³¹

Toplumsal faaliyetlerin çeşitli alanlarında insanların iradelerinin, amaç ve toplumsal faaliyetlerinin birbirleriyle ilişkili oluşları uygulamalı toplumbilimin ve çeşitli dallarının özünü oluşturmaktadır.

Bu nedenle, *emek toplumbilimi*, emek ilişkileri sistemi ve bunları düzenleyen toplumsal kurumlar ile ilgilidir. Amacı, ekonomik gelişmenin ve halkın çıkarlarının gerekliliklerini mümkün olan en geniş ölçüde yansıtacak emek örgütlenmesi toplumsal biçimlerini bulmaktır. Her sınıf işletme, bir yandan kendi içsel gelişme yasalarınca, bir yandan da tüm olarak toplumun işleyişini yöneten yasalarca yönetilen karmaşık bir toplumsal sistemdir. Emek toplumbiliminin sınıf işletmelerde her bir işletmedeki süreçleri bir tüm olarak toplumu yöneten yasalarla karşılıklı bağımlılıkları içinde ele alıp tahlil etmesinin nedeni de budur. Bunun için şunlar gerekli görülmektedir:

birincisi, karşılıklı bağımlılığı bulup ortaya koymak;
ikincisi, modern sınıf üretimi yöneten genel toplumsal yasaları ve bu eylemin hızını etkileyen etkenleri incelemek;

³¹ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II. s. 495.

üçüncüsü, (özgül toplumsal sistemler olarak) sınaî işletmelerin işleyişlerini ve gelişmelerini yöneten genel toplumsal yasaların belirtilerini tahlil etmek;

dördüncüsü, yeni koşullarda hangi yeni öğelerin oluştuğunu bulup ortaya çıkarmak, ve görgücul araştırmalarla incelenen herhangi bir toplumsal sistemin işleyişindeki yetersizlikleri ve müdahaleleri tasfiye etmeyi amaçlayan bilimsel önlemler geliştirmek.

Toplumsal gelişme yasaları insanların bilincini ve toplumsal davranışını etkilemekle kalmazlar; kendileri de, insanların bilinçli faaliyetlerince etkilenirler; dışa vuran belirtileri ile, bu faaliyetlerin sonucu da olabilirler.

Bu nedenle, herhangi bir toplumsal sistemin (ya da tüm olarak toplumsal organizmanın) işleyişi ile insanların toplumsal faaliyetleri arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır. Güdünün araştırmaları bireylerin içinde eylemde bulundukları koşulların (örneğin, sınaî bir işletme), bunların insanlar üzerindeki etkilerinin, ayrıca, bu insanların koşulları üzerindeki karşılıklı etkilerinin ve bu etki aracılığı ile uygulandıkları kanalların da incelenmesini gerekli görmektedir.

Toplumsal siyaset de, bağımsız bir toplumsal inceleme ve çalışma konusu olarak hizmet görebilmektedir. Toplumsal siyaset toplumbilimi, siyasal ve toplumsal biçimler ve bunların ekonomik ve toplumsal gelişmeye olan etkileri üzerinde durmaktadır. Ekonomik gelişme, bütünü açısından bakılırsa, kendi yolunu izler, ama izlenen siyasetin karşılıklı etkisinden de uzak kalmaz. Hükümet politikasının “ekonomik gelişme üzerindeki” karşılıklı etkisi, diye yazıyor Engels, “üç türlü olabilir: aynı yönde olabilir ve bu durumda gelişme daha hızlı olur; gelişme çizgisine ters yönde olabilir, ki bu durumda her büyük ulusta bugünkü devlet iktidarı uzun vadede parçalanıp ortadan kalkacaktır; ya da ekonomik gelişmeyi, gelişmenin izlemekte olduğu yoldan çekip çıkarcak ve belirli bazı diğerlerini saptayıp ortaya koyacak şe-

kilde olabilir. Bu üçüncü durum, eninde sonunda, kendini ilk iki yoldan birine indirger. Ama açıktır ki, ikinci ve üçüncü durumlarda siyasal iktidar ekonomik gelişmeye büyük zararlar verebilir ve büyük ölçülerde enerji ve materyal kaybına yolaçabilir.”³²

Aynı şey, gene işbölümünün özel bir dalını meydana getiren *hukuksal ilişkiler* için de söylenebilir. “Profesyonel hukukçuların ortaya çıkmasına yolaçan bu yeni işbölümü gerekli olur olmaz, bir başka yeni ve bağımsız alan açılmış demektir; ki bu, üretim ve ticaret karşısındaki genel bağımlılığına karşın, bu alanlara tepkide bulunabilecek özel bir kapasiteye gene de sahiptir. Modern bir devlette hukuk, sadece, genel ekonomik koşullara uyumlanmış bir şey ve onun ifadesi olmakla kalmamaktadır, aynı zamanda, iç çelişkileri yüzünden kendisini hiçe indirgemeyen, *işsel tutarlılığı* olan bir ifade olmak zorundadır. Ve buna erişmek için, ekonomik koşulların kendilerini gerçeğe uygun olarak yansıtma ları gitgide güçleşir. Ve böylece, bir hukuk düzenleniminin (*code of law*) bir tek sınıfın egemenliğinin pervasız, açık ve katışık-sız bir ifadesi olarak görünmesi gitgide daha ender görülebilmektedir.”³³

Kırsal koşullarda biçimlenmiş toplumsal ilişkilerle tüm olarak toplumun işleyişi arasındaki karşılıklı bağımlılık, *kırsal toplumbilimin* konusudur, kentsel toplumsal ilişkiler *kent toplumbiliminin*; sanayideki toplumsal ilişkiler de *sınai toplumbiliminin* konusudur. Benzer şekilde, eğitim toplumbilimi, sanat toplumbilimi, bilim toplumbilimi, aile toplumbilimi, din toplumbilimi kendilerine özgü konulara ayrılmışlardır.

Uygulamalı toplumbilimin değişik dallarında yapılan toplumsal araştırmalar, toplumbilimcilerin, tüm olarak toplumsal organizmanın işleyişindeki, ve sonuç olarak, incelenmekte olan belirli toplumsal sistemin işleyişindeki yetersizlikleri gi-

³² Aynı yapıt, s. 493.

³³ Aynı yapıt, s. 493.

dermeyi amaçlayan bilimsel önlemler geliştirmelerini sağ-
larlar.

Sovyet deneyiminden verilebilecek bir örnek, genç nüfu-
sun istihdamı ve işe uyarlanması sonuçları üzerinde yapılan
bir araştırmadır (bkz: *Toplumbilimsel Araştırmaların Nicel
Yöntemleri*, Leningrad Devlet Üniversitesi, 1964). Araştırma,
genç nüfusun birçok sorunlarının (toplum açısından gitgide
artan emek gücü talebi olan alanlarda istihdam olunmak,
toplumda beğenilmeyen meslek alanlarında yetiştirilmiş ol-
mak, vb.) bir tüm olarak toplumsal mekanizmanın işleyişin-
deki yetersizlikler; örneğin, genç uzmanların modası geçmiş
bir sisteme göre yetiştirilmiş olmaları, emek gücünün ülke
çapındaki dağılımını düzenleyecek özel kuruluşların bulun-
mayışı gibi nedenlerle meydana geldiklerini ortaya koymuş-
tur.

Bilimsel toplumbilim sadece belirli ve tek tek sorunlar üze-
rinde durmakla kalmayıp, sistemler ve tüm olarak toplumsal
organizmaların işleyiş mekanizmaları üzerinde de durur.
Görgücül toplumsal tahlil, öncelikle, toplumsal sistemlerin
ve ilişkilerin işleyişindeki yetersizlikleri ortaya çıkarır; ikin-
cisi, bir toplumsal sistemin işleyişi ile tüm olarak toplumsal
organizmanın işleyişi arasındaki bağlantıyı kurar; üçüncüsü,
toplumsal mekanizmanın işleyişindeki yetersizlikleri giderir;
dördüncüsü, bir toplumsal sistemin başarı ile işleyişine ya
da (ömrünü tamamlamış ise) ortadan kalkmasına yardımcı
olur. Bu yaklaşım, alınacak kararlar, çeşitli toplumsal sistem-
ler, organizmalar ve ilişkiler üzerinde, toplumsal gelişmeyi
yöneten nesnel yasalara tam bir uygunluk içinde yapılacak
rasyonel bir düzenleme ve denetim kurulması açısından top-
lumsal bir önem taşıdığı zaman, karar almada yararlanılacak
bilimsel ilkelerin geliştirilmesini olanaklı kılacaktır.

TOPLUMSAL YASALARIN İŞLEYİŞİ**1. TOPLUMSAL OLGULAR**

Toplumun işleyiş ve gelişmesini yöneten genel ve özgül yasalara ve belirme biçimlerine ilişkin bilgi, toplumsal gelişmenin ana yönünü belirlemeyi olanaklı kılmaktadır. Toplumsal gelişmeye bilimsel bir yol göstericilik yapmak için, her şeyden önce, insanların maddî ve tinsel ilişkilerinde ifadesini bulan toplumsal yasaların nasıl işlediklerini bilmek gerekmektedir. Toplumsal yasaların belirme biçimleri olan maddî ve tinsel ilişkiler hem insanların bilincini etkin biçimde etkileyen insanlar arası toplumsal etkileşimin ve ilişkilerin ürünü olmakta, hem de, sonuçta, onların toplumsal davranışlarını ve faaliyetlerini belirlemektedir. Bunun sonucunda, işlerliği olan bir varlık olarak insan, hem kendisinin hem de tüm

olarak toplumsal yaşamın koşullarını üreten etkenlerden biri olmaktadır. İnsan eylemleri toplumsal organizmanın işleyişi ile karşılıklı örgünleşmiştir ve toplumsal etkileşimin hem nesnesi hem de öznesidir. Toplumsal organizmanın ya da organizmaların işleyişi ile insanların toplumsal eylemleri arasında karşılıklı bir edim bulunmaktadır. Bireyler yanlış eylemde bulunduklarında toplumsal sistemlerin ve organizmaların işleyişlerinde kesinti ve bozukluklara yolaçarlar; bu da, diğer bireylerin toplumsal eylemleri üzerinde uygunsuz etkiler yapar.

Bireyin toplumsal faaliyetine ilişkin çalışmalar toplumsal tahlilin gerekli bir ögesidirler. Sovyet tarihinin belirli bir döneminde bazı kimselerin özelliği olan bireyleri pratikten “soyutlama”, tüm toplumsal organizmanın yaşamının nesnel bir görüntüsünü ortaya koymayı olanaksızlaştırmış, ve kaçınılmaz olarak, genel toplumsal yasaları yansıtan bazı belirli formüller içinde bir dogmacılığa yolaçmıştır. Sonuç olarak, toplumsal gelişimin, bu yasalara ilişkin bilgilere ve onları özgül koşullar altında kullanabilme yeteneğine dayanan bilimsel bir denetim kurulmasını olanaksızlaştırmıştır. *Bireylerin toplumsal eylemleri*, yani toplumsal olgular her toplumbilimsel tahlilin çekirdeğini meydana getirir. “Araştırmasında konu olarak insanların belirli toplumsal ilişkilerini ele alan materyalist toplumbilimci, bunun böyle oluşu sayesinde, aynı zamanda, eylemleri ile bu ilişkilerin biçimlendiği gerçek bireyleri de incelemiş olur.”³⁴

Toplumbilim, insanların toplumsal faaliyetlerindeki ideolojik güdülerini toplumsal ilişkiler sisteminin gelişmesini yöneten nesnel yasaların gerekliklerinin bir ifadesi sayar. Ayrıca, maddi gelişme ölçüsünde bu ilişkilerin köklerini ortaya koyar. Toplumbilim, temel geçim araçlarının üretilmesi biçiminin sugötürmez olgusunu kendisine çıkış noktası alarak, bu temel geçim araçlarını üretme biçiminin etkisi al-

³⁴ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Moscow 1972, Vol. I, s. 406.

tında biçimlenen kişisel ilişkiler arasında bağlantı kurmuş olur. Bu ilişkiler sistemi, yani üretim ilişkileri içinde, toplum-bilim diğer tüm toplumsal ilişkilerin —sınıfsal, siyasal, ulusal, yasal, iş, aile ve ideolojiyle ilgili olanlar— içerik ve karakterlerini belirleyen toplumun temelini göstermiş olur. “Önemli ile önemsiz arasında bir ayrımın yerini, *içerik* olarak, toplumun ekonomik yapısı ile, siyasal ve ideolojik biçimi arasındaki ayrım almıştır.”³⁵ Bu fikir, yinelenmenin genel bilimsel ölçütünün doğal bilimlerde kullanıldığı gibi, çeşitli toplumsal mekanizmaların tahliline uygulamamızı olanaklı kılmaktadır.

Toplumsal mekanizma belirli zaman ve mekân koşullarında toplumsal etkileşimi ve insan davranışlarını belirleyen, bütünüleyici, görelî olarak durağan, bir toplumsal ilişkiler sistemi meydana getiren, ve işlevsel olarak birbirleriyle bağlantılı toplumsal organizmalar topluluğudur. Her toplumsal eylem sadece durumun nesnel koşullarınca değil, ama aynı zamanda, bireyin bu durum ve kendisi konusundaki düşüncelerince de belirlenmektedir. Belirli tek bir toplumsal mekanizmaya ilişkin bir araştırma ya da incelemenin toplumsal konumları ve ortamları içindeki bireyleri, bireylerin kendileri ve durum hakkındaki tüm olarak düşüncelerini gerçek kişiliklerini incelemeyi de gerektirmesi bu nedenledir.

2. TOPLUMSAL DURUM

Zaman ve mekân koşulları altında toplumsal mekanizmanın tüm yanları arasındaki karşılıklı etkileşim belirli bir toplumsal durum oluşturur.

Marx ve Engels toplumsal duruma ilişkin teorik sorunları formüle etmişlerdir.

Engels şöyle yazıyor: “Tarihimizi biz kendimiz yaparız, ama ilk elde, belirli varsayımlar ve koşullar altında. Bunlar

³⁵ Aynı yapıt, s. 411.

arasında ekonomik olanları nihai belirleyicilerdir. Ama siyasal olanları, vb., ve gerçekten de insanın aklını rahat bırakmayan gelenekler bile, belirleyici olmasalar da kısmen belirli bir yer tutmaktadırlar.”⁸⁶

“İkincisi, bununla beraber, tarih o tarzda yapılmaktadır ki, nihai sonuçlar daima çok sayıda bireysel iradeler arası çatışmalardan meydana gelmekte, bunların da herbiri gene yaşamın belirli koşullar yığınınca oluşturulmuş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, birbirleriyle kesişen sayısız güçler; bir bileşkeyi —tarihsel olayı— yaratan sonsuz sayıda güç paralelkenar dizileri oluşmuş bulunmaktadır. Bu da gene, bir tüm olarak, *bilinçsizce*, ve iradi olmaksızın işleyen bir gücün ürünü olarak kabul edilebilir. Çünkü herbir bireysel irade bir başkasınca engellenmekle, ve ortaya çıkan şey hiç kimsenin iradesine bağlı olmayan bir şey olmaktadır. Böylece, geçmiş tarih, doğal bir süreç gibi ilerlemekte ve esas olarak aynı hareket yasalarına tâbi bulunmaktadır. Ama bireysel iradelerin —bunları herkes kendi fiziksel yapısına, ekonomik olanlar sonunda ağır basmak üzere, dışsal koşullarına (hem kendi kişisel koşulları, hem de genel olarak, toplumun koşulları) göre— iradi olarak istediklerini elde edemeyişleri ve kolektif bir ortalamaya, ortak bir bileşkeye varmaları olgusuna dayanarak, değerlerinin sıfır olduğu sonucuna varılmamalıdır. Tersine, herbiri bu bileşkeye etki eder ve bu ölçüde ona katılır.”⁸⁷

Şunu doğrulamak için şöyle devam etmektedirler: “İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama bir kolektif plana ya da hatta belirli, sınırlanmış bir toplumdaki kolektif iradeye göre değil. İstekleri birbiriyle çatışır, ve işte bu nedendir ki tüm bu tür toplumlar *raslantı* tarafından tamamlanan ve *raslantı* biçimlerinde görünen *zorunluluk* tarafından yöne-

⁸⁶ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 488.

⁸⁷ Aynı yapıt, s. 489.

tilirler. Burada raslantıları aşarak kendini gösteren zorunluluk, sonunda, gene ekonomik zorunluluktur.”⁸⁸

Toplumbilimsel araştırma ve incelemeler belirli bir toplumsal sistem içinde iradelerin sapmalarını ve bireylerin bunların sonuçları karşısındaki çabalarını ortaya çıkarmayı amaçlar. Öte yandan, bu da toplumsal gelişme yasaları bilgisi ile birlikte, bizim, bireysel istekleri ve tüm olarak toplumsal sistemin ilerici gelişmesini düzenlemede en iyi yolu bulmamızı sağlar.

3. ÖZGÜL KOŞULLAR

Özgül koşullar (teknolojik gelişme düzeyi, çalışma koşulları, toplumsal durum ve kökeni, vb.) bazan özel, bazan da genel etmenleri içerir. Örneğin, işçi sınıfı içinde vasıfsız emeğe dayanan kol işçileri grupları vardır. Bir toplumsal grup incelenirken bu etmen genel karakteristik olarak etki yapar, ama işçi sınıfı bir tüm olarak incelenirken bu durum bir özgül karakteristik sayılabilir. Eğer bu durum görmezlikten gelinirse, bu “özgül koşullar” toplumsal gelişmeyi ve kişiliğin gelişmesini engelleyebilirler.

Gerçekten, ekonomik koşullar ve insanların toplumsal kökenleri, örneğin meslek seçme ya da eğitim tipini seçme özgürlüklerini sınırlandırmakta; bu kimseler bu nedenle niteliksiz ve dar-uzmanlaşmaya dayanan işlerde çalışmaya önceden yöneltilmiş olmaktadır. Sonuç olarak, bu insanlar yeteneklerini ve yaratıcı potansiyellerini tam olarak geliştirmemekte, gerçekleştirememektedirler. Bunun yanı sıra, çalışılan işin içeriği ve karakteri de kişiliğin gelişmesini büyük ölçüde belirlemektedir. Karakterine ve işinin özüne uygun olarak, kişi, kendini yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olabilen ya da bu gelişmeyi önleyici, kişiyi yaratıcı çalışmaya kazandıran ya da yoksun kılan nesnel koşullar altında bulun-

⁸⁸ Aynı yapıt, s. 505.

maktadır. Nitekim, rasyonalizasyona katılan işçilerin —tor-nacılar— oranı %2,5'u geçmemektedir. Ayarlama ve denetim (çalışmanın niteliğinin ve içeriğinin karmaşıklaştırılması) işlevlerini çalışmalarında biraraya getiren işçiler arasında rasyonalize edenler 6-7 kat fazla olmaktadır. Kaynakçılar ve elektrikçilerde (oldukça karmaşık bir iş) rasyonalize eden-lerin oranı, %30'a ulaşmaktadır. Hareketli şerit sisteminde rasyonalizasyonun hacmi doğrudan doğruya hareketli şeridin hizmet ettiği üretimin tipine bağlı bulunmaktadır (büyük-öl-çüde, orta-ölçüde ya da küçük-ölçüde). Çalışılan işin tekdü-zeliği arttıkça, rasyonalizasyon azalmakta; tekdüzeliği azal-dıkça da tersi olmaktadır.

En önemli toplumsal sorunlardan biri de üretimin teknik düzeyi ile işçilerin genel eğitim durumları arasındaki sürekl-i çelişkinin ortadan kaldırılmasıdır. Araştırmalar, otomas-yona gidilen işyerlerinin gerektirdiği işçi tiplerinin henüz be-lirlenemediğini; çeşitli iş tiplerine göre otomasyonun uygu-landığı bu yerlerde işlerdeki uzmanlaşma sorununun henüz çözümlenmemiş olduğunu göstermektedir. İyi eğitim görmüş gençler sık sık basit işlerde görevlendirilmekte ve bu durum meslek tatminsizliklerine yolaçmaktadır. Aynı zamanda, gü-nün teknolojisine geçiş şeklindeki değişim ile birlikte işçiler arasında yeterli bir yetiştirim ve yeniden-yetiştirim uygula-ması her zaman yapılamamaktadır. Bunun bir sonucu olarak, yeni makineler etkinlikle kullanılamamakta, zaman kaybedil-mekte, makineler arızalanmakta, masraflar artmakta, eme-ğin üretkenliği düşmektedir. Toplumbilimciler için, teknolo-jik gelişmenin değişik aşamalarıyla uyumlu sosyo-ekonomik mesleksenel yapı modelleri oluşturma son derece büyük bir önem taşımasının nedeni de budur.

Gündelik yaşam koşulları ve sağlık koşulları da işbölü-münü ve dönüşümünü etkilemektedir. Bu koşullar kişiliğin gelişmesi, bireyin boş zamanlarını kullanması, teknik ve kül-türel standartlarının yükseltilmesi, toplum işlerinin yürütül-

mesine katılışı üzerinde etkide bulunmakta; bunlar nesnel toplumsal yasaların özgün eylem biçimlerini belirlemektedir.

İşçilerin zaman bütçeleri üzerinde yapılan 25.000 örneklik bir araştırma, kadın işçilerin ev işlerinde erkeklere göre %50-100 arası daha çok zaman harcadıklarını ortaya koymuştur. Bu, kadın işçilerin kültürel, teknik ve tinsel düzeylerini yükseltme şanslarını azaltmaktadır. Aynı durum, öte yandan, çocuk ve aile ilişkilerini de etkilemektedir.

Çalışma koşulları ve örgütlenmesi de göze çarpan etkenlerdir. Bunlar iş yerinde belirli bir havanın yaratılmasına yolaçmakta, bireyin işe karşı tutumunu, işçilerin genel olarak içinde bulundukları havayı etkilemektedirler.

Bireyin fizyolojik ve psikolojik karakteristikleri de (yaş, kişilik, vb.), bireyin belirli bir iş tipine uygun olup olmayışını etkilemektedir.

4. TOPLUMSAL GRUP

İnsanların ait oldukları toplumsal grup, toplumsal yasaların işleyişlerine temel olan önemli bir etmendir. Toplumbilim, ancak, herbir tarihsel toplumsal ilişkiler sistemi içindeki bireylerin sonsuz denecek kadar farklı ve sistemleştiremez gibi görünen eylemleri "genelleştirildikten sonra, ve bu eylemler, üretim ilişkileri sistemindeki, üretim koşullarındaki, ve sonuç olarak, yaşam koşullarındaki ve bu koşullarca belirlenen çıkarlarındaki konum ve özellikleri bakımından birbirinden farklılaşmış birey gruplarının eylemlerine" indirgendikten sonra bir bilim olabilmıştır.³⁹

Toplumsal grup, belirli amaçlar, çıkarlar ve bunları gerçekleştirme çabaları etrafında toplanmış, birleşmiş bir insan grubudur, belirli bir toplumsal ilişkiler sisteminin toplumsal yapısı içinde bir ögedir.

Modern bir sosyalist işletmede işçilerin ve mühendislik

³⁹ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. I, Moscow 1972, s. 411.

personelinin örgütlenme biçimleri ve yöntemleri, büyük ölçüde, bu yapıyı oluşturan iki temel toplumsal grup arasındaki kalıcı farklılıklarca belirlenmektedir. Ama burada sosyalist toplumdaki toplumsal grupların özgül özelliklerini, başlıcası, bunların dostça bir karakter taşıdıklarını, gruplar arasındaki ve grup içindeki farklılıkların tedricî olarak tasfiye edilmekte olduklarını gözönünde tutmak gerekmektedir. Emekçi sınıf içinde, yaptıkları işlerin karakterine göre, birbirlerinden farklılaşmış gruplar nesnel olarak vardır; ama bunlar, değişmez ve toplumsal yönden içlerine kapalı doğada değildirler. Araştırmalar, üretimin mekanikleştirilmesinin ve otomasyonun bu grupları istikrarsız kıldığını ve tüm emekçi halkın erişebileceği daha yüksek beceri ve yaratıcılığa dayanan bir çalışma düzeyine yönelmiş bir eğilime yol açtığını göstermektedir.

5. SOSYO-PSİKOLOJİK GRUP

Toplumsal gruba benzemeyen sosyo-psikolojik grup belirli zaman ve mekân koşulları altında birbirlerini etkileyen, aynı değerleri paylaşan, göreceli olarak uzunca sayılabilecek bir süreden beri uyumlu bir biçimde karşılıklı etkileşim içinde bulunan çok sayıda insanlardan oluşur. Bu gruplarda birbirinden çok farklı toplumsal statülerde insanlar bulunur, aralarındaki karşılıklı ilişkiler birincil grubun gayri-resmî yapısını teşkil eder. Bu ilişkiler her zaman kolayca ortaya çıkarılabilecek durumda değillerse de, birincil grubun yaşamında temel bir rol oynarlar.

Yaklaşık olarak aynı teknik ve toplumsal düzeydeki iki işçi takımı üzerinde yapılan incelemeler (Moskova'daki Vladimir İlyiç Fabrikasında), bu takımların çalışmalarının üretkenlikleri ve işe karşı tutumları bakımından büyük farklılıklar gösterdiklerini ortaya koymuştur. İş üretkenlikleri düzeylerinin farklı oluşunun ana nedeninin, takımların üyeleri ara-

sındaki sosyo-psikolojik ilişkilerin farklılığı olduğu anlaşılmıştır. Takımlardan birinde kendi içlerindeki ilişkilerinde resmî ve gayri-resmî ilişkiler yapısının birbirleriyle çakıştığı, diğerinde ise bu ilişki yapılarının birbirlerinden açıkça farklı olduğu görülmüştür. İşçi olan ve işçi olmayan gruplarda resmî yapının geliştirilmesi ve bu grupların resmî ve gayri-resmî yapılarının birbirine yaklaştırılmasının çalışanların işlerinden duydukları tatmini ve iş üretkenliğini artırmaya yardımcı olacağı ortaya çıkmaktadır.

Bu grubun kişilik ve, bunun sonucunda, çalışma sırasında kişilik tutumları üzerindeki etkisi, toplumsal yasaların işleyişi ile ilgili olarak bu grubun rolünün bir yanıdır. Sosyo-psikolojik grup için verilebilecek bir örnek, toplumsal yönden yararlı ortak bir amaç için birleşmiş işçiler arasındaki işbirliğidir. Böyle bir grup, tipik bir katı işbölümünün biçimsel karakterini kaybetmekte ve bir amaçlar topluluğunun, bir inançlar, idealler ve çıkarlar, arkadaşlık gücü ve yaratıcı istek yoğunluğu topluluğu ile güçlendiği bir örgüt gibi hareket etmektedir. En iyi çalışma takımları, en iyi teknik ve bilimsel gruplar bu karakteristiklerini geliştirmekte olan gruplardır.

6. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Öznel kişilik öğeleri (maddî ve tinsel ilgiler, gerekirlikler ve yetenekler), inceleme konusu nesnede, nesnel toplumsal yasaların eylemini büyük ölçüde etkiler. Bu konuyla ilgili olarak Lenin şöyle yazmıştır: "Doğaldır ki, grup ve sınıf tiplerinde, bireysel istisnalar her zaman olmuştur ve olacaktır. Ama toplumsal tipler varlıklarını sürdürmektedir. Burada sorun, bireylerin sahip oldukları nitelikler değil, bir toplumsal tip-tir."⁴⁰

Kişilik biçimlenişine ve toplumsal faaliyetine rehberlik

⁴⁰ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. XXIX, Moscow 1972, s. 541.

edebilmek için hem genel belirleyicilerinin hem de kişiliğin bireysel karakteristiklerinin bilinmesi; aynı zamanda da, kişiliğin yakın toplumsal ortam ve çevresini belirleyen tüm etmenlerin ve bu etmenlerin bir tüm olarak toplumsal sistemle olan işlevsel ilişkilerinin de bilinmesi gerekmektedir.

Örneğin, kişinin psikolojisi ile kişinin belli bir tempoyla tekdüze hareketleri yerine getirme yeteneği arasında temel nitelikte bir işlevsel ilişki bulunmaktadır. Sinir sistemi dengersiz olan kişiler en basitinden birbiçim hareketleri bile büyük bir gerilimle yapabilmekte; sinir sistemi dengeli olanlar ise, aynı işlemleri büyük bir gerilim duymadan yerine getirmektedirler. Sinir sistemi zayıf olan kişiler birbiçim hareketleri çok yavaş yapabilmektedirler. Bu durum belli bir çalışma temposundan diğerine geçişi güçleştirmektedir.

Dengeli ve sakin kimseler, hareket tempolarını kolaylıkla değiştirebilmektedirler. Yavaş tepkide bulunanlar hızlı tempodan yavaş geçerek zamanlarını ayarlamaktadırlar.

7. TOPLUMSAL BİLİNÇ

Nesnel toplumsal yasaların nasıl işlediğini anlamak için, bu yasaların toplumsal bilinç içinde nasıl ifade edildikleri üzerinde durmak gerekmektedir. Halkın çoğunluğunun çıkarları ile toplumsal süreç arasında uyumluluk ve denklik olan ve bunun ideolojik ve siyasal birlik olarak kendisini ifade edebildiği sosyalist bir toplumda toplumsal bilinç, toplumun dönüşümü için güçlü bir mekanizma olmaktadır. Şimdiye kadar, böylesine bir toplumsal dönüşüm gücüne sahip tek bir sosyo-ekonomik biçimleniş bile görülmemiştir ve görülemezdi de.

8. KİŞİLİK

Maddî ve tinsel faaliyeti sırasında insan hem kendi koşullarını, hem de toplumsal yaşamın koşullarını yaratır. İn-

sanların toplumsal eylemleri toplumsal sistemin dokusu içinde yer almakta ve etkileşimin hem nesnesi hem de öznesi olmaktadır. Bu sistemi incelemenin, belirli bir toplumsal durumun, gerçek kişilerin, bu kişilerin kendi konumları hakkındaki ve bir tüm olarak nesnel durum hakkındaki kavramların değişik nesnel ve öznel etmenlerini de incelemeyi gerektirmesi bu nedenledir.

İnsan bir toplumsal sistem içinde pasif bir öge değil, toplumdaki rolüne ve sorumluluğunun genişliğine göre diğer insanlar için çok büyük önem taşıyabilecek kararlar alan aktif bir iştirakçidir. Bu nedenle, farklı toplumsal ilişki sistemlerinin —ekonomik, yasal ve ailesel (ve bunları düzenleyen kurumsal normlar)— bireyin yaşam biçimi, genel davranışı ve çalışma hayatındaki faaliyetleri üzerindeki etkilerini inceleyip aydınlığa çıkarmak son derece önem taşımaktadır.

Toplumsal mekanizmanın işleyişini belirleyen bütün bu toplumsal ilişkilerin incelenip değerlendirilmesi, büyük ölçüde, öznel etmene dayanmaktadır. Yapısal öğeleri etkin işlevi olan tek bir toplumsal sistem olarak örgütlemeye bu etmenin etkisi günümüzde ölçülemeyecek kadar artmıştır. Modern bir sanayi işletmesinde ekonomik ve toplumsal yapıların biçimlenişinde karşılıklı etkileşimin doğası, elde edilen enformasyon ve kendisine karşı gösterilen tepki, insana, insanın kültür düzeyine, eğitimine ve yeteneğine bağlı olduğu için, önem taşımaktadır. Bu, ilişkilerin ulusal düzeyde (bakanlık ve kuruluşlar çerçevesinde, vb.) ve belirli alanlardaki yasal düzenlemelerde de (talimatlar, emirler, tüzük gibi) geçerlidir.

9. TOPLUMBİLİMSEL ARAŞTIRMANIN ÖĞELERİ

Toplumsal araştırma ve çalışmaların öğelerini saptamakta şunları yapmamız gerekmektedir:

belirli zaman ve mekân koşulları altında insanın üretim

faaliyetlerinde ve üretimle ilgili olmayan faaliyetlerinde belirli toplumsal kavramlarının biçimlenişini belirleyen dolaylı ve dolaysız etmenlerin tahlili;

bir yanda, toplumsal koşullar ile ekonomik etmenlerin eyleşimi arasında, bir yanda da, insanların bilinci ile davranışları arasında yasalarca yönetilen ilişkilerin kurulması. Soru kâğıtları, mülâkatlar ve doğrudan gözlemler toplumbilimcinin ilgilendiği insan gruplarının bilincinin gelişme derecesini ve bunların pratik faaliyetlerine ilişkin nesnel değerlendirmelerinin uyuşum derecelerini belirlemekte yardımcı olabilirler;

araştırmaların sonuçlarının toplumun kurumlaştırılmış amaçlarına uygunluk derecesinin ortaya konulması, toplumun gözönünde tuttuğu genel amaçlardan sapmaları belirlemek, bu koşullardaki değişikliklere ve yeni toplumsal ilişkilerin oluşumuna ve kişiliğin uyumlu gelişimine katkıda bulunacak ekonomik olanakların en uygun bir biçimde kullanımı için önerilerde bulunmak;

teorik toplumbilimin gelişmesine yeni teorik önermelerle katkıda bulunarak ve toplumun nesnel gereksinliklerince belirlenen yönde belirli toplumsal süreçleri düzenlemeye olanak verecek pratik önlemler getirmek.

Kısacası, toplumbilimsel araştırma, farklı farklı biçimleri içinde ve farklı farklı yaşam ve eğitim koşul ve biçimleriyle insan faaliyetlerini elealmaktadır. Toplumbilim iki ana işlev görmektedir: insanları, toplumsal süreci yöneten nesnel yasalara ilişkin bilgiyle donatmak ve yaşamın değişik alanlarındaki (çalışma, günlük yaşam, kültür gibi) toplumsal sistemlerin en uygun bir biçimde faaliyette bulunabilmelerini sağlayacak tavsiyelerde bulunmak.

İKİNCİ KISIM
GÜNÜMÜZDE MARKSİST VE BURJUVA
TOPLUMBİLİMİ

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMBİLİM VE İDEOLOJİ

1. TOPLUMBİLİM VE TOPLUMSAL YAŞAM

Dünya kapitalizminin genel bunalımı içinde Batı toplumbilimi yapısı, işlevleri ve toplumsal gelişimi bakımından *temel nitelikte değişimler* geçirmiştir.

Batı toplumbiliminin genel eğilimi Amerikan toplumbilimcisi Daniel Lerner tarafından çok özlü bir biçimde ifade olunmuştur. Lerner, toplumsal bilimlerin her şeyden önce, modernleşen (kapitalist —G. O.) toplumda, toplumun kurumlarında oluşan değişimlerin ve her bireyin artan hareketliliğinin sonucu olarak ortaya çıkan sürtüşmeleri ve gerginlikleri gözlemlene, değerlendirme ve ayıklama yöntemi olarak geliştirilmiş bulunduklarını yazmaktadır.

Jean Stoetzel'in yönetiminde bir grup Fransız toplumbi-

limci Fransız işçilerinin ekonomik koşullarını ve bu koşulları değiştirme konusundaki istekliliklerini incelemişlerdir. Birçok sanayi işletmesinde ekonomik ve psikolojik etmenler arasında keskin anlaşmazlıklar ve uyumsuzluklar olduğu, ama bunların çalışma koşullarında ve ücretlerinde kısmî düzeltmeler yaparak kapitalistler tarafından hafifletildiği, hatta tamamen giderilebildiği anlaşılmıştır. Stöetzel'in ifade ettiği gibi, varılan sonuç toplumsal çalışmaların ve işçilerle işletme arasındaki ciddi çatışmaların bile sadece giderilmekle kalmadığı; daha da fazlası, üretkenliğin artırılmasının bile sağlanabildiği; bunun ise, çalışma koşullarındaki düzeltmelerin ve ücret artışlarının neden olacağı harcamaları haklılaştırmaya yeterli sayılabileceği olmuştur.

Egemen toplumsal grupların halkın bilincinin oluşumunu etkileyebildiği, psikolojik ve sosyo-psikolojik etmenler üzerinde yapılan görgücül araştırmalardan sonra, fiilen artırabildiği sayısız başka örnekler de verilebilir. Çıkan temel sonuç ise, eğer görgücül araştırmaların pratik yönünden bir önem ve anlamlılıkları olacaksa, bu araştırmaların ortaya koyacağı sonuçlardan, halkın bilinci üzerindeki baskılarını daha da artırmak için tekelci sermayenin bir araç olarak yararlanmaması gerektiğidir.

Bazı Batılı toplumbilimciler kendilerini kendi toplumlarının iç sorunları ile de sınırlı tutmak istememektedirler. Bu kimseler, hükümetlerini, dış politikada uygulanıp yararlanılması için toplumsal bilim araştırmalarına eğilmeye itmektedirler. Amerikan toplumbilimcisi Arnold W. Green şöyle yazmaktadır: "Birleşik Devletler eğer dünya yüzündeki tüm ülkeler ve uluslarla daha yakın ekonomik, siyasal ve askerî bağlantılar kuracaksa, o zaman bizlerin (yani, toplumbilimcilerin —G. O.), bu ülkeler ve uluslar hakkında bugünkünden daha çok bilgiye sahip olmamız gerekmektedir. Bunların kültürleri nedir? Bu ülkelerde Birleşik Devletler'e ve teknolojik gelişmeye karşı yaygın ve egemen tutumlar nelerdir? Hangi

inançları, hangi önyargıları bu ulusları bizim egemenlik alanımıza sokmakta işe yarayabilir ve, bu yapılmadan önce, hangilerinin ayıklanması, hangilerinin kabul edilmesi gerekmektedir? Bugünkü toplumsal sınıf yapıları nedir, (toplumdaki —ç.) önderlik odak noktaları toplumun nerelerindedir? Çeşitli programlar uygulamaya konmadan önce kimlerin işbirliği hayatî bir önem taşıyabilecektir? Bu tür programlar başladıktan sonra da, bütün bu soruların yanıtlarının aranıp bulunmasının sürdürülmesi, denetlenmesi gerekmektedir.”⁴¹

Ayrıca, Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresine katılanlar onuruna Beyaz Saray’da verilen resepsiyonda Amerikan iktisatçısı W. W. Rostow verdiği bir söylevde (1962, Washington), kapitalist dünyanın günümüzde varlığını koruyabilmesinin ve istikrarını sürdürmesinin gelişmekte olan ülkelerin izleyecekleri yola bağlı bulunduğunu açıklamıştır. Bunun yanı sıra, ABD’ye, bu ülkelerin halklarına karşı emperyalist politikasını uygulamakta yardımcı olabilecek, yani, bu hakları ABD nüfuz alanına sokmakta toplumbilimcilerin yararlı olabilecekleri bir eylem programı da sunmuştur.

Son derece açıklıkla ortaya konmalıdır ki, Amerikalı olanlar da dahil olmak üzere, birçok Batılı toplumbilimci daha liberal bir politikadan yanadırlar. Bazıları içtenlikle barış için, yaşam ve çalışma koşullarında düzeltmeler yapılması için çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, bu tür öznel arzu ve isteklerine karşın, yaptıkları araştırmalar ve incelemeler, eninde sonunda, tekelci burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmekte, kapitalizmin payandalanmasını, kapitalist sistemin desteklenip sürdürülmesini erek edinmiş bulunmaktadır.

Kapitalizmin “payandalanması” ve “onarımı” için Batılı toplumbilimcilerce önerilen sosyo-ekonomik önlemler, toplumsal çelişkileri bir süre için hafifletebilir ve işçiler ile kapitalistler arasındaki çelişkilerin açıkça görülür hale gelmesini belli bir süre önleyebilir. Ama bütün bu önlemler, halka de-

⁴¹ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952. s. 8.

ğil, sermayeye hizmet edecek; kapitalist toplumsal ilişkileri, yani sömürü, baskı, köleleştirme ilişkilerini biraz daha istikrarlı, daha sağlam ve daha gelişkin duruma getirmeye yarayacaklardır.

Toplumsal yaşamın temel sürecini görmezlikten gelmekle modern Batılı toplumbilim çoğulculuğa tutsak düşmüştür. Batı toplumbilimi sayısız, birbirinin tersi denecek kadar farklı, ama mutlak anlamda bir değer taşımayan çeşitli okul ve eğilimlere ayrılmıştır. Oysa ki, Batılı toplumbilimciler bu çoğulculuğu Batı toplumbiliminin en büyük üstünlüğü saymaktadırlar. Amerikan toplumbilimcisi Robert K. Merton, birara, ABD'de 5.000 kadar toplumbilimci bulunduğunu ve herbirinin "kendine özgü bir toplumbilimi" olduğunu yazabilmiştir. Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresinde, Amerikalı toplumbilimci E. C. Hughes tek bir toplumbilim olmadığını; Amerikan, Sovyet, Yugoslav, Çin ve benzeri birçok toplumbilim olduğunu söylemiştir.

Batı toplumbilimi tekellerin hizmetinde *partizan* bir bilimdir. Şurası bir gerçektir ki, burjuva toplumbilimcileri ve siyasal kişileri arasında, "bugünün işlerine karşı tutumu ne olursa olsun, bilim dünyasının (toplumbilim —G. O.), pratik dünyaya karşı kendini savunmasını, geri çekmesini, hatta gerektiğinde itaat etmekten açıkça kaçınmasını gerektirecek derecede kendine göre bir geleneği ve onuru vardır"⁴² diyenler de bulunmaktadır.

Birçok Batılı toplumbilimci (R. König, P. F. Lazarsfeld, R. Merton ve Talcott Parsons gibi seçkinler de aralarında olmak üzere) kendilerini siyasetle ilgili olmayan, "salt" bilim adına görgücü ve teorik araştırmalar yapan akademik bilim adamları saymaktadırlar. Bu kimseler yaptıkları araştırmalarla siyaset arasında bir ilişki olabileceğini kabul etmeseler de etmeseler de, bu tür çalışmalar eninde sonunda ka-

⁴² W. Rostow, 1962'de Washongton'da yapılan Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresindeki Konuşma. Proceedinga.

pitalist toplumdaki yönetici toplumsal grupların çıkarlarına hizmet etmektedir. C. Wright Mills, Gunnar Myrdal ve Ralf Dahrendorf gibi toplumbilimcilerin saygınlıkları, kapitalist toplumu yöneten sınıfların izledikleri siyaset ile toplumbilim arasındaki yakın bağlantıyı açıkça ortaya koymuş olmalarından gelmektedir. Myrdal "toplumsal bilimler, asıl itici güçlerini, toplumun nasıl işlediği konusundaki basit anlama merakından çok, toplumu gelişkin kılma çabalarından almışlardır. Toplumsal siyaset her zaman önde gelmiş, toplumsal teori ikincil kalmıştır" demektedir.⁴³

C. Wright Mills de bu konuya değinmekte ve şöyle demektedir: "Tüm entelektüel gücünü dar çerçeveli ortamcıkların ayrıntıları üzerindeki çalışmalarıyla tüketen toplumbilimci, çalışmalarında kendisini yaşadığı zamanın siyasal çatışmaları ve güçleri dışında tutamaz. Hiç değilse, dolaylı olarak ve fiilen yaşadığı toplumun varolan çerçevesini 'kabul etmek' durumundadır."⁴⁴

Ralf Dahrendorf, Parsons'vari Amerikalı toplumbilimciler ne denli siyasal iktidar karşısında bağımsız kaldıklarını yazmış olurlarsa olsunlar, gerçekte ilgilendikleri sorunun "toplumun varolan kurulu düzenini korumak ve sürdürmek" olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

Bu ifadelerden, görgücül araştırmalarda ele alınabilecek olgular üzerinde yapılan toplumsal değerlendirmelerin kurulu toplumsal düzenin değerlendirilmesini de içerdiği; ve bu değerlendirmenin açıkça yapılabileceği gibi, üstü kapalı bir biçimde de yapılabileceği sonucuna varılabilir. Bu kimseler, Batılı toplumbilimcileri açıkça ya da belirli bir hesapla politikanın dışında tutma çabalarında, fiilen varolan toplumsal düzenin savunucusu olarak hareket etmektedirler.

⁴³ G. Myrdal, *Value in Social Theory*, A. selection of Essays of Methodology, N. Y. s. 9.

⁴⁴ C. W. Mills, *The Sociological Imagination*, N. Y. 1959, s. 78.

⁴⁵ R. Dahrendorf, "Out of Utopia". *The American Journal of Sociology*, Eylül 1958, n° 2, s. 124.

20. yüzyılda toplumbilim, herkesin benimsediği bir bilim durumuna erişmiştir. Toplumbilim, elinin altında matematik ve istatistik yöntemleri de içeren değerli teknikler ve yöntemler bulundurmakta; toplumsal olaylar ve görüngülerin düzenlenmesine, halkın toplumsal davranışlarının denetim altına alınmasına ilişkin sorunları çözümleyebilecek duruma gelmiş bulunmaktadır. Ama bu sorunların nasıl çözümleneceğini, ideoloji, toplumun dünya görüşü ve toplumun liderleri belirlemektedir.

Batılı toplumbilimin, özellikle Amerikan toplumbiliminin günümüzdeki temel amacı insanın toplumsallaştırılması; yani, insanın bu toplumlarda geçerli sayılan yaşam biçimine uyumlandırılmasıdır. Örneğin, Amerikan toplumu iyidir ve bu toplumun değerleri kutsaldır. Bütün toplumsal çelişkiler çözümlenebilir, yeter ki insanlar bu değerleri benimsemiş olsunlar.

Marksist toplumbilimciler ise, sömürüye dayanan bir toplumun ve böyle bir ortamın yansıması olan toplum değerlerinin hiç de kutsal olmadığı, olamayacağı düşüncesindedirler.

Toplumsallaştırma teorisi insanın makine ritmine uyarlانmasını savunan modası geçmiş Taylor-Ford teorilerinin bir kalıntısıdır. İnsan, bu anlayışa göre, makine ve makine ritminin tamamlayıcı ögesi durumundadır. Modern yöntemler ve teknikler insan bilincini etkilemeyi, onu ilkel düzeylere bile indirgemeyi ve insanı sömürüye dayanan bir topluma uyumlamayı olanaklı kılan bilimsel yollar getirmiştir. Bu amaca hizmet etmekle Batı toplumbilimi, insancıl olmayan bir yola sapmış olmakta ve insanı egemen sınıfların uysal bir aletine dönüştürmeye hizmet etmektedir.

Marksistler toplumun insanileştirilmesi gerektiğine, insanın değişmesi için toplumun değiştirilmesinin *sine qua non** bir zorunluluk olduğuna inanırlar. Toplumun dönüşümü-

* Olmazsa, olmaz. —ç.

nün niteliği ve yönü, ancak bilimsel bir toplumbilimsel teorinin temel alınması ile anlaşılabilir. Materyalist tarih anlayışı işte bu genel toplumbilimsel teoridir.

2. BETİMLEYİCİ GÖRGÜCÜLÜKTEN SOYUT TEORİYE

Modern Batı toplumbiliminin toplumsal işlevlerindeki değişim ve Batı toplumbiliminin şu son yıllarda görgücül araştırmalar üzerine yoğunlaşmış oluşu belirli bunalmalara yol açmıştır. *Modern Sociological Theory* (1957) adlı yapıtlarının önsözünde H. Becker ve A. Boskoff şöyle yazıyorlar: “‘Nereye gittiğimizi bilmiyoruz, ama bir yol tutturmuşuz’ açıkça söylene de söylenmese de, pek çok günlük faaliyetlerimizi betimleyen bir duygudur. ... ‘Eğilim’ saptamaya çalıştığımız zaman bile, 1940’ların ilk yıllarında Amerikan nüfus tahminimizde olduğu gibi, üzülmenecek derecede yanıltıcı sonuçlara varmaktayız.”⁴⁶ Önlerinde kendilerini neyin beklediğini de bilmediklerini ifade etmekte ve sonra da şöyle devam etmektedirler: “... Görülür bir açıklıkla yolumuzu seçmiş olduğumuz için, nereye gitmekte olduğumuzu anlamaya çalışmamız da gereksiz gibi.”⁴⁷

Modern Batı toplumbilimi, görgücül araştırma ile teori arasında *giderilmez bir biçimde parçalanmıştır*. Bazı Batılı toplumbilimciler kişilerin toplumsal davranışlarını ve küçük toplumsal grupları ve toplulukları incelemek için dar görgücül araştırmalar yapmaktadırlar. Ötekiler ise aşırı derecede soyut ve skolastik toplumsal gelişme şemaları üzerinde çalışmaktadırlar.

Her şeyden önce, Batı toplumbiliminin teorisi ve görgücülüğü belirli bir derecede birbirlerini karşılıklı olarak dengeleyen durumdadır. Boskoff şöyle yazıyor: “Teori ve araştırma,

⁴⁶ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. V.

⁴⁷ Aynı yapıt, s. V.

toplumbilimsel sorunlar, daha ilk aşamalarında anlaşılır bir bulanıklık içinde oldukları ve günümüzdeki anlamıyla gerçek bir toplumbilimsel veri henüz elde bulunmadığı için, birbirlerine yabancı gibidirler. ... Üstelik, toplumbilim toplumsal görüngülerin görgücül olarak değişen görünimleri üzerinde, toplumbilim disiplini içinde yeterince uzmanlaşmış bir çaba ile de durabilmiş değildir.”⁴⁸

Bunun sonucunda görgücülük, Batılı toplumbilimcilerin kabul ettikleri gibi, egemen duruma gelmiştir. Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresinde, Meksikalı toplumbilimci L. Recaséns-Siches, şöyle demiştir: “Toplumsal olguların, insanlar ve gruplar arası ilişkilerin ve temasların, bunların fiilî gerçeklikleri açısından bilimsel şekilde incelenmesi olarak, toplumbilimin *görgücül** niteliği, karşı durulamaz bir ağırlık kazanmıştır. Toplumbilim üzerine düşen görevleri, gözlem, tahlil ve, yalnızca belirli bir dereceye kadar olanaklı ise de, deney ile yerine getirebilir.”⁴⁹

Batı toplumbiliminin görgücülüğü çeşitli aşamalardan geçmiştir. Başlangıçta, Amerikalı toplumbilimci B. Barber’in belirttiği gibi, toplumbilim, insanların yaşama uyarlanmasında bir eğitim dersi gibi düşünülmüştür. Temel amacı öğrencilerine günlük ve pratik toplumsal ve kişisel sorunlarını çözümüleme yeteneği kazandırmak olmuştur. Toplumbilim, evlilik sorunları, aile sorunları, ırk sorunları, vb. gibi sorunlara ilişkin derslerde yer almaya çağırılmıştır.⁵⁰

1920’lerde ve 1930’larda görgücül araştırmalar, sanayi, ordunun ve devlet kuruluşlarının istemi üzerine toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında yapılmaya başlanmıştır. Aşağıda adları verilen kitaplar görgücül araştırmalara dayanarak yazılmışlardır: *Technical Tendencies and National Policy* (W. F. Ogburn tarafından yayınlanmıştır); W. I. Thomas ve

⁴⁸ Aynı yapıt, s. 30-31.

⁴⁹ L. Recaséns-Siches, *Philosophy and Sociology*, Washington 1961.

⁵⁰ B. Barber, *America*, n° 51. s. 17-18.

* İtalikler benim. —G.O.

F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (iki cilt); R. H. Lynd, *Middletown in Transition*; W. Foot, *Society on a Street Corner*; G. Myrdal, *An American Dilemma*; *The American Soldier* (dört cilt) (S. A. Stouffer, tarafından yayınlanmıştır), *Sexual Behaviour in the Human Female* ve *Sexual Behaviour in the Human Male* (A. S. Kinsey ve diğerleri tarafından yayınlanmıştır); ve *Authoritarian Personality* (T. W. Adorno tarafından yayınlanmıştır).

Bu yapıtların yayınlandığı yıllardan sonra toplumsal araştırmalar hızla artmıştır. Bu anlayışı betimleyen Amerikan toplumbilimcilerinden W. Ogburn ve M. F. Nimkoff, toplumbilimin belirli kurumlar, koşullar ve sorunlar üzerinde durduğunu; bunların ekonomisinin, siyasal bilimin ve eğitimin de ilgi alanına girdiğini yazmışlardır. Bu sorunlar arasında aile, yerel topluluklar, nüfus, suçlar, yoksulluk, ırk ilişkileri, cinsiyet, alkolizm ve akıl hastalıkları gibi sorunlar da bulunmaktadır. Ayrıca, ekonomi, siyaset bilimi ve eğitim bilimlerinin de toplumbilimsel yanları bulunmaktadır.⁵¹

Stoetzel'in işaret ettiği gibi, bu tür "teorik yönden yoksun araştırmaların bilinen önemli hiç bir gelişme* kaydetmemiş olmalarının" şaşılacak bir yanı da yoktur. "Bu araştırmalarda teknik nitelikteki araçlar ile olgular başlıbaşına bir amaç durumuna gelmektedir. Bilimsel bir araştırma için stratejik önem taşıyan şeyler ile taşımayanlar arasındaki fark gözden kaçmaktadır."⁵²

Aynı şekilde, Lazarsfeld ise şöyle yazmaktadır: "Önce, zamanımız toplumsal sorunlarla kaynamakta, ama Amerikan toplumbilim dergileri, kolej öğrencilerinin sevgilileriyle buluşma biçimleri ya da radyo programlarının ilgi uyandırma düzeyleri gibi konularda yapılmış önemsiz küçük

⁵¹ W. F. Ogburn and M. F. Nimkoff, *Sociology*, N. Y. 1958, s. 25-28.

⁵² *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology*, Milan and Stresa 1959, Vol. II, s. 260.

* İtalikler benim. —G.O.

araştırmalarla dolup taşmaktadır. ...

“Artık sormak zamanı gelmiştir, Birleşik Devletler’de beklemeye sabrı kalmayan toplumsal sorunlar hiç mi yok? Yanıt, kuşkusuz, ‘var’ olacaktır. Ama işin öylesine karmaşık yanları vardır ki, günümüzdeki haliyle görgücül toplumsal araştırmalar bunların altından güç kalkabilir.”⁵³

Robert Merton, görgücülüğün toplumbilimi ittiği çıkmaz sokak üzerinde durmaktadır. Toplumbilimciler önemsiz ve oyalandırıcı sorunlar üzerinde dururlarken, toplumun gerçekten büyük ve önemli sorunları toplumbilimcilerin incelemelerinde hiç ele alınmadan durmaktadır. Merton, örneğin, diyor ki, savaş gibi, insanın sömürülmesi gibi, yoksulluk, adaletsizlik ve yarının belirsiz oluşu gibi insanlara ve topluma yaşamı zehir eden, ya da öz varlıklarını tehdit eden olgulara karşın, çoğu toplumbilimci bu felâketlere karşı sorumsuzluk sayılacak kadar ilgisiz kalmakta ve önemsiz diğer sorunlar üzerinde durmaktadır.⁵⁴

Merton, Batı toplumbiliminin, bugünkü durumda, doğal bilimlerin 17. yüzyıldaki durumlarından farklı olmadığı sonucuna varmaktadır. Toplumbilim, diyor Merton, “Kepler’den sonra bir Einstein’ın gelmesi için yüzlerce yıl bekleyemez.”⁵⁵

Modern görgücü toplumbilim iki düzeyde iş görmektedir:

- 1) gerekli tahliller olmaksızın *veri toplama*, ve
- 2) veri toplama ve bunlar üzerinde *görgücül genellemeler*.

Toplumsal kavrayışı bu ilk düzey içinde sınırlı tutmakla görgücül toplumbilim, modern toplumun gitgide artan çelişkilerinin gerçek nedenlerinin anlaşılmasını önlemekte, tüm toplumsal çatışmaları ve çelişkileri kişiler arası çelişki ve

⁵³ Aynı yapıt, s. 227.

⁵⁴ R. K. Merton, *The Conflict Between Styles of Sociological Work*, N. Y. 1959, s. 11.

⁵⁵ R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, N. Y. 1957, s. 6.

çatışma durumuna indirgemektedir. Bu arada, sabırla, gayretle modern toplumun çirkin gerçeklerini renkli bir biçimde karakterize eden sayısız denecek kadar çok veri toplanmış olmaktadır.

İkinci düzeyde toplumbilimciler değişik toplumlarda ve toplumsal gruplarda "anormal" kişilik davranışlarını, karşılaştırmalı olarak incelemekte ve bazan toplumsal güdümlenme ve nedensellik konusunda değerli sonuçlara ulaşmaktadır. Çok geniş bir veriye dayanan S. Weinberg,⁵⁶ yaşı onbeşin üstünde 60-75 milyon Amerikalının alkol kullandığını saptamıştır. Bunların %17'si sürekli olarak, %48'i ara-sıra içmekte; 5.015.000 Amerikalı aşırı derecede alkol almakta; bunların arasında 772.000 kadın bulunmaktadır.

Bununla beraber, Amerikan toplumundaki kuralları ve değerleri önemsememe davranışlarını (*anomaly*) karakterize eden veriler üzerine yapılan bir tahlilden çıkan sonuçlara göre, örneğin nüfusu 10.000'den fazla olan yerlerde yaşayanlar arasında alkolizm, kırsal bölgelerde yaşayanlar arasındakinin iki katıdır. Kronik alkolizm en çok büyük kentlerde, en az da kırsal yerlerde görülmekte, akıl hastalıklarının oranı da kentlerde kırsal yerlerdekinin iki katına ulaşmaktadır.

Toplumbilimciler, çoğu kez, bu tür genellemelerin ötesine gitmemektedirler. Bu kimselerin amacı, toplumsal sorunların kişilik sorununda toplandığını; toplumdaki sorunların, toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen "norm"-lardan sapmalar olduğunu, bunların kapitalist gelişmenin olağan görünüşleri sayılamayacaklarını kanıtlamaktadır. Weinberg, toplumsal sınıflardaki akıl hastalıkları yüzdeleri-nin farklı oluşunu, değişik kişilik gelişmesi tipleri ve farklı yapısal tercihler gibi kesinlikten uzak şeylerle açıklamaktadır.⁵⁷

⁵⁶ S. R. Weinberg, *Social Problems in Our Time*, N. Y. 1960, s. 250.

⁵⁷ Aynı yapıt, s. 320.

Bilimsel bir tahlil olmaksızın bütün bu görgücul veriler ve genellemeler, gövdesinden kopmuş dallara benzemektedirler. Sovyet toplumbilimcisi P. Fedoseyev ve G. Frantsev şöyle yazıyorlar: "İnsan toplumu, dallarıyla, yukardaki güruçlarıyla ve canlı yapraklarıyla gelişen, sağlıklı bir ağaç gibidir. Her dal, her dalcık, her yaprak toplumbilimsel betimlemeye konu olabilir. Ama Batılı birçok toplumbilimci, yaprakların sıklığından dolayı, ağacı tüm bir organizma olarak görememekte; sadece tek tek dalların betimlenmesi kendi başına bir amaç halini almakta (ki çoğu kez bu da tek yanlı olarak yapılmaktadır) ve toplumbilim bir bilim olarak ortadan kalkmaktadır. Oysa ki, dalların ve dalcıkların yaşamı, tüm ağacın yaşamına bağlı bulunmaktadır. Toplumsal hizmet ağacının kendine özgü bir doğuş, büyüme ve yenilenme yasaları vardır. Toplumsal gelişmenin, eskinin de yeninin de, eğilimlerin ve görünümünün yasaları incelenmedikçe, hiç bir toplumbilim olamaz, yoktur da."⁵⁸

Sayırsız küçük verilerin içinde kaybolan bazı Batılı toplumbilimciler, yavaş yavaş, genel bir toplumbilimsel teorisinin ne denli büyük bir önem taşıdığını kavramaya başlamışlardır. Batı toplumbiliminin bugünkü durumunu tahlil eden Batı Almanyalı toplumbilimci König şöyle demektedir: "Teoride birçok sorun yanıtlanmamakta ise de, ortada bir toplumbilim vardır. Toplumbilimin 'masa başı çalışmasından uzak kalma' eğiliminden dolayı araştırmalar gitgide artmakta, ve bizi, sorunun özüne bu araştırmalar yaklaştırmaktadır. Toplumbilimin çeşitli alanlarının çoğunda birçok türden araştırma verileri yığıldığı için, ortak teorilerimizi boşlukta değil, dikkatli bir şekilde denetlenmiş araştırma sonuçlarına dayanarak geliştirmek zorundayız."⁵⁹

Robert Merton'un rolleri görelî ve geçici olan "orta men-

⁵⁸ P. N. Fedoseyev. Yu. G. Frantsev, *Burjuvaziya Sotsiologiya v tupike, "Kommunist"*, 1959 g., n° 17, s. 97.

⁵⁹ *Transactions of the Fifth World Congress of Sociology*, Washington 1962, Vol. I, s. 148.

zilli" teorilere sarılması da bu umutlar nedeniyle olsa gerektir. İnsan, Tennyson'un sözlerini anıyor:

*Bizim küçük sistemlerimizin kendi günleri var;
Onlar günlerini yaşadılar ve artık geçip gidiyorlar.*⁶⁰

Bazı toplumbilimciler toplumsal görüngülerin düzenliliğini reddetmekte, genelleme ve tahmin olanağını kabul etmektedirler. Nitekim, Amerikan toplumbilimcisi J. G. McKinney şöyle yazıyor: "Toplumbilimin, görüngülerin *genel, düzenli ve yinelenen* yanlarını incelediğini; bu yolla, benimsenen teorinin sınırları içinde *genelleme* ve *tahminde* bulunabileceğine dair bir görüşbirliği vardır. Bu, toplumbilimi, doğal yasalar yerine görgücül genellemeleri koymasına karşın, yasalara varıcı bir bilim yapmaktadır."⁶¹

Bazı Amerikalı toplumbilimciler, bilimleri sınıflandırma konusunda Alman filozofu W. Windelband'ın görüşlerine katılmaktadır. Windelband, bilimleri iki sınıfa ayırmıştır: genel üzerinde duran ve doğal yasalara varanlar (*nomothetic*) ve tarihsel olarak belirlenmiş dış görünüşleri içinde özel-lerle ilgilenenler (*idiographic*).

Bugün için bu görüşler belirli kimselerce paylaşılmaktadır. McKinney, toplumbilimin, insanlara, yerlere ve olaylara ilişkin çok geniş bir tanımsal veriler birikimine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Yasaların çiğnenmesi konusunda, grup incelemeleri, kentlerin ekolojik betimlenmeleri, grevlerle ilgili gözlemler konularında birbirinden kopuk araştırmalar vardır. McKinney, bu betimlemelerin, görgücül genellemelerin çıkarıldığı odak noktaları olmaları nedeniyle, tartışma götürmez bir değer taşıyabilecekleri görüşündedir. Ama bu denli özgül kaldıkları ve temel teoriyle birlik içinde olmadıkları sürece, bunların fazla bir değer taşıyabileceklerinden kuşkuludur. McKinney, son on yıllarda, mü-

⁶⁰ R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, N. Y. 1957, s. 10.

⁶¹ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 297.

tevazı olmakla birlikte, çok başarılı olacağına benzeyen bir genellemeler sistemi geliştirildiğini, bu sürecin devam edeceğini düşünmenin doğal olduğunu ileri sürmektedir.

McKinney, bununla birlikte "teorik yanı ağır basan toplumbilimcilerin çoğu, özel nitelikteki incelemelerin kalabalığı karşısında genellemelerin çok az oluşu üzerinde ciddiyeyle durduklarını", ama, "bu kimselerin belirttikleri gerçeğin, çoğu toplumbilimcinin genel ve yineleneni formüle edebilmenin gerekliliğine ve istenirliğine inanmasına karşın pratikte veri ve yığın yığın tanımlayıcı ayrıntı toplamakla yetindiğini" kabul etmektedir.⁶²

Görgücülük, modern toplumbilimi, bir çıkmaz sokağa itmiş ve aralarında bir eşgüdümlemenin bulunmadığı veri derlemesi şeklinde bir tanımlayıcı *öğretim dalına* dönüştürmüş; ivedi hiç bir toplumsal soruna çözüm getiremeyecek duruma sokmuştur. Belirli tek bir toplumsal sürecin ya da görüngünün pratik önemini belirtebilmek için, kişinin, bu görüngünün kendilerince koşullandırıldığı nesnel doğal ilişkileri ya da karşılıklı ilişkileri kavrayıp anlayabilmiş olması gerekir. Ama bunu anlayabilmek için, kişinin, toplumsal gelişmenin genel yasalarının çeşitli belirme biçimleri olan belirli maddî koşulları ve somut yaşam koşullarını tahlil etmesi gerekmekte; kişi, ancak bu yolla sözkonusu yasalara ilişkin geçerli bir anlayış kazanabilmektedir. Toplumsal gerçekliğin, her çeşit ilişki ve karşılıklı ilişkileri içinde anlaşılabilmesinin tek yolu, toplumbilimsel özgül çalışmalarda bu yasaların bilinmesi ve gözönünde tutulmasıdır.

3. BETİMLEYİCİ GÖRGÜCÜLÜĞÜN FELSEFİ İLKELERİ

Batı toplumbiliminin betimleyici görgücülük ve psikolojik çizgisindeki gelişimi 19. yüzyılın sonundan beri Batı felsefesindeki değişimin de bir yansımasıdır.

⁶² Aynı yapıt, s. 204-05.

O zamanlar Batı felsefesinde egemen eğilim *olguculuk* idi. Bu felsefî sistem, birincisi, teorik çalışmaların önemini yadsımakta ve çalışma konusu olarak yalnızca kararlı ve kuşku yaratmayan olguları elealmakta; ikincisi, görünüşte deneyle gerçeklenemediği için her çeşit felsefî sorunu sözde-bilimsel saymakta; üçüncüsü, toplumsal görüngüleri betimlenirken sadece doğal bilimlerin yöntemlerine dayanmaktaydı.

Bütün bunların temelinde, Batı toplumbiliminin “toplumsal olgu” kavramının tek yanlı yorumlanması yatmaktadır. Bunu ilk kez tanımlayan, Fransız toplumbilimcisi Emile Durkheim’dır. Toplumsal olgular, Durkheim’ın dediğine göre, davranışın, (düşünme, hissetme, vb.), gözlemci için nesnel ve kesin nitelikteki aşamalarıdır.⁶³

Bu tanım Durkheim’ın toplumbilimsel kavramlarının ikiciliğini göstermektedir. Bir yandan toplumsal olguları bilinç (kolektif bilinç) olguları durumuna indirgemekte, bir yandan da bunları nesnel nitelikte sayarak “şeyler” olarak kabul etmekte; yani, incelemeciden ayrı, bağımsız varlıklar saymaktadır. Bir ölçüde haklı olarak, Durkheim materyalizme ödün vermekle eleştirilmiştir. Durkheim’ın kendi günlerinde öğrencisi olan Fransız toplumbilimcisi M. Mauss, Durkheim’ın “toplumsal olgular şey’lerdir” ifadesini toplumsal yaşamın çok kaba çizgileri ile betimlenmesi olarak eleştirmiştir.

Batı toplumbilimcileri, deneyimden sözetmekte, ama deneyimi sadece öznenin duyularının bir karmaşası olarak kabul etmekte, bu nedenle toplumsal araştırmaları bilginin ilk (görgücül) aşaması ile sınırlı tutmakta, teorik düşüncenin rolünü yadsımaktadır. Buna uygun olarak incelemecinin önünde dolaysız olarak görülemeyecek bir toplumsal olgunun bulunabileceği de kabul edilmektedir. Araştırmacı ne gerçeklenmekteyse ve ne gerçekleştirilebiliyorsa onu inceleyip

⁶³ E. Durkheim, *Les Règles de la méthode sociologique*, s. 8-17.

açıklamalı, olacak olanlardan söz etmemelidir.

Marx bu yöntembilimsel ilkenin yetersizliğini açıklamaktadır: “Metaların değerinin gerçek varlığı ‘onu nerede ele geçireceğimizi bilmememiz’ yönünden Gönüllü Yosmadan ayrılır. Metaların değeri, onların özlerinin kaba madliliğinin tam karşısıdır, maddenin bir atomu bile bileşimine girmez. Bir metayı kendi başına elimize alıp istediğimiz gibi evirip çevirelim, değerin bir nesnesi olarak kaldığına göre, kavranılması olanaksız gibi görünür.”⁶⁴

Olguculuk, toplumbilimdeki matematiksel olguculuğun, “doğal bilim” okulunu da etkilemiştir. (G. Lundberg, S. Dodd, N. Roschevski, G. Zipf, F. Chepin ve diğerleri.) Matematiksel olguculuğun geçmişi, başta Auguste Comte olmak üzere, 19. yüzyıl olguculuğuna kadar gerilere uzanmaktadır. Aralarındaki tek fark inceleme yöntemlerindedir. Comte, tarihsel yönetime tutkunken, “doğal bilim” okulu matematiksel ve istatistiksel yönetime bağıllık göstermiştir. “Doğal bilim” okulu, A. Comte’un “ılımlı gerçekçilik”i yerine “aşırı adcılık”ı getirip koymuştur. Bu okulun temsilcileri bilimler arasındaki birliğin bilimlerin malzemelerinde değil, yöntemlerinde olduğunu ileri sürmektedirler.

Matematiksel olgucular toplumsal süreçlerin bilinmesinde doğal bilim kavramlarını kullanarak burjuva toplumbilimini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim Amerikan toplumbilimcilerinden S. Dodd ve N. Roschevski, genellikle, toplumbilimin henüz “bilimsellik-öncesi” durumda olduğu; fizik gibi yetkin bilimlerin yöntemlerini kullanmayı henüz öğrenememiş olduğu görüşündedirler. Bu kişiler toplumsal görüngülerin nitel özgünlüklerini, toplumsal bilimin gelişmesindeki nedenselliği ve düzenliliği kabul etmemekte, görüngülerin yalnızca nicel yanları üzerinde durulmasını tavsiye etmektedirler.

Böylece, artık “çifte bir aksiyom dizisi”ne gerek kal-

⁶⁴ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 60.

mamakta; doğanın yasalarını bilmiş olmak yeterli sayılmakta; bunun, toplumsal gelişme yasalarını bilmeye de yeteceği kabul edilmektedir. Dünya Dördüncü Toplumbilim Kongresinde Fransız toplumbilimcisi Raymond Aron şunları söylemiştir:

“Doğal bilim yöntemi tüm alanlarda böylesine başarılı sonuçlar elde ettiğine göre, akıllı insanların bu yöntemin kullanımının toplumsal görüngülerin tahlilini ve açıklamasını da mümkün kılacağına kuşkusuz yoktur.” Örneğin, matematiksel olgular, kamuoyu, aşk, milliyetçilik, barış ve savaş, evlilik, demokrasi, vb. gibi toplumsal görüngülerin çeşitli matematiksel formüllerle incelenebileceğini ileri sürmektedirler.

Dodd, toplumbilimsel tahlili alabildiğine matematiksel bir tahlil haline getirmek için, birara, toplumbilimcilerin kendilerini “toplumsal durumun” ölçülmesine ilişkin dört nicel ilkeyle sınırlı tutmaları gerektiğini bile ileri sürmüştür:

1) zaman (Z) — süreyle birlikleşmiş olan her şey (yaş, çalışma saatlerinin miktarı, bir tezgâhtan diğerine geçiş süresi, vb.);

2) mekân (M) — uzantısı olan, ya da birbirinden ayrı yerlerde olan her şey (coğrafi mekân, evle işyeri arasındaki uzaklık, göç, vb.);

3) nüfus (N) — tüm toplumsal görüngülerin sınıfları için ortak kategori;

4) karakteristikler (K) — insanların ve onların çevrelerinin.

Bu simgeleri kullanarak, toplumsal durumu (D) ölçümlemede Dodd şu formüle varmaktadır:

$$D = (Z : M : N : K).$$

Bunun anlamı, nicel olarak kaydedilmiş her toplumsal durumun bu dört ögenin bir bileştirimi olarak ifade edile-

bileceğidir. Dodd, toplumsal durum kavramına, sadece gözlemin gerekli kıldıklarını ve gerçekleştirilebilir olanları dahil etmektedir.

G. Lundberg, C. Schrag ve O. Larsen şöyle yazıyorlar: "Toplumbilimin ve psikolojinin öznel görüngüleri denen şeylerin *davranış* olarak incelenebileceği görüşünün benimsenmesi, hiç kuşkusuz, toplumsal bilimlerin tarihinde en önemli gelişme olmuştur. İnsan aklını, düşüncelerini, imgelenimlerini, isteklerini ve kültürünü gözlemlenebilir davranış biçimi ve ürünleri saymakla, insanın toplumsal ilişkilerini incelemekte mantık ve matematik de dahil olmak üzere, doğal bilimlerin güçlü sayılabilecek yöntemlerini kullanabilmiş olmaktadır."⁶⁵

"Doğal bilim" okulunun temsilcilerinden bir diğeri G. Zipf, toplumsal durumun tahlilinde çaba tasarrufu ilkesini uygulamaya çalışmakta, yani herhangi bir durumda insanların "en az dirençle izlenecek yolu" seçtiklerini söylemektedir.

Matematiksel olguculuk, kesin bilimlerin yöntemlerini toplumsal görüngülerin incelenmesinde kullanarak bu görüngülerin nitel yanlarını görmezlikten geldiği için, toplumsal görüngülerin niteliğini ihmal etmekte, nitelikçe farklı nesneler arasındaki farkı göstermemekte, gerçekliği çarpıtmaktadır.

Doğal bilimlerin kavramlarını toplumsal olgulara uygulayan toplumbilimciler büyük bir yanlışlık yapmaktadırlar. V. İ. Lenin şöyle yazmaktadır: "Bu kavramlara başvurarak aslında, toplumsal görüngüler üzerine hiç bir inceleme *yapılamaz*, toplumsal bilimlerin *yöntemi* konusunda hiç bir anlayışa *varılamaz*. Bir 'erkeci' ya da 'biyo-toplumbilimsel' etiketini, bunalımlar, devrimler, sınıf mücadelesi, vb. gibi olaylara yapıştırmaktan daha kolay bir şey yoktur, ama

⁶⁵ G. A. Lundberg, C. C. Schrag and O. N. Larsen, *Sociology*, Revised Edition, N. Y. 1958, s. 42.

böyle bir uğraştan daha kısır, daha iskolastik, daha ölü bir uğraş da yoktur.”⁶⁶

Toplumsal durumlar içinde insan davranışlarını anlamak için yalnızca nicel yönler ele alınmamalı, aynı zamanda bunlar üzerinde baskı yaratan ve o yönde eylemde bulunmalarını zorunlayan güçlerin ve etkilerin toplamı üzerinde de durmak gerekmektedir. Toplumsal durum, toplumsal-tarihsel sürecin karmaşık zincirinde bir halkadır. J. Bloch’a yazdığı mektubunda Engels, toplumsal gelişmenin, çok sayıda şans olayları aracılığı ile, eninde sonunda, ekonomik hareketin de içine girip katıldığı ama üstyapının çeşitli etmenlerinin de; yani, sınıf mücadelesinin ve sonuçlarının siyasal biçimlerinin, bu mücadelede yeralanların kafalarında bütün bu fiilî mücadelelerin yansımalarının ve yasal biçimlerinin; “siyasal, hukuksal ve felsefî teorilerin, dinsel görüşlerin, vb. de etkilediği bir etkileşim biçimi olarak” oluştuğunu vurgulamaktadır.⁶⁷

Bu toplumsal etkileşim kendi kendini etkileyen bir şey olmayıp, insanların faaliyetlerince etkilenmektedir. Bununla ilgili olarak Engels şöyle yazmaktadır: “Nihaî sonuç, daima, herbiri belirli bir yaşam koşulunca oluşturulan birçok bireysel irade arasındaki çelişkilerden ortaya çıkmaktadır. Böylece, tek bir bileşkeyi —tarihsel olayı— birbirleriyle keşişen sayısız güçler; sonsuz bir güçler paralelkenarı meydana getirmektedir.”⁶⁸ Belli bir bireyin iradesi diğer bireylerin iradelerince engellendiği ve ögesel nitelikte olduğu için, bütün iradeler birlikte bilinçsizce eylemde bulunan tek bir gücü meydana getirmektedirler.

Yeni-olguçular, genel olarak, toplumsal davranışın madî etmenlerine herhangi bir koşullanışını görmezlikten gel-

⁶⁶ V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 367.

⁶⁷ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 488.

⁶⁸ Aynı yapıt, s. 489.

mektedirler. Bu kimseler toplumsal davranışı “psişik enerji” kavramıyla betimlememekte ve enerjinin bir belirtisi saymaktadırlar. Maddeyi “psişik enerjiye” “çözüştürmektedirler.” Bu bakımdan, yeni-olgucular tinselcilere benzemektedirler. Bu kimseler fizikteki töz ve güç kavramlarını, mekanik bir biçimde, madde ve bilinçle özdeş saymakta, hareketin üst ve alt biçimleri arasındaki farklılığı gözden kaçırmakta ve maddenin hareketinin toplumsal biçiminin özgül karakterini görmezlikten gelmektedirler.

Maddenin maddî hareketinin toplumsal biçimi bilinçle bağıntılıdır. Bu, bilinç ve toplumsal yaşam arasında bir özdeşlik gerektirmemektedir. Beynin bir işlevi olarak bilinç, bilincin dışında varolan nesnel toplumsal gerçekliği yansıtır. Bu nesnel gerçeklik, üretici güçlerin genel düzeyi ile koşullandırılan toplumsal ilişkilerin toplamıdır.

Burjuva toplumbilimcileri bile yeni-olguculuğun yetersizliğini görüp kabul etmek durumuna gelmişlerdir. Nitekim Pitirim Sorokin yeni-olgucu toplumbilimcilerin görüşlerini yeterli bulmayarak, kullandıkları “işlemsel yöntemin” fizikteki “işlemsel yöntemin” bir karikatürü olduğunu; deneysel ve araçsal tekniklerinin (küçük istisnalar dışında) sözde-deneysel ve sözde-araçsal bir niteliğe dönüştüğünü; “bilimsel” testlerinin bilimselliklerinin, eski tahmine dayanan çalışmaların ya da antik çağın fal testlerinin bilimselliklerinden daha ciddi olamayacağını söylemektedir. Ölçeğe getirilmesi olanaksız nitel görüngüleri çok duyarlı olarak ölçmek için yaptıkları girişimler de, büyük oranda, verimsiz kalmakta; matematiksel modeller yöntemini kullanma çabaları ise, kurulması için gerekli yapı malzemesinin ortada bulunmadığı çok güzel bir toplumbilimsel saray resmi yapmaktan ileri gidememekte; çeşitli psiko-sosyal görüngüleri “nicelleştirmeleri” ise, çoğu kez, ya verimsiz bir “numaralandırma” ya da matematiğin yerine çiğ kalmış bir “stenografi” getirme çabasından ileri gidememektedir.

Genel olarak fizik bilimlerden aktardıkları terimler, kavramlar ve formüller bunların fizik bilimlerdeki anlamlarından uzaklaştırılmakta; toplumbilimi anlamsız ve bir yığın asalak terim, kavram ve sav kırintıları ile doldurmuş olmaktadır.⁶⁹

Doğal bilimlerin kavram ve yasalarını toplumsal bilimlerin kavram ve yasaları yerine geçirmekle toplumbilimciler toplumsal görüngüleri anlamakta ileriye bir adım bile atmış değildirler.

Batılı toplumbilimcilerin birçoğu *yeni-kantçılığın* etkisi altında bulunmaktadır. Max Weber, W. Windelband ve H. Rickert tarihsel süreç içinde öznel etmenlerin rolünü vurgulamaktadırlar. Bu kişiler toplumsal süreç içinde öznel davranışın rolünü vurgulamakta, bu davranışı duyuların zihinsel bir yeniden üretimi süreci saymaktadırlar.

Yeni-kantçılığa ek olarak *pragmacılık* da toplumbilim üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Amerikan toplumbilimcisi Talcott Parsons, toplumbilimsel araştırmanın gerçek aracının "bilimsel bir araştırmanın amaçlarına erişmesini kolaylaştıran şeyler" olduğunu yazmaktadır.⁷⁰ Bu görüşün gereği olarak nedensellik ve varlık kavramları bir yana bırakılmakta, duyular ve öznenin öznel değerlendirmesinin gerçek bir varlığa sahip olduğu savunulmaktadır.

Pragmacı toplumbilimciler pragmacı toplumbilim ile pragmacılığın idealist felsefesi arasında mevcut bağıntıyı yadsımaktadırlar. McKinney şöyle yazmaktadır: "Pragmacılık, felsefî bir etiket ise de, bir fikirler sistemi olmaktan çok, zihinsel bir tutum kazanmak istemekte; bu nedenle de, birbirinden çok farklı yaklaşımlarda ve sistemlerde yer alabilmektedir. Pragmacılık, fikirleri ve olayları, bunların yarattığı sonuçlar şeklinde yorumlama alışkanlığı olarak mo-

⁶⁹ P. A. Sorokin, *A. Quest for an Integral System of Sociology*, Mexico 1961, s. 7-8.

⁷⁰ T. Parsons, *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*, Illinois, 1949, s. 66.

dern araştırma biliminin temeli olan deney mantığı ile çok yakından ilişkili bulunmaktadır. Genel olarak, bu durumda, pragmacılık hiç bir nihaî felsefî vargıyı gerektirmemekte, sadece, araştırmanın yapılmasında iş gören şeyleri benimsemektedir.”⁷¹

Bazı pragmacı toplumbilimciler kendi toplumbilim anlayışlarının, sözde, pratik ve bilimsel verilere dayanacağını ileri sürerek, pragmacı toplumbilim ile pragmacı felsefe arasında herhangi bir bağıntı olabileceğini kabul etmemektedirler. McKinney, ayrıca, pragmacılığın farklı birkaç biçimde ortaya çıktığını; bunların başında toplumbilimde dogmacılığın azalmasının ve hiç bir teoriyi, yaklaşımı, ya da aracı nihaî ya da belirleyici saymama eğiliminin geldiğini söylemektedirler. Toplumbilimdeki pragmacı akım, bilimsel yöntemler problemleri durumların ve bu problemlere ilişkin çeşitli varsayımların önerilmesini ve değerlendirilmesini gerektirdikleri için, kendini bilimsel yöntemlerin kullanımı ile özdeş saymaktadır.

McKinney, rahatlıkla, Amerikan yöntembiliminin sadece görgücü olarak bilinenlerin değil, seçkin teorisyenlerin çalışmalarının da özelliği olan pragmacı görüşlerle kendini güçlendirdiğini söyleyebilmektedir. Buna örnek olarak, Parsons’ın teorisine değinmekte ve modern toplumbilimin en “rasyonalist” ve “tümdengelimci” sistemi olduğunu ileri sürmektedir.

McKinney’in makalesindeki *Pragmatic Development** arabölümü belirli bir ilginçliğe sahiptir: “Pragmacı bakış açısının yöntembilime başlıca katkısı, araççılığa, deneysel planlamaya (denetmeli deneyim) ve alçakgönüllü geçerli teorilere vurguda bulunmasıdır. Amerikan yöntembilimi ‘kafasız’ kalmaktansa ‘kalın kafalı’ olmayı becerebilmiştir.”⁷²

⁷¹ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 209.

⁷² Aynı yapıt, s. 210.

* “Pragmacı Gelişme.” —ç.

Pragmacılık işlemcilikle bağıntılıdır. İşlemciler, modern toplumdaki dil noksanlıklarının ve anlam bulanıklıklarının toplumsal aksaklık ve kötülüklerin nedeni olabileceği görüşündedirler. İngiliz toplumbilimci John Madge şöyle yazmakta: “Tam anlamda ortak amaçları olan —yani tüm projelerde işbirliği yapmaya istekli— ve birarada oluşlarının bilincine varmış insanlar, yavaş yavaş dil çatışmalarını giderme ve sadece süsleyici nitelikte ve maddî yanı olmayan farklılıkları sürdürme eğilimindedirler. Bir dil yakınlaşması, gerçekten de, yoğunlaşan topluluklaşmanın önemli bir belirtisi sayılabilir.”⁷³

Bu toplumbilimciler tüm kavramların sözle betimlenmesi için gösterilen çabaların boş işler olduğunu söylemektedirler. Bu nedenle, ancak belirli bir toplumsal olgu için geçerli tanımların bulunup ortaya konması gerekmektedir. Nitekim, bu kişilere göre, termometrenin bulunmasından önce sözle yapılan hiç bir betimleme doğru ısı ölçme için bir güvence sağlayamamıştır. Profesör Madge termometrenin bulunuşunun “sıcak nesnelerin duyu organımız yoluyla ısısının tahmini yerine, bir sıvının yükseldiği sütundaki yüksekliğin ölçülmesine geçişi sağlayarak bu yetersizliği giderdiğini” yazmaktadır.

Benzeri örneklere değinerek Madge, Lundberg ve Batılı diğer toplumbilimciler sözsöz tanımlar yerine işlemsel tanımlara geçilmesini önermektedir. Toplumsal görüngülerin tanımlanmasında, işlemcilik nesnel bir ölçüte değil, öznel bir ölçüte —deneycilerin kanaatine— dayanmaktadır. Bir toplumsal görüngünün gerçek bir tanımı, bununla birlikte, deneyciye ya da ölçüm aracına değil, yapılan tanımın nesnelerin özelliklerini ve nesneler ile toplumsal gerçekliğin süreçleri arasındaki ilişkileri ne denli nesnel olarak yansıttığına bağlı bulunmaktadır.

Toplumbilim üzerinde *varoluşçuluğun* da belli ölçüde et-

⁷³ J. Madge, *The Tools of Social Science*, N. Y. 1953, s. 41-42.

kileri olmuştur. Bu felsefe toplumsal davranışın içsel öznel itilerini ve kişiliğin varlığını mutlaklaştırmaktadır. Varoluşçuluk yeni-olguculuğu reddetmekte ise de, aklın bilmedeki rolünü sınırlamaktadır. Varoluşçular bilme sürecini, daha çok, sezgiye indirgemektedirler. Varoluşçuluk düşünce sürecini sadece belirli tek bir bireyin faaliyet alanıyla sınırlamakta, bu tek bireyi mutlak bağımsız bir öz varlık saymakta, insanı dışsal ve hasım sayılan toplumsal ortamından soyutlamaktadır. İnsanın öz varlığı, ya da felsefi bir ifade ile, varoluşu onun bu dünyada kazandığı her şeyi yitirdiği, 'ya da her şeyin bir yanılsama olarak ortaya çıktığı zaman bile etkilenmeksizin sürdürdüğü insanın içsel özüdür. Varoluşçu toplumbilimciler, insanın öz varlığını ayırtırmakta ve duyguları ile içgüdülerini aklın karşısına koymaktadırlar.

Bazı Batılı toplumbilimciler (Sorokin ve diğerleri de bunlar arasındadır), E. Husserl'in *görüngübiliminin* etkisi altındadırlar. Görüngübilimin ilkelerini toplumsal incelemelerin koşulları açısından derleyip toparlayan Alman toplumbilimcisi ve toplumbilimde Husserl'in izleyicisi olan A. Vierkandt, *Bir Toplum Teorisi* adlı yapıtında şöyle yazmaktadır: "Bu kitap evliliğin tarihi ya da devletin kökeni üzerinde durmakta, insanların toplumsal yaşamının tarihinin yasalarını ya da mesleklerin gelişme derecelerini sorun edinmemekte, suç istatistikleri ya da toplumsal siyasetle ilgilenmekte, ırk sorunlarına ya da kültür ya da savaş görüngülerinin neden olduğu doğal seçmenin etkilerine değinmemekte, ama sayısız denecek çokluktaki olguları 'şeyin özü'nden ortaya çıkan az sayıdaki 'temel görüngüler'e indirgemeyi; 'şeylerin bir dizi nihai, önsel, temel durumunu' bulmayı amaçlamaktadır."74

Görüngübilimin temel önermelerini izleyen Sorokin, M. Scheler ve diğer toplumbilimci ve felsefeciler toplumsal olguların görgücül araştırmalarla incelenmesini reddetmekte,

74 J. Szczepanski, *Sociologia*, Varşova 1961, s. 344.

toplumsal yaşamın özünün butür araştırmaların dışında, “önsel” gerçeklere dayanarak anlaşılabilme olanağından söz etmektedirler. Toplumsal yaşamın başlangıç noktası olarak, itaat dürtüsü, yardım dürtüsü, mücadele dürtüsü, kişinin komşusunu kıskanma dürtüsü, sempati eğilimi, taklit eğilimi gibi şeyleri; yani kişinin görülmeyen, içsel dürtülerini ileri sürmektedirler. Bu dürtülerden oluşan ve çok sayıda insan arasında birlik yaratan içsel bağıntı, görüngücülere göre, toplumun da özünü meydana getirmektedir.

Toplumbilimdeki görüngübilimsel akım, bir bakıma, değişik bir *psikolojiciliktir*. Görüngübilimcilere göre, insanların toplumsal ilişkilerinin özünün anlaşılması varolan toplumlar üzerinde görgücül araştırmalar yaparak değil, zihinsel durumların tahlili ile gerçekleştirilebilir. İnsanları birbirine bağlayan toplumsal bağıntılar içsel dürtülerince oluşturulurlar. Toplumsal yaşamın ve grup yaşamının nihaî nedeni dışsal çevre değil, içsel özelliklerdir.

Toplumsal görüngülerin anlaşılması da, görüngübilimcilerce, ne tümdengelimci ne de tümevarımcı yöntemleri gerektirmekte; dolaysız algılama buna yetmektedir. Sorokin şöyle yazıyor: “Tüm yaratıcılık alanlarındaki önemli başarılarda ve *büyük* bilimsel buluşlarda ilk fikir, bilginin ve yaratıcılığın yolu duyusal gözlem ya da mantıksal usavurumdan farklı olduğu ölçüde, düpedüz, duyum-dışı ve mantık-dışı sezgiden ya da dehadan esinlenmektedir.”⁷⁵

Görüngübilimci toplumbilimciler sezginin bilgideki rolünü mutlaklaştırmakta, deneyimin rolünü ise, sadece, sezgisel olarak kazanılmış fikirlerin gerçekleşmelerine indirgemektedirler.

Toplumbilim ancak burjuva felsefesinin gelişiminden bağımsızlaşmakla varlık kazanabilecekmiş gibi gösterilmektedir. “Doğal bilim”, “çözümsel”, “işlevsel”, “kurumsal”

⁷⁵ *Transactions of the Fifth World Congress of Sociology*, Washington 1962, Vol. I, s. 237.

ve benzeri başlıklar taşıyan modern Batı toplumbilim okulları, kendilerinin felsefe karşısında tam bir bağımsızlığa sahip olduğunu ileri sürmekte iseler de, gerçekte, felsefeden böylesine özentili ve “bağımsızlık” vaazları bile başlı başına ve kendine özgü bir felsefe sayılmak gerektiği için, “bağımsızlık” diye bir sorunları olduğu söylenemez.

4. MODERN BATILI TOPLUMBİLİMİN KONUSU

Toplumbilim ders kitapları, çoğu kez, toplumbilimin konusunu *insanlar arası “karşılıklı ilişkiler”* olarak belirtmektedirler. Örneğin, Amerikalı toplumbilimci R. Schermerhorn ve A. Boskoff, toplumbilimi, “belirli koşullar altında gerçek olan genellemeler geliştirebilmek amacıyla, toplumsal veri olarak kullanılan sınıflar arasındaki ilişkileri belirlemek için sistematik kanıt bulabilmeye yönelen insanlar arası bir etkileşim bilimi” olarak betimlemektedir.⁷⁶

Amerikalı toplumbilimci Henry Fairchild, toplumbilimi, “insanların grup ilişkilerinden ortaya çıkan olayların bilimsel incelenmesi. İnsan ve onun beşerî çevresinin, bunların karşılıklı ilişkileri içinde incelenmesi” olarak tanımlamaktadır.⁷⁷

Fransız toplumbilimcisi Jean Haesaert de, toplumbilimi, “bireyler, bireylerle gruplar, gruplarla gruplar, grup içindeki bireyler arasındaki ilişkileri; bu ilişkilerle birbirleriyle bağıntılandırılmış bulunan ve toplum dediğimiz ortak grubu meydana getiren insanları inceleyen” bir bilim olarak tanımlamaktadır.⁷⁸

Ama insanlar arasında sayısız denecek kadar çok **ilişki** biçimi (öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişki, bir voleybol takımı üyeleri arasındaki ilişkiler, satıcı ve müşteri arasın-

⁷⁶ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 61.

⁷⁷ P. Fairchild, (Ed.), *Dictionary of Sociology*, N. Y. 1944, s. 302.

⁷⁸ J. Haesaert, *Sociologie générale*, Paris 1956, s. 6.

daki ilişki, orkestra şefi ile müzisyenler arasındaki ilişki, vb.) bulunmaktadır.

Haesaert hangi ilişkilerin toplumun temelini oluşturduğu sorusuna yanıt vermemektedir.

Bu görüşe kalırsa toplumbilimin her tür ve biçimden insan ilişkilerini ele alıyor olması gerekmektedir. Ama böyle bir bilim henüz geliştirilememiştir. Kaldı ki, böyle bir toplumbilim var olmuş olsaydı, tüm insanlar insan ilişkilerine ilgi duydukları için, insan ilişkilerini inceleyen diğer birçok bilim (tarih, ekonomi, hukuk, vb.) hiç de gerek kalmayacaktı.

Bazan, bu tanımlamada, “karşılıklı ilişki” yerine “*karşılıklı etkileşim*” terimi kullanılmaktadır. Amerikalı toplumbilimci C. Loomis, “Toplumu’ ya da ‘Toplumda’ varolan herhangi bir sistemi anlamak için ... karşılıklı etkileşim üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir” diye yazmaktadır.⁷⁹ Parsons, toplumbilimi insan gruplarının, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal kurumların incelenmesi ya da daha akademik bir dille, “toplumsal eylem sistemlerine ilişkin, bu sistemleri genel olarak bütünleşmiş değerler olarak inceleyebilecek derecede çözümsel bir teori geliştirmeyi amaçlayan bir bilim” olarak tanımlamaktadır.⁸⁰ Amerikalı toplumbilimci A. Inkeles, toplumbilimin görevinin, “toplumsal sistemlerin —yani büyük ya da küçük insan gruplarınca ortaklaşa paylaşılan sürekli eylem sistemlerinin— yapı ve işleyişlerini incelemek” olduğunu ileri sürmektedir.⁸¹

Bazı toplumbilimcilerin dediklerine bakılırsa, toplumbilimin, tüm insan ilişkilerini ve etkileşimlerini tahlil eden bir bilim dalı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Nitekim A. Green, toplumbilimin, tüm insan ilişkilerine ilişkin sentez-

⁷⁹ Ch. P. Loomis, *Social Systems. Essays in Their Persistence and Change*, N. Y. 1960, s. 4-5.

⁸⁰ J. Parsons, *The Structure of Social Action*, N. Y. 1962, s. 768.

⁸¹ R. Merton, L. Broom, L. Cottrell (Eds.), *Sociology Today*, N. Y. 1960, s. 250.

leyici ve genelleştirici bilim olduğunu ileri sürmektedir. Diğer toplumsal bilimler gibi toplumbilim de, nesneleri, insanları ve ilişkilerini, insanın toplumsal ilişkileri içinde genel olarak incelenmesine olanak verdikleri için önemsemekte, fizik bilimlerden bu bakımdan ayrılmaktadır. Fizik bilimlerden ayrı olarak, toplumbilim, insanların iradelerini ve izledikleri amaçları da incelemek zorundadır.⁸²

Bu tanımların yetersizlikleri, bunların *gereğinden fazla geniş* tutulmuş olmalarıdır. İnsanlar arasında biçim ve içerikçe alabildiğince farklı sayıda karşılıklı ilişki bulunmaktadır: çocuklarla ana-babaları, öğrencilerle öğretmenleri, seyirci ile oyuncu, müşteri ile satıcı, askerlerle subaylar, vb. gibi. Tek sözcük ile, öylesine çok sayıda karşılıklı ilişki biçimi vardır ki, toplumbilimin bunları tek başına inceleyebilmesi beklenemez. Kaldı ki, bazı karşılıklı ilişki biçimleri temel önemde diğerleri ise ikincil önemdedirler.

Batılı toplumbilimciler, daha çok, insanların psikolojik ve ideolojik ilişkileri üzerinde durmaktadırlar. Bu ise, insan ilişkilerini anlama ve kavramalarını anında çarpıtıp bozmaktadır.

Batı toplumbiliminin tersine, tarihsel materyalizm, insanların temel ilişkilerinin maddî servetin üretimi sürecinde kurulan ilişkiler olduğu görüşündedir. Batılı toplumbilimciler, üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde tutanların çıkarlarını temsil ettikleri için bu görüşü benimseyip savunamazlar.

Ama *daha da geniş tanımlar* da vardır. Batı Almanya'nın *Felsefe Sözlüğü*, toplumbilimi, "insanların, hayvanların ve bitkilerin ortak yaşamlarının biçimlerini ve değişmelerini konu edinen bir öğrenim" olarak tanımlamakta, "İster genel ve temel, ister belirli bir toplumsal bilim dalı olsun, *toplumsal yaşam üzerine* bir bilimdir; bir sistem olarak toplumsal biçimlenişleri, ve toplumsal süreçleri kapsar. Bu nedenle, halk, devlet, kabile, insan birlikleri, soy, aile, evlilik, çeşitli tiplerde

⁸² A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 1.

toplumsal biçimlenişler, bunların dayandıkları ilkeler, biçimleri, gelişimleri, kökenleri ve sona erişleri gibi toplumsal görüngülerin toplamını inceler.” demektedir.⁸³

Bu tanım kabul edilecek olursa, toplumbilimcilerin, yalnızca toplumsal görüngüleri değil, aynı zamanda hayvan ve bitkilerin de yaşamını incelemeleri gerekecektir.

“Toplumbilim” kavramını her türlü *toplumsal olguları* konu edinebilecek şekilde geniş tutmak da, terimi aşırı genişlikte tutmak olacaktır. Bu tanım modern toplumbilimciler tarafından, toplumbilimin konusunu toplumsal olgular olarak betimleyen Durkheim’dan aktarılmıştır. Ama tarihsel, siyasal, ekonomik, demokratik, etnografik ve diğer sayısız görüngülerin tümü de toplumsal olgular olarak kabul edilebilirler. Bir başına toplumbilim bütün bunları kapsayamaz. Bu iş, ancak, tüm toplumsal bilimlerce ve birlikte başarılabılır.

Modern Batı biliminde en yaygın “toplumbilim” kavramı olan ünlü Alman toplumbilimcisi Max Weber’in yaptığı tanım da çok geniş tutulmuş bir tanımdır. Weber, toplumbilimi, “*bireylerin davranışlarının*” bilimi olarak tanımlamaktadır.

Amerikan toplumbilimcisi L. Bernard, genel toplumbilimin ana görevinin, insan davranışlarına ve toplumsal durumlara ait elde edilebilir tüm bilgilerin “özetini” ortaya koymak olarak tanımlamaktadır. Bir diğer Amerikalı toplumbilimci J. Zadrozny, toplumbilimi, *Toplumsal Bilim Sözlüğü*’nde, “grupların ve toplumun üyeleri olarak kişilerin edimlerindeki düzenliliklerin incelenmesi. İnsan edimlerine ilişkin varsayımlardan ve yardımcı bilgilerden (*heuristic knowledge*) olduğu kadar nesnel yollarla çıkarsanmış bilgilerden oluşur” diye betimlemektedir.⁸⁴

Bu görüş, toplumbilimin konusunun, sözcüğün geniş an-

⁸³ *Philosophisches Wörterbuch*, Stuttgart 1955, s. 548.

⁸⁴ J. Zadrozny, *Dictionary of Social Science*, Washington 1959, s. 320.

lamıyla, “insanın diğer insanlarla ilişkilerine vurguda bulunarak, insan davranışlarını incelemek” olduğunu ileri süren S. Dodd, G. Zipf, G. Lundberg ve O. Neurath tarafından da paylaşılmaktadır. Bu kişiler toplumbilimi “bilimsel yöntemlerle varılmış, insanın toplumsal davranışları hakkında birbirleriyle bağlantılı genellemeler topluluğu” olarak betimlemektedirler.⁸⁵

Ama davranış, genel anlamda, öylesine geniş bir ilişkiler alanını kapsamaktadır ki, bunun incelenmesi tek bir bilim için çok fazladır. J. McKinney de, zorunluluk sonucu da olsa, “ne yazık ki, radikal davranışçılık kendisinden umulanları araştırmalarda verememiştir. Bulunan ilkelere gerçekten dayanan herhangi bir katkı (hiç yok denmese de) pek az olmuş, belki de açıklanmak istenen şeyin kendisinin (bütünüyle olumsuz olmasa da) uyarı-tepi mekanik dolaşımına kolay yanıt vermeyişi nedeniyle şöyle bir sonuca varılmıştır. Moda, hevesler, iptilâlar, alışkanlıklar, dedikodular, kamuoyu, tutumlar, görenekler, kurumlar ve toplumsal sistemler ile ilgili olarak, radikal davranışçılığın ölçülerine göre bilimsel bilgi sayılabilecek hiç bir şey ortaya konulamamıştır.”⁸⁶

Bu nedenle, bazı toplumbilimciler toplumbilimin amacının genel olarak insan davranışlarını değil, ama grup davranışlarını incelemek olduğu görüşüne gelmişlerdir. Nitekim A *New Outline of the Principles of Sociology* (“Toplumbilim İlkelerine Dair Yeni Bir Özetleme”) (1951) adlı kitabının girişinde Amerikalı toplumbilimci S. Smith, toplumbilimin “grup davranışı” ile ilgilendiğini yazmaktadır. İnsan, diğer insanlarla ilişki içinde olduğu her yerde, toplumsal düzenin karşılıklı etkileşimde bulunan bir üyesi durumuna gelmektedir. Grup davranışının öğeleri, ilkeleri ve sonuçları toplum-

⁸⁵ G. A. Lundberg, C. C. Schrag and O. N. Larsen, *Sociology*, Revised Edition, N. Y. 1958, s. 6-7.

⁸⁶ H. Becker and A. Baskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 207.

bilimin konusunu oluşturmaktadır.

Amerikalı toplumbilimciler K. Young ve R. Mack'a göre toplumbilim "toplumsal yaşamın yapısı, grupların biraraya geliş ve işleyiş biçimleri" üzerinde durur.⁸⁷

Amerikan toplumbilimcisi H. Johnson, toplumbilimi, toplumsal grupları inceleyen; grupların içsel biçimlerini ya da örgütlenme yöntemlerini, bu örgütlenme biçimlerini sürdürme ve değiştirme biçimlerini ve gruplar arasındaki ilişkileri ele alan bilim olarak tanımlamaktadır.⁸⁸

Amerikan toplumbilimcileri L. Broom ve P. Selznick, toplumbilimi, "grup yapısı çeşitliliklerini ve bunların siyasal, psikolojik ve ekonomik ilişkileri etkileme yollarını" ortaya çıkarmaya çalışan bir bilim dalı olarak görmektedirler.⁸⁹

Sorokin de bu görüşe katılmaktadır. Onun fikrine toplumbilimciler siyasal ve dinsel grupların, okul gruplarının, ve diğer birçok toplumsal grupların arasındaki benzerlikleri incelerler. Şöyle yazıyor: "Toplumbilim, kısacası, çeşitli insan grupları arasında bulunabilecek benzerliklere, değişik insan edim ve faaliyetlerindeki ortak karşılıklı etkileşim kalıplarına ait bilgi topluluğudur."⁹⁰

Bu toplumbilim tanımlarının tahlili, incelemenin, bireylerin davranışlarından grupların davranışlarına aktarılmakta oluşunun ilke olarak hiç bir şey değiştirmediğini göstermektedir. Burjuva toplumbilimcileri, grubu incelerken, üretim araçlarının mülkiyeti ve maddî üretimde bireyin ya da grubun oynadığı rolle hiç bir bağlantı kurmaksızın, ikincil tutumlarla ilgilenmektedirler.

Üstelik, grupların kendileri de çoğu kez yapay olarak kategorilendirilmektedir. Toplumbilimciler rasgele gruplar ele almakta ve incelemektedirler (futbol takımı, satranç oyuncuları, vb. bile ele alınabilmektedir). Futbol oyuncularının

⁸⁷ K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 8.

⁸⁸ M. Johnson, *Sociology*, N. Y. 1960, s. 2.

⁸⁹ L. Broom and Ph. Selznick, *Sociology*, N. Y. 1962, s. 7.

⁹⁰ K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 7.

davranışlarını incelemek bir bakıma ilginç sayılabilir. Bu tür davranışların incelenmesi futbol takımının atletik başarısını artırmakta yararlı olsa bile, tarihsel sürecin gelişim yasalarını anlamamıza yardımcı olamazlar.

Toplumsal gelişimin yasalarını toplumsal davranışın ve biçimlerinin tahliline indirgemekle Batı toplumbilimi, kendi özbenliğini yitirmiş ve büyük oranda *toplumsal psikoloji* ve *toplumsal insanbilim* ile kaynaşmıştır. Modern Batılı toplumbilimciler, toplumbilim, toplumsal psikoloji ve toplumsal insanbilim arasında kesin bir ayrım koymamakta, kendi konularını belli bir toplumsal durumdaki kolektif davranışa indirgemektedirler.*

J. Guber "daha dün denecek kadar yakın yıllarda toplumbilimi, psikolojiyi ve insanbilimi tek bir insan davranışı bilimi şeklinde bütünleştirme girişimleri görülmüştür. Bu üç alanı bütünleştirme çabalarının zamana karşı ayakta durup duramayacaklarını, şu an için, bilecek durumda değiliz; ama bu girişimin yerinde bir adım olduğunu söylemek için birçok nedenler vardır."⁹⁵

Bu üç bilim tarafından incelenen konular gerçekten birbirine çok yakındır; ama, aralarında temel farklılıklar olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Toplumsal psikoloji, belirli koşullar altında toplumsal gruplarda beliren zihinsel eylemler ve edimlerin ortaya çıkışını ve gelişimini yöneten yasalarla ilgilidir.

* Böylece Fairchild, toplumbilimi, "insanoğlunun grup ilişkilerinden ortaya çıkan görüngülerin bilimsel incelenmesi" olarak kaydeder.⁹¹ J. Zadrozny bu görüngülerin "toplumsal psikolojinin" konusu olduğunu savunur.⁹² Fairchild, toplumsal insanbilimi, "insanın toplumsal davranışlarının incelenmesi" olarak tanımlamaktadır.⁹³ Broom ve Selznick'e göre ise, "toplumsal psikoloji, büyük ölçüde, bireyin grup deneyimi ve psikolojisi arasındaki ilişkilerle uğraşan" bir bilimdir.⁹⁴

⁹¹ P. Fairchild, (Ed.), *Dictionary of Sociology*, N. Y. 1944, s. 302.

⁹² J. Zadrozny, *Dictionary of Social Science*, Washington 1959, s. 315.

⁹³ P. Fairchild, (Ed.), *Dictionary of Sociology*, N. Y. 1944, s. 12.

⁹⁴ L. Broom and Ph. Selznick, *Sociology*, N. Y. 1962, s. 6.

⁹⁵ Y. F. Cuber, *Sociology*, N. Y. 1947, s. 13.

Toplumsal insanbilimin konusu, çeşitli kültürlerden ve bunların kabile, ulus, halk ve bireylerin sosyo-psişik özelliklerinin oluşumu üzerindeki etkilerinden meydana gelmektedir. Toplumsal insanbilim, toplumsal psikolojiyi tamamlar. Her iki bilim de toplumsal-psişik özelliklerin biçimleniş süreci üzerinde dururlar.

Toplumbilimi toplumsal psikoloji ve toplumsal insanbilim ile özdeşleştirmenin sonucu, bazı toplumbilimcilerin insan toplumunu çeşitli psikolojik akımlar açısından (fröydcülük, davranışçılık, Gestalt psikolojisi gibi) incelemeye başlamaları olmuştur. Bu, gizemcilik ve irrasyonalizm için her türlü olanakla dolu bir yoldur. Örneğin, kişilerin ve toplumsal grupların güdülerini psikoanalitik teoriyle açıklamaya kalkışan toplumbilimciler, sonunda, toplumsal dünyanın irrasyonel karakterde olduğu yargısına varmakta; ve dünyayı belirli ve tek tek bireylerin bilinçsiz, içgüdüsel, zihinsel faaliyet süreçlerine indirgemektedirler.

Toplumbilim, oysa toplumsal-psişik etmenlerin değil, ama bu toplumsal-psişik etmenlerin karakter ve içeriklerini belirleyen ve giderek toplumsal gelişmenin genel ve özgül nesnel yasalarının belirti biçimlerini meydana getiren tarihsel olarak oluşmuş çeşitli etmenlerin bilimidir.

Bazı Batılı toplumbilimciler Batı toplumbiliminin herhangi bir genel teoriye sahip olmadığını kabul etmektedirler. Nitekim, önde gelen Amerikan toplumbilimcilerinden N. Glazer'e göre Amerika'da modern toplumbilim, inceleme konusuna ve değindiği sorunlara göre değil, kendine özgü yöntemlerine göre betimlenen bir bilim dalıdır.⁹⁶ Ama bunun böyle olmasının toplumsal nedenlerini anlamadıkları, ya da anlamak istemedikleri için, teorik düşüncelerinin yoksulluğunu henüz yeterli miktarda görgücul malzeme birikiminin gerçekleştirilememesi ile açıklamaktadırlar. Bu kimseler önce bir yöntembi-

⁹⁶ N. Glazer, *The Rise of Social Research in Europe*, s. 43.

limin geliştirilmesini ve uygulama varsayımları olarak "orta derecede önemli" teorilerin geliştirilmesini salık vermektedirler.

Bu nedenle de, Batı toplumbilimcilerinin yaptıkları görgücül toplumsal araştırmaların sonuçlarının çoğunun toplumbilimsel genellemeye yararlı olamayacak birer "listeleme" çalışması olmaktan öteye gidememelerine şaşmamak gerekmektedir. Bu tür görgücül çalışmalar kendilerini gerçeklikten bile bile uzak tutmakta, toplumsal yaşamın birliğini ve özgül düzenliliğini çarpıtmaktadırlar.

Amerikan toplumbilimcileri bu durumu, kendi toplumbilimleri için bir meziyet bile saymaktadır. *Sociology in the United States of America* ("Amerika Birleşik Devletleri'nde Toplumbilim") (1956) adlı yapıtın yazarları, toplumbilimsel çalışmalarda görgücül akımı Amerikan toplumbiliminin en büyük başarısı olarak göstermişlerdir. Üstelik, aynı yazarlar özel kurumların, kamu kurumlarının, şirketlerin görgücül çalışmalara yardım etmekte olduklarını açıkça kabullenmektedirler. Yazarlar görgücül toplumsal araştırmacılığın bugün ABD'de oldukça saygınlık kazandığını ve kazancı iyi bir meslek durumuna geldiğini de önemle belirtiyorlar.

Sociology and Social Studies dergisinde Amerikan toplumbilimcisi S. Taylor, yakınlarda, kendi fikrince toplumbilimin (kuşkusuz, atıf Batı toplumbilimine yapılmaktadır) son 40 yıl içinde şu önemli gelişmeleri geçirdiğini yazmıştır: toplumsal teorinin felsefî ve tarihsel yanı azalmış, bu arada görgücül araştırmalar toplumbilimin başarılarında önemli rol oynamıştır.

Bu yadsınamaz. Burjuva toplumbilimcilerinin çalışmaları çok belli belirsiz gelişmektedir. Toplumbilim ya istatistikler içinde yolunu yitirmekte, ya da toplumsal yaşamın çeşitli yanlarını salt betimlemekten ileri gidememektedir. Bilimsel araştırmalar ve çalışmalar yerine, kentsel ve kırsal yaşa-

mın, sinâî işletmelerin, vb. betimlenmelerine geçilmiş bulunmaktadır.

Her toplumbilimci şu ya da bu alanda küçük, belirli bir sorunlar destesi alıp çabalarını bunlar üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Bazı toplumbilimciler sanayide emek yoğunlaştırma sorunu üzerinde, bazıları kırsal nüfusun yaşamı üzerinde, bazıları aile ilişkileri üzerinde, bazıları çocuk suçlarındaki artış üzerinde, bazıları da alkolizmin ahlâk düşüklüğüne etkileri üzerinde çalışmaktadır. Ama Batılı toplumbilimciler tarafından yapılan görgücül toplumsal araştırmaların sonuçlarına dayanarak yazılan yığın yığın kitap ve makale arasında kapitalist toplum gerçeğinin işsizlik ve işçi sınıfının gerilemesi gibi temel sorunları üzerine ciddî çalışmalar yapıldığı görülmemektedir.

Batılı toplumbilimcilerin bu görgücül araştırma tutkusu, *Umbrellalogy — A New Science?* (“Şemsiyebilim — Yeni Bir Bilim?”) adlı kitapçığında, yeni bilim dalı yarattığını ileri süren sözde-bir bilim adamının hayalî mektubunu yayınlayan Amerikalı filozof J. Somerville tarafından birara alabildiğince eleştirilmiş, yergi konusu edilmiştir. Bu mektubu yazan sözde-bilim adamı, güya Manhattan’da bir araştırma yaparak (renkleri, büyüklükleri, vb. de dahil olmak üzere) her ailedeki ortalama şemsiye sayısını ortaya çıkarmış; bu araştırmaların benzerlerini New York Eyaletinde, ülkede, ve son olarak, tüm dünyada da yapacağını söylemiştir. Açıkça çağdaş Batılı toplumbilime taş atan yazar, diğer bilimler gibi şemsiyebiliminin de, örneğin, “şemsiye sahiplerinin cinsiyetleri ile şemsiyelerin renklerinin uygunluğu” (kadınların her renkten şemsiyelerinin olmasına karşılık, erkeklerin hemen sadece siyah şemsiye kullanmaları gibi) “yağmurlu havalarda şemsiye satın alma eğiliminin artması” gibi kendine özgü birtakım yasaları bulunduğunu savunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUM

1. "TOPLUM"UN TANIMI

Batı toplumbiliminde ne toplumbilimin konusu üzerine, ne de "toplum" kavramı üzerine herkesçe kabul edilmiş bir tanım vardır. Bu konularda da çeşitli okullar ve toplumbilimciler aynı kavrama çok değişik anlamlar vermektedirler.

Bu kavram üzerine yapılan tanımların çoğu *gereğinden fazla* geniştir. Ely Chinoy, toplumu, "birbirleriyle ilişkileri içinde ve grupların üyeleri olarak bireyler" yumağı diye tanımlamaktadır.⁹⁷ Ama bu tanım hokey takımlarından tutun da din tarikatlarına kadar her gruba uygulanabilecek kadar geniş bir tanım niteliğindedir.

Yazarın ikinci tanımının da kabulü olanaksız görünmek-

⁹⁷ E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 48.

tedir. Bu ikinci tanımda, toplum, “içinde, bireylerin belirli bir amaç ya da amaçlarla sınırlandırılmış bir örgüt olarak değil, tam bir ortak yaşam sürdürdükleri bir gruptur. Bu açıdan bakıldığında toplum, sadece birbirleriyle ilişkili bireyleri değil, aralarında bağıntılı ve kısmen içiçe girmiş grupları da içermektedir.”⁹⁸

Buraya kadar bütün öğrendiğimiz şey, toplumun, bireyler kadar, gruplardan da meydana geldiğidir. Ama, bu durumda da, “aralarında bağıntılı ve kısmen içiçe geçmiş” herhangi bir işlik grubu (mühendisler, teknisyenler, vasıflı ve vasıfsız işçiler, gençler ve yaşlılar, vb.) bir işyeri grubu sayılsa bile, bunlar toplum olarak adlandırılmaz.

Chinoy’un kendi “toplum” tanımına yaptığı ekle de pek bir şey değişmemektedir. Bu anlamda toplumu, çoğu kez, “davranışları düzenleyen ve toplumsal yaşam için bir çerçeve ve teşkil eden kurumlar sistemi” olarak tanımlamakta, “bu noktadan, toplum, temel kurumları —aile, din, ekonomi, siyaset, eğitim, vb. kurumları— terimleri içerisinde açıklanmalıdır” demektedir.⁹⁹

Ama “terimleri içerisinde açıklanmak” ve ayrıca “temel kurumları” terimleri içerisinde açıklanmak sözlerinin anlamı son derece bulanıktır.

Green, “toplumu”, “ortak çıkarları, ortak toprakları, ortak bir yaşam biçimi olan, göreceli anlamda sürekli en büyük grup” şeklinde betimlemektedir.¹⁰⁰

Bu tanım “zaman ve mekân” koşulu altında varlık kazanabilen ve bir örgüte sahip bulunan, ayrıca “en büyük grup” niteliği de taşıyabilen her türlü canlı organizmalar topluluğunu da kapsayabilecek genişliktedir.

Amerikan toplumbilimcisi Rumney ve Maier’in önerdikleri “toplum” kavramı tanımı da şekilsiz ve dağınık bir ta-

⁹⁸ Aynı yapıt, s. 28.

⁹⁹ Aynı yapıt, s. 28.

¹⁰⁰ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 20.

nımdır. Bu ikisi, geniş anlamında bu kavramın, “örgütlenmiş ya da örgütlenmemiş, dolaylı ya da dolaysız, bilinçli ya da bilinçsiz, işbirlikçi ya da uzlaşmaz karşıt nitelikte ve insan-larca oluşturulan her tür ve dereceden ilişkileri” kapsayabi-leceğini söylemektedirler.¹⁰¹

Young ve Mack tarafından yapılan “toplum” tanımının da bundan daha fazla bir belirlilik taşıdığı söylenemez. Bun-lar, toplumu, “ortak alışkanlıklara, fikirlere ve tutumlara sahip; belli bir toprakta yaşayan ve kendilerini bir toplum-sal birim sayan en geniş insan gruplanması” olarak tanımla-maktadır.¹⁰²

Ama bu grup kendini “toplumsal birim” saymıyorsa, bir toplum oluşturmuyor mu sayılacaktır?

Ortak çıkarları temel alan insanlar arası fikir birliğine dayanan tanımlamalar, toplumbilimciler arasında bugün de geçerliğini sürdürmektedir. Nitekim Batı Almanya’nın *Felse-fe Sözlüğü*’nde toplum, “amaçlı ve akla-uygun biçimde örgüt-lenmiş, ortak yaşam ve çalışmanın sonucunda varlık kazan-mış bir insan grubu ... Toplum alışkanlıklara, sözleşmeye ve karşılıklı çıkarlara dayanır” şeklinde betimlenmektedir.¹⁰³

Burjuva toplumbilim yazınında bulunabilecek “toplum” kavramı tanımlarının birçoğu *temel nitelik taşımayan karak-teristiklere göre* yapılmışlardır. Nitekim Freedman’ın *Prin-ciples of Sociology*’sinde “*uzamsal, işlevsel ve kültürel bir bi-rim niteliği kazanmış ... betimlenebilir coğrafî alanlar işgal etmekte olan bir insan grubu*” şeklinde tanımlanmakta; bu birimin üyelerinin “*karşılıklı bağıntılarla birbirleriyle ilinti-li*” oldukları, “*kendine özgü ve ayrı bir kültürel mirasa sa-hip*” oldukları ifade olunmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰¹ J. Rumney and J. Maier, *Sociology. The Science of Society*, N. Y. 1953, s. 74,

¹⁰² K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 28.

¹⁰³ *Philosophisches Wörterbuch*, Stuttgart 1955, s. 417.

¹⁰⁴ R. Freedman, A. Hawley, W. Landecker, (Ed.), *Principles of Sociology*, 1956, s. 78.

“Kültür” bir yana, “toplum” tanımının büyük kısmını oluşturan öğelerin çoğu, örneğin, karıncalar ve arılar gibi, yukardaki tanımda ileri sürülen —ortak alan, işlev bölümü, karşılıklı bağıntı ilişkisi, aynı kültürün mirasçısı olmak gibi— özelliklere sahip çeşitli “gruplar” için de geçerlidir.

2. TOPLUM VE TOPLUMSAL SÜREÇ. TOPLUMSAL ETKİLEŞİM TEORİSİ

Batılı toplumbilimciler, toplumsal *etkileşimi*, toplumsal yaşamın ve sürecinin temeli saymaktadırlar.

G. Lundberg şöyle yazıyor: “*Etkileşim*, grupsal bir süreçtir ve insanın toplumsal yaşamının tümünün merkezci etmenidir. Davranış sistemleri etkileşimden meydana gelirler.”¹⁰⁵

Bu anlayışın temsilcilerine göre, bu etkileşimin özü nedir?

F. Merrill, toplumsal etkileşimi, “iki ya da daha çok toplumsallaşmış insan arasında sürekli ve karşılıklı ilişki dizileri” olarak kabul etmektedir.

Ama bu açıklama, bilinmeyen bir şeyin (etkileşim) yerine bir başka bilinmeyeni (ilişkiler) koymaktan ileri gitmediği için, kabul edilemez. Gerçekten, her ilişki bir toplumsal etkileşim değildir. Böyle bir diziyi oluşturmak için ne denli ilişki gerekmektedir? Bu ilişkilerin sürece ne uzunlukta olmaları gerekmektedir?

Green, “bireysel ya da kolektif sorunlarını çözme girişiminde bulunduklarında ve bireysel ya da grup amaçlarına erişme çabasına giriştiklerinde, bireylerin ve grupların birbirleri üzerindeki karşılıklı etkilerine” değinmektedir.¹⁰⁶

Ama “karşılıklı etkileme” sözcükleri de, etkileşme karşı-

¹⁰⁵ G. A. Lundberg, C. C. Schrag and O. N. Larsen, *Sociology*, Revised Edition, N. Y. 1958, s. 242-43

¹⁰⁶ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952. s. 49.

lıklı etkilemeyi, karşılıklı etkileme ise etkileşmeyi varsaydığı için, “karşılıklı etkileşim” sözcükleri kadar genel kalmaktadır. Merrill’in yaptığı yorum da konuya bir açıklık kazandırmamaktadır. Merrill karşılıklı etkileşimi, çevreye tepkinin ve çevre üzerinde etkinin “iki-yanlı süreci” olarak tanımlamaktadır.

“Karşılıklı etkileşim” teriminin önemini ve rolünü ciddiye aldirmek için toplumbilimciler, terimin niteliği ve diğer terimlerle ilişkileri üzerinde uzun tartışmalar yapmışlardır. Nitekim, Amerikalı J. Ruesh toplumsal karşılıklı etkileşimi bir ya da birkaç kişinin anlamlı eylemlerinden, bu anlamlı eylemlerin diğer kimselerce gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş algılanmalarından, ve başkalarının bu anlamlı eylemleri gerçekleştirmeye karşılıklı uymalarından oluştuğunu yazmaktadır.¹⁰⁷ Bu eylemler, diyor başka bir Amerikalı toplumbilimci M. Levy, her kişi bir başkası için bir şeyler yapması anlamında, fiziksel olabilir; çok kez de bunlar, dil kavramı biçiminde simgelerle ya da belirli bir anlam taşıyan jestlerle kişiler arasında fikir alışverişi yaptıkları anlamda, simgesel nitelikte olabilirler.¹⁰⁸ Ama eylemlerin fiziksel ya da simgesel, bilinçli ya da bilinçsiz olabildikleri gerçeği eskiden beri ve herkesçe bilinen bir şeydir. Öyle anlaşıyor ki, burjuva toplumbilimcileri, salt, karşılıklı etkileşim hakkında bir şeyler söyleyebilmiş olmak için bunlara başvurumaktadırlar.

Toplumsal etkileşimin “temel ilkelerini” tanımlama girişiminde Merrill, bu gibi “genel” sözleri aşamamaktadır. Bu amaçla, herkesçe çok iyi bilinen Dewey’in, “toplum, aktarım ve iletişim ile sadece varolmaya devam eden bir şey değil, aktarım ve iletişimin içlerinde yer aldığı da açıkça söylenebilecek bir şeydir” önermesine başvurmakta;¹⁰⁹ Merrill tarafından “iletişim her büyük toplumda, her an yeralan, anlam-

¹⁰⁷ J. Ruesh, “Synopsis of the Theory of Human Communication” *Psychiatry*, n° 16, August 1953.

¹⁰⁸ M. D. Levy, *The Structure of Society*, Princeton 1952, s. 113.

¹⁰⁹ J. Dewey, *Democracy and Education*, N. Y. 1916, s. 5.

lı, milyonlarca alışveriş[tir. —ç.] ... Bu alışverişlerin doğası bireyden bireye, bir toplumsal sınıftan diğerine değişir” şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹⁰

Bu tartışmalar, sonunda, tam bir laf canbazlığına varmaktadır: karşılıklı etkileşim, iletişim ile betimlenmekte, iletişim ise karşılıklı etkileşime indirgenmiş olmaktadır.

Toplumsal etkileşim “düzeyleri” hakkında da Merrill aynı düşünceleri ifade etmektedir. Benzer biçimde, karşılıklı etkileşimin ilk olarak bireyler arasında, ikinci olarak da bireyler ile gruplar arasında ortaya çıkabildiği söylenmektedir. Ayrıca, Merrill’e göre, belirli bir dönemde bir grup, gerek fiilen gerekse potansiyel olarak karşılıklı etkileşen iki ya da daha çok kişidir ve karşılıklı etkileşimleri ortak bir amaç tarafından harekete getirilmektedir.¹¹¹ Ortaya böyle bir sonuç koyabilmek için bilimsel herhangi bir araştırma yapmaya bile gerek bulunmadığı açıktır.

Bu iki düzeyin dışında Merrill bir üçüncüsünden de söz etmektedir. Amerikan toplumbilimcileri Shaw ve Ort’a verdiği yanıtta Merrill, bu düzeyin bireyler ile kültür arasında etkileşim düzeyi olduğunu söylemiş; kültürü, çıkarları bazan uyuşan, bazan da çatışan bireyler ve toplumsal gruplar arasında ortak alışkanlıklar, âdetler, eylemler ve ilişkiler şeklinde betimlemiştir.

Bu noktada da varılan, insanın, alışkanlıkları, düşünceleri ve eylemleri ile karşılıklı etkileşimde bulunduğu olmuştur! Karşılıklı etkileşim ... ama eylemlerle! Ve genel olarak, bireyler ve kişiler arası ilişkiler arasında bir karşılıklı etkileşimin nasıl olabileceğini tasarlamak güçleşmektedir.

Chinoy da kişilik ile kültür arasında bir karşılıklı etkileşimden söz etmekte, ama bunu kalıtım ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşimle sınırlı tutmaktadır. Kişilik, kültürü aktif bir biçimde etkiler ve onu kendi içsel gereksinmelerine uyum-

¹¹⁰ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 25.

¹¹¹ R. F. Bales, *Interactions. Process Analysis*, Cambridge 1950, s. 33.

lar. Şöyle yazıyor: "Bireyin toplumsal ortamına çok yakından bağımlı oluşu ve kişiliğinin büyük bölümünü grubunun kültüründen ve diğerleri ile karşılıklı etkileşim aracılığı ile almakta oluşu gerçeği, onun, kendi toplumunun basit bir aracı olduğu, ya da kişiliğinin kendi kültürünün basit bir yansıması olduğu anlamına gelmez."¹¹²

Batılı toplumbilimciler kişilik ile kültür arasındaki tüm karşılıklı etkileşim sürecini kişisel bir karşılıklı etkileşime indirgemektedirler. Chinoy "bireyleri toplumsallaştıran süreç, ve toplumun sık sık üyelerinden bulunduğu talepler hemen hemen kaçınılmaz biçimde psikolojik sorunlar yaratmakta, insanın arzularını baskı altına almakta, zorla, içsel ve kazanılmış dürtü ve güdülerine ters düşen davranış biçimleri kabul ettirmektedir" demektedir.¹¹³

Bu görüş noktasına göre, toplumsal yaşam, bütünüyle, insanın içgüdülerine bağlı bulunmaktadır. Amerikan toplumbilimcisi R. Linton, "toplum, varlığını (korumak ve) sürdürmek istiyorsa kültürün, sadece, bireyi yetiştirmek ve baskılamak tekniklerini değil, ama bireye rahatlama ve boşalma olanakları da sağlaması gerekir. Eğer bir belli yönde bireyi itiyor ve baskıda bulunuyorsa, diğer yönlerde de onun ilerlemesine yardımcı olmak zorundadır. Ayrıca, bireyin toplumsal yönden baskı altında tutulan arzuları için zararsız boşalma olanakları sağlamak durumundadır."¹¹⁴ demektedir.

Psişik faaliyet aynı psişik neden tarafından belirlenmek; bu arada toplumsal ortam, aynı psişik etmenin bir türevi sayılmaktadır. Sonuç ise tam bir kısır döngüdür: psişik olan psişik olanla açıklanmış olmaktadır.

Linton'un geliştirdiği durumda da "karşılıklı etkileşim" yerine "birlikte çalışma" terimini koymak olanaksızlaşmaktadır. Toplum, "kendisini örgütlemeye ve sınırları iyice be-

¹¹² E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 55.

¹¹³ Aynı yapıt, s. 57.

¹¹⁴ R. Linton, *The Study of Man*, N. Y. 1936, s. 413.

lirlenmiş bir birim olarak kabul etmeye yetecek uzunlukta birlikte yaşamış ve çalışmış herhangi bir insan grubudur.”¹¹⁵

Bu tanımlamada, kendisini bir yol gösterici saymayı olanaksızlaştıracak derecede bilinmeyen nicelikler bulunmaktadır. İnsan, haklı olarak, bu birlikte yaşama süresinin ne kadarlık bir süre olması gerektiğini sormak istiyor (bir yıl? on yıl? yirmi yıl?). Bu insanların, bir toplumsal birim sayılmaları için, kendi kendileri üzerinde nasıl bir kısıtlamada bulunmaları gerekmektedir? Bunun doğru ve yerinde sayılabilecek sınırları nelerdir? Tanımlama bu sorulardan hiç birine bir yanıt getirmediği için her türlü öznel ve zorlama yorumu açık kalmaktadır.

Batılı toplumbilimciler karşılıklı etkileşimi yalnızca sosyo-psikolojik bir görüngü saymakta; nesnel, maddi ve toplumsal niteliğini önemsememektedirler. Bu kişiler toplumsal etkileşimi, içinde bireysel ya da “grupsal” akıl ve düşüncelerinin karşılıklı etkileşimde bulunduğu sadece tinsel bir süreç saymaktadırlar.

Bu durum, “öykünmeyi” toplumsal etkileşimin temeli sayan ve onun sadece ruhsallıklar-arası değil, ama belirsiz kendi kendine telkinlerle ruhsallık-ıçı bir etkileşim de olabileceğini ileri süren G. Tarde’nın sosyo-psikolojik kavram ve düşüncelerinin etkisini ortaya koymaktadır. Tarde, toplumsal etkileşimi, yalnızca, yeniliklerin yaygın öykünümleri ve yeni buluş ve yeniliklerin, giderek, yeni öykünmelere temel sağlayacak olan artışı ile karakterize edilen sosyo-psikolojik bir süreç olarak görmektedir. Bu durumda, etkileşimin temel öğeleri yenilikler ve öykünmeler olmaktadır.

Batılı toplumbilimciler toplumsal yaşamı, kendiliğinden gelişen bir tinsel öz saymaktadırlar. Bu nedenle, toplumsal etkileşimin belirlenmesiyle bir ilgisi olamayacağı için, özellikle ekonomik etmen başta olmak üzere, toplumbilimi toplumsal-olmayan etmenlerden arındırmak gerektiğini savun-

¹¹⁵ Aynı yapıt, s. 91.

maktadırlar.

Peki ama, toplumsal etkileşimde, geriye, öz diye araya-bileceğimiz ne kalmaktadır? Toplumsal etkileşime varlık kazandıran toplumsal güç nedir?

Tarde'ın yenilik ve buluş dediği, öykünüldüklerini söylediği şeyler dilde herhangi bir sözcüğün, dinde bir müminin, devlette alınan herhangi bir önlemin, sanayide herhangi bir iş ve çalışmanın, sanatta ise herhangi bir eylemin gerçekteki öz anlamını oluşturan bir inancı ve arzuyu belli ölçüde ortaya koyan bir düşünce ya da arzu, bir yargı ya da niyetten başka bir şey değildir. İnanç ve arzu, açıkça anlaşılıyor ki, öz ve güç sayılmış olmaktadır. Toplum, gene kuşkusuz diyebiliriz ki, karşılıklı olarak güçlendirilmiş ve karşılıklı olarak sınırlandırılmış inançlara, anlaşmalar ve anlaşmazlıklar aracılığı ile örgütlenmiş sayılmakta; bu, toplumun kurumlarının özü kabul edilmiş olmaktadır. Toplumun arzu ve gereksinimleri konusundaki anlaşma ve anlaşmazlık aracılığı ile dir ki, başta dinsel ve törel, ama bu arada hukuksal ve siyasal inançlar, toplumun bu istenilen şekiller verilebilen güçleri de işlevlerini yerine getirmektedirler.

İnanç ve arzuların toplumsal etkileşimin özü olduğunu savunmakla, Tarde, toplumsal yaşamın gerçek anlamını çarpıtmış olmaktadır. Dıştan bakıldığında, toplumsal etkileşim, çoğu kez, farklı inançlar, arzular ve tutkular arasındaki açık mücadelelerle sonuçlanan fikir birliği ve fikir ayrılığı olarak kendini göstermektedir. Ama bütün bu inançlar, arzular ve tutkuların arkasında, son tahlilde, çeşitli maddi etmenler yer almış bulunmaktadır. Toplumsal etkileşimi karakterize eden tutkular, arzular ve diğer etmenlerin temelinde, insanların gereksinmelerini karşılama çabaları yer almaktadır. Bu gereksinimleri gidermede kullanılan çeşitli yöntemlerin insanların toplumsal ilişkileri üzerindeki etkilerini araştırmakla, materyalist toplumbilimciler, toplumsal etkileşimi bilimsel bir biçimde açıklamış olmaktadır.

Durkheim, toplumsal etkileşim sürecinde “öykünme”nin bir yeri olduğunu kabul etmekle birlikte, Tarde’in toplumsal etkileşimin özünü belirlemede temel etmenin öykünme olduğunu önermekle büyük bir yanlışlık yaptığını ileri sürmektedir.¹¹⁶ Onun fikrinde, bir toplumsal ilişkinin ana özelliği, toplumsal etkileşimin “zorlayıcı” karakteridir. Durkheim, yurttaşlarına seslenmek için Fransızca konuşmak ya da herkesin kullandığı parayı kullanmak zorunda olmadığını, ama bu konuda elinden başka bir şey gelmediğini yazmaktadır. Denemek istese, ya da çalışsa bile, bu gereksinmeden kendini kurtaramayacağını söylemektedir.¹¹⁷ Durkheim, “zorunlanmanın” kendisini de, sosyo-psişik bir kategori saymaktadır.

W. Thomas, toplumsal etkileşim ya da “toplumsal ilişki”yi “arzu”ya dayandırmaktadır. İnsanın dört temel arzusu bulunmaktadır: “yeni bir konuma yükselme arzusu”, “tanınma arzusu”, “yönetmek arzusu”, ve “güvenlik arzusu”.

Sosyo-psişik ilişkileri fetişleştirmek ve bunların *sui generis** şeyler olduğunu ileri sürmekle modern Batılı toplumbilimciler, toplumsal yaşamın doğasını öznel-idealist biçimde yorumlama eğilimi göstermiş olmaktadır.

Ruhu, psişisi, fikirleri fetişleştirmek, toplumbilimcileri, açık ya da örtülü bir biçimde, birtakım gizemci güçleri kabule zorlamaktadır.

Diğer toplumbilimcilerin yarı kapalı biçimde söylediklerini Alman toplumbilimcisi O. Spann açık açık söyleyebilmiştir. Durkheim ve Thomas’dan farklı olarak, kendisi, sözünü noktalayana kadar sürdürmekten çekinmemekte ve toplumsal süreç hakkındaki öznel-idealist anlayışını açıkça ifade etmektedir.

¹¹⁶ E. Durkheim, *Les Règles de la méthode sociologique*.

¹¹⁷ Aynı yapıt.

* Kendine özgü. —ç.

Şöyle yazıyor: “Toplum kavramını bir tüm olarak ele alabilmek için, çıkış noktamız bireyler yığını olmamalıdır. Tersine, böyle bir amaç için bakışımızı insan ruhunun oluşturduğu karşılıklı etkileşimlere çevirmeliyiz. Bireysel entelektüel kişilik, yahtılmışlık içinde değil de ancak başkaları ile etkileşim içinde gelişeceği için, bireysel kişilik açısından bu durum belirli bir *supra-individualism** ortaya koymaktadır. Bu nedenle de, bireysel kişiliklerin yanısıra, bazı başka etmenler de bulunmaktadır. Bunlar arasında eylemde bulunan yaratıcı, hayat verici güç, bütünün hiç bir parçasına ait olamaz. Bunların üstünde yeralır ve kendi varlığını kendi oluşturur. Sonuç, kendini oluşturan kısımlardan daha fazla bir tümdür ve bundan dolayı da, mantıksal yönden de onlardan ayrı bir varlık taşır. Tümle ilişkileri bakımından ayrı ayrı kısımların hiç bir somut bireysel varlığı olmayıp, yukarda değinilen yaratıcı gücün etkisi altında gelişen tamamlayıcılar sayılabilirler.”¹¹⁸

A. Small, toplumsal etkileşimin, “doyurulmamış yeteneklere doygunluk kazandırmayı sağlama eğilimi” gösteren çeşitli çıkarların karşılıklı etkileşimlerinden meydana geldiği görüşündedir. Toplumsal etkileşimi, gelişen, oluşan ve doyurulan çıkarlara indirgemiş olmaktadır.

Ama bu çıkarlar nedir?

Small şu çıkarlardan söz etmektedir: sağlık (yemek, üremek, vb.), esenlik ve refah (eşyanın efendisi olmak), toplumsal ilişki, bilgi ve güzellik aramak (simetri, vb.), ve diğer tüm çıkarlardan daha üstün durumda bulunan doğruluk. Bu çıkarların her grubu, ancak diğerleri pahasına mutlaklaşmakta¹¹⁹ ve tatmin olunabilmektedir. Sonuç, genel bir çıkar çatışması olmakta; bu çatışma, aynı zamanda, genel ilişkilerini de ortaya koymaktadır. Bu çıkarlara sahip

¹¹⁸ O. Spann, *Gesellschaftslehre*, Leipzig 1923, s. 122-123.

¹¹⁹ A. W. Small, *General Sociology*, Chicago 1905, s. 201.

*Bireycilik-üstü. —ç.

olanlar, toplumsal gruplar ve bunların etrafında biçimlenen kurumlardır. Böylece, toplumsal süreç, çıkarları uyuşan ya da çatışan insanlar ve toplumsal gruplar arasındaki bir di- zi ilişki olarak görülmektedir.

Doğal olarak, insanlar arasındaki etkileşim, tutku, arzu ve çıkarların uyuşum ya da çatışmalarında kendini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, önemli olan, bu ilişkileri ka- bul etmemek ya da reddetmek değil; maddî, zorunlu içsel ilkelere kadar indirgemektir. Etkileşimin sosyo-psişik, ideo- lojik ve maddî ilişkileri, toplumsal ilişkilerin bağıntılı yan- larıdır. Bu toplumsal ilişkiler konusundaki materyalist an- layışa göre, sosyo-psişik ilişkiler, insan iradesinden ve bi- lincinden bağımsız oluşabilen maddî ilişkilere dayanan üstya- pıdan başka bir şey değildir.

Amerikalı toplumsal psikolog Erich Fromm, toplumsal etkileşimin en geniş biçimde psikolojik yorumunu yapmaya çalışmaktadır. Fromm, psikolojik etmenleri “toplumsal sü- recin” aktif güçleri saymakta ve toplumsal süreci iki temel sürece indirgemektedir: a) diğer insanlarla ilişkide bulun- ma gereksinmesi, ve b) özgürlük ve bağımsızlık gereksin- mesi. Ona göre bu gereksinmeler toplumsal sürecin kendi- sinden değil, ama insan özgürlüğünün ve gerçekliğin özün- den kök almaktadırlar.

Fromm, insanlık tarihinin “çatışma ve gerginliklerle” karakterize edildiğini, çünkü, “bireyleşmenin genişletilmesi yönünde atılan her adımın insanları yeni yeni güvensizlik- lerle tehdit ettiğini” ileri sürmektedir. “Birincil bağıntılar bir kez koparılıp kesildi mi, bir daha onarılamazlar. ... Bu- nunla birlikte, insanın bireyselleşmesi sürecinin dayandığı ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullar bireyselliğin ger- çekleştirilmesi için bir temel sağlayamıyorlarsa ... ve bu sırada insanlar kendilerine güvenlik sağlayan bağlantılarını yitirmişlerse, bu boşluk, özgürlüğü çekilmez bir yük duru- muna getirmektedir. ... Boyuneğer olmayı yeğleyerek ya da

bireyi özgürlüğünden yoksun bırakarak bile olsa, belirsizlik-
ten kurtulmayı sağlayabilecek gibi görünen bir insana ya da
dünyaya bağlanarak özgürlükten kurtulma, güçlü bir eğilim
olarak ortaya çıkmaktadır.”¹²⁰

Böylece, görülüyor ki, Fromm, insanı toplumsal değişim
sürecinde bağımsız bir öge olarak ele almaktadır. Fromm’un
“ekonominin ve siyasal yapının karakterini insan gereksin-
melerinden” ayırmadığı doğrudur. Psikolojik güçlerin “ken-
di başlarına bir dinamizmleri olduğunu, yani bunların, iste-
nildiği biçime sokulsalar da kökleri ayıklanamayacak olan
insan gereksinmelerinin bir ifadesi olduğunu” yazmakta-
dır. Devamla, “ekonomik güçlerin psikolojik güdüler olarak
değil de, doğal üretici güçler, teknik coğrafî güçler şeklin-
de nesnel etmenlere dayanan ... nesnel koşullar olarak an-
laşılması gereğinin” önemsiz olduğunu söylemektedir.¹²¹

Topluma ilişkin ayrıca iki psikolojik yorum daha vardır.
Biri, toplumsal davranışı ve toplumsal kurumları, doğrudan
doğruya psikolojik özelliklerden çıkarsamaktadır. Bunun ti-
pik örneği, insanın içinde saldırganlık içgüdüğü bulunduğ-
unu ve savaşmaya zorunlu olduğunu ileri süren görüştür. Di-
ğer anlayış ise, “‘gerçek’ biricik toplumsal görüngüler ya
da değişkenler, kişiliklerdir; ilgili herhangi bir grubu bi-
çimlendiren kimselerin bireysel psikolojileridir” demek-
tedir.¹²²

Ama, toplumun tarihinin gösterdiği gibi, sosyo-psişik
yaşam deneyimleri ve izlenimleri değil, geçim araçlarını
üretme, yani üretim ilişkileri nedeniyledir ki, insan diğer in-
sanlarla toplumsal etkileşime girilmektedir. Üretimde,
Marx’ın işaret ettiği gibi, insanlar sadece doğayı değil, ama
birbirlerini de etkilemektedirler. Birbirleriyle ortaklaşa faa-
liyetlere girişmedikçe ve faaliyetleri arasında karşılıklı bir

¹²⁰ E. Fromm, *Escape from Freedom*, N. Y. 1941, s. 36-37.

¹²¹ Aynı yapıt, s. 298.

¹²² R. Merton, L. Broom, L. Cottrell (Ed.), *Sociology Today*, N. Y. 1960,
s. 260.

alışveriş olmadıkça insanlar, üretimde bulunamazlar. Üretimde bulunmak için, insanlar, belirli ilişkilere girerler ve bağlantılar oluştururlar, ancak bu toplumsal bağlantılar ve ilişkiler aracılığı ile ki, doğa ile aralarında ilişki kurabilir, üretimi gerçekleştirebilirler.

İnsanlar arasındaki toplumsal etkileşimin niteliğini anlamak için, işe, insanların faaliyetinin “psişik”, “entelektüel” etmenlerini incelemekle değil, ama, her toplumun gerçek temelini meydana getiren ve son tahlilde, sosyo-psişik ve ideolojik, yani diğer toplumsal ilişkilerin tümünü belirleyen üretim ilişkilerini incelemekle başlamak gerekir.

Batılı toplumbilimciler insanın sosyo-psişik faaliyetini, çeşitli dolaysız toplumsal etkileşim biçimlerini incelemekte, bu nedenle de insanlığın tarihini onun bilincinin ürünü olarak ele almış olmaktadırlar. Toplumsal yaşamı anlamakta böylesine öznel-idealist bir yaklaşımın bilimle ortak hiç bir yanı bulunmamaktadır. Bununla ilgili olarak Lenin şöyle yazmıştır: “toplumun üyeleri, hiç bir zaman, içinde yaşadıkları toplumsal ilişkiler toplamını, kesin, bütün halinde, belli bir ilkeye bürünmüş bir şey olarak düşünmemişlerdir, bugün de durum böyle değildir; tersine, halk yığını kendini bu ilişkilere bilinçsiz olarak uydurur, ve özel tarihsel toplumsal ilişkiler olarak onları o kadar az kavramıştır ki, örneğin insanların yüzyıllar boyunca içinde yaşadıkları değişim ilişkilerinin bir açıklaması ancak son zamanlarda bulunmuştur. Materyalizm, tahlili derinleştirerek, onu insanın toplumsal fikirlerinin kaynağına taşıyarak bu çelişkiyi giderdi; onun, fikirlerin akışının şeylerin akışına bağlı olduğu yolundaki vargısı, bilimsel psikoloji ile bağdaşan tek vargıdır.”¹²³

Toplumsal etkileşim, belirli amaçlara erişmek, belirli çıkarlar elde etmek ve en geniş ölçüde gereksinme ve arzularını tatmin etmek isteyen değişik insan gruplarının varlığını

¹²³ V. İ. Lenin, “Halkın Dostları” Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 15.

gerektiren bir süreçtir. Sahip oldukları üretici güçler toplumsal etkileşimlerinin tümünü koşullandırır. İnsanların içinde yeralacakları toplumsal üretim sürecini, yani, ekonomik etkileşimi, her şeyden çok, üretici güçlerin içinde bulundukları durum belirler. Sonuç olarak, toplumbilimin başta gelen görevi, bu toplumsal ortamı ve bu ortamın işleyişini yöneten nesnel yasaları araştırıp incelemek olması gerekmektedir.

İdealist toplumbilimciler ise bunun tam tersini yapmaktadırlar. Bu kişiler toplumsal ortamı insanın çeşitli psikolojik özelliklerinin bir işlevi saymaktadırlar. Toplumsal çıkar etkileşiminin temelleri üzerinde, diyor L. von Wiese, soyutlamanın boyutu ve derecesine göre, dört temel grupta sınıflandırılacak toplumsal yapılar kurulmuş bulunmaktadır: 1) görülebilir ve geçici belirli kalabalıklar; 2) gözle görülmeyen ve belirsiz boyutta soyut kalabalıklar (örneğin, bir topluluk); 3) kişisel katılma ve örgütlenme ile karakterize edilen gruplar; 4) içinde yeralan tek tek bireyselliklere pek önem verilmeyen soyut ortaklaşalıklar (örneğin, devlet, kilise).

Toplumsal etkileşim, böylece, toplum yaşamı, toplumsal çıkarların işlevi olmayıp, tersine, toplumsal çıkarlar toplumsal ortamın işlevi oldukları için, tersyüz edilmiş olmaktadır. Plehanov, üretici güçlerin gelişiminin, toplumu, çıkarları sadece farklı olmayıp, hatta, birçok önemli bakımlardan birbirlerine tamamen karşıt olan sınıflara ayırdığını yazmaktadır. Çıkarlar arasındaki bu karşıtlık, toplumsal sınıflar arasında düşmanca çatışmalara neden olmaktadır. Bu mücadele kabile örgütlenmesi yerine, görev ve amacı egemen çıkarları güvenceye kavuşturmak olan *devlet* örgütlenmesine geçilmesine yolaçmaktadır. Son olarak, üretici güçlerin belirli bir durumunca belirlenen toplumsal ilişkiler (yaşayışlarındaki —ç.) alışkanlıklara dayanarak oluşan bir *ahlâk*; yani insanlara günbegün yaşayışlarında ve alışkanlıklarında rehberlik edecek bir ahlâk geliştirmektedir.¹²⁴

Öte yandan, toplumsal çıkarların sosyo-psikolojik çı-

karlara, bu sonuncuları ise bazı belli insan özelliklerine indirgemek toplumsal ortamı doğanın bir parçası haline dönüştürmek olmaktadır. Gerçekte, bununla birlikte, toplumsal etkileşimin tüm ürünleri —irade, arzu, tutku, vb.— son tahlilde, insanın ekonomik ilişkilerince belirlenmektedir. Lenin bu konuyu şöyle açıklıyor: “Halk kendi tarihini yapar, ama halkın, halk yığınlarının güdülerini belirleyen, yani çatışan fikir ve uğraşların çarpışmasına yolaçan nedir? İnsan toplumlarının yığınları içindeki bu çarpışmaların varlığı sonuç nedir? İnsanın bütün tarihsel faaliyetlerinin temelini oluşturan maddî yaşamın üretiminin nesnel koşulları nelerdir? Bu koşulların gelişme yasası nedir? Marx, bunların hepsine dikkatleri çekti ve bütün geniş çeşitliliği ve çelişkililiğine karşın, belirli yasalarla yönetilen tek bir süreç olarak, tarihin bilimsel incelemesinin yolunu gösterdi.”¹²⁵

3. TOPLUM VE TOPLUMSAL KURUMLAR TOPLUMBİLİMDEKİ KURUMSAL OKUL

Çok yaygın bir başka toplum anlayışı da, toplumu, toplumsal kurumlar yumağı sayan anlayıştır. Bu görüşün en tutarlı savunucusu, önde gelen üyeleri Seymour Lipset, Richard Bendix, Ralf Dahrendorf, Peter Blau, Barrington Moore, Maurice Duverger ve D. Guldthorpe olan Kurumsal Okuldur.

Bu kişiler toplumbilimin konusunun, bir toplumsal kurumlar toplamını temsil eden ve tarihsel olarak biçimlenmiş bulunan toplumsal yapıları incelemek olduğu görüşündedirler. Toplumsal ilişkiler insanların bilinçli faaliyetlerinin ürünü oldukları halde, insanlardan “yabancılaşmakta” ve yaratıcısı olan insanlara göre nesnel, “dışsal” gerçekliğe dönüşmektedirler.

¹²⁴ G. V. Plehanov, *İzbraniye filosofskiye Proizvedeniya v Pyati tomah*, Moskva 1962-1964.

¹²⁵ V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 26-27.

Her kurum, belirli bir toplumsal grubun çıkarlarına denk düşmekte, çünkü ilgili grubun kendi çıkarlarını tatmine hizmet etmektedir. Çıkarları bu ilk grubunkiler yüzünden zarara uğrayan diğer grupların amaçlarının çelişik oluşunu da, doğrudan doğruya, işte bu durum belirlemektedir. Bu toplumbilimciler, görüldüğü gibi, insan davranışlarını açıklamak için bakışlarını toplumsal kurumlara çevirmektedirler.

Bu kişiler toplumsal kurumların (siyasal, ekonomik, dinsel, ailesel, vb.) ortaya çıkış nedenlerinin toplumun maddî yaşamının koşulları değil, ama duygular, fikirler, âdetler ve gelenekler olduğunu savunmaktadırlar.

Elbette ki, belli bir ölçüde, toplumsal kurumlar insanların bilinçli faaliyetinin ürünüdürler. Ama insanlar belirli toplumsal kurumları kurma fikrine, maddî yaşamın belirli gereksinimlerini farkettikten sonra varabilmektedirler. Bu kurumların karakteri hizmet ettikleri sınıfın çıkarlarıncaya belirlenir.

Modern Batı toplumbilimcileri, toplumsal kurumları psiko-sosyal etkileşimin ürünü saymaktadırlar. İdeolojiyi değişik görüşlerin “yaratıcı sentezi” saydıkları için, onun temelleri üzerine kurulan kurumların bütün bu görüş açılarıncaya sentezini yansıttığını ve bu nedenle de sınıflar üstü olduğunu ileri sürmektedirler.

Toplumsal kurumlar öğretisi kapitalist toplumdaki toplumsal sürecin çarpıklaştırılmış bir anlayışına dayanmaktadır. Bu toplumbilimciler iki süreçten söz etmektedirler: toplumun toplumsal temellerini altüst eden “dinamik” süreç, ve toplumsal kurumlara dayanan “dengeleyici” süreç.

“Dinamik” süreç “toplumsal dinamik” tarafından; kurumlar ise (toplumsal dengeyi “sürdürerek”) “toplumsal statik” tarafından incelenmektedir. “Dinamik güçleri” baskı altında tutmakla, “toplumsal düzeni” koruyan “statik güçler” olmaktadır. Toplumda, diyor L. Ward, “varolmak için

değil, ama örgütlenmek için bir mücadele vardır". Bu örgütlenme, kapitalist toplumun örgütlenmesi ile özdeşleştirilmiş olmaktadır.

Ward burjuva toplumsal kurumlarını idealize etme eğiliminde olup, örgütlenme mücadelesini toplumsal gelişmenin temel yasası saymaktadır. Örgütlenme insan toplumunun varlığının ayrılmaz bir biçimi olduğu için, ona göre, bu örgütlenmenin doğası, yani toplumsal kurumların doğası, organik dünyaya kadar inmektedir. Bunun sonucu olarak, "toplumsal kurumları" ya da "toplumsal yapıları" organik yapılarla özdeşleştirmiş olmaktadır. Ward, dinamikler toplumsal yapıların kendilerindeki değişimlerdir diyor. Statik ve dinamik arasındaki ilişki, merkeze yönelici ve merkezkaç güçler arası ilişkidir. Toplumsal yapılar organik yapıları yöneten yasalarca yönetilmektedir. Öykünme kavramı statiktir.¹²⁶

Ward, bu görüşünde, Herbert Spencer'in açıkça etkisi altındadır. Ama bu etkilenme bir ikicilik biçiminde ortaya çıkmaktadır. "Dinamik" ve "statik" güçler arasındaki ilişkileri mekanik bir biçimde düşünmektedir. Bu güçlerin her biri, sadece, kendi içlerinde kalıtımla taşıdıkları yasalara göre eylem ve edimde bulunurlar. Buna uygun olarak, Ward, "dinamik güçlerin" edimini, psişik, yani öznel bir etmenle, "statik güçleri" ise, nesnel bir etmenle açıklamaktadır.*

Ward bu "dinamik" ve "statik" güçler kavramlarını doğrulamakla hem mekanikçiliğe, hem de idealist ikiciliğe saygılı davranmış olmaktadır. Buradan da, Lillienfeld'e doğru yönelip Spencer'in de sağında yer almaktadır. Bu toplumbilimci, toplumu aklın psişik güçlerle özdeşleştiği yaşayan bir organizma saymaktadır. Fiziksel (toplumsal kurumlar) güçler, psişik güçleri sınırlarlar ve bu psişiğin sonucun-

¹²⁶ L. F. Ward, *Pure Sociology*, N. Y. 1914, ch. IX.

* Kaydetmek gerekir ki, Ward, öznel etmenleri insan duygularına, isteklerine ve yeteneklerine, nesnel etmenleri de sezgiye, akla ve yaratıcılığa indirgemektedir.

da yaratılarak, kendi organik yasalarına göre eylem aracılığı ile gelişirler. Ward'ın teorisi, doğrudan doğruya, kapitalist toplumun meşruiyetini doğrulamak ve sınıf savaşının işe yaramazlığını göstermek amacını gütmektedir.

Ward'ın görüşüne, biri toplumsal kurumları Platon'un "fikir"leri açısından, diğeri ise "tanrısal önbelirlenmişlik" açısından yorumlayan iki grup tarafından karşı çıkmıştır.

Seçkin Fransız hukukçusu M. Ornou, Platon'un düşüncelerini yeniden canlandıran "kurumsal" okulun kurucusu sayılmaktadır. *Kurumlar ve Örgütler Teorisi* kitabında, nesnel fikirlerin etrafımızdaki bu koca dünyada bizden önce de varolduğunu ve toplumsal kurumların bu fikirlere uygun olduğunu savunmuştur.

Ornou kurumları iki ayrı tipe ayırmıştır: biri davranış sistem ve kurallarına uygun şeylerden oluşmakta, diğeri ise bireyleri toplumsal gruplar içinde birleştirmektedir. Ornou'ya göre kurumlar üç ögeden meydana gelmektedir: a) örgütleyici fikir, b) örgütlenmiş yönetim, ve c) fikir etrafındaki kurumların üyelerinin etkileşimi. Örgütleyici fikir, erişilecek olan amaç hakkındaki anlayıştır; örgütlenmiş yönetim, hükümet ve devlettir; fikir etrafındaki etkileşim, ortak eyleme güdülenmedir.

Ornou'nun temel yanılgısı, fikirleri, "bağımsız varlıklar" ya da tözler haline getirmiş oluşudur.

Toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasındaki ilişkinin diyalektiğini anlayamayan toplumbilimciler, kendilerini toplumsal varlıktan soyutlamakta, toplumsal bilincin toplumsal varlığa dayanmakta olduğunu yadsımakta ve böylece toplumsal bilinci toplumsal kurumlar ve çeşitli "toplumsal yasalar" biçiminde maddi dünyayı yaratmış bulunan bir çeşit tanrısal töze dönüştürmektedirler.

Bir başka Fransız hukukçusu G. Renard, toplumsal kurumların bunları destekleyen ya da destekleyecek olan insanlar arasında belli bir derecede dayanışma yaratan bir

“doğurucu fikre” dayandıklarını ileri sürmektedir. Ama bir kez kuruldular mı, ona göre, bu kurumlar kendilerini kuranların iradelerinin etkisinden kurtulmaktadırlar.

Gerçekten, bir kez kuruldular mı, toplumsal kurumlar görece bir bağımsızlık kazanmaktadırlar. Ama bu noktadan sonra, kurumlar arasındaki ilişkiler, toplumun altyapısı ile üst-yapısı arasındaki ilişkileri yöneten yasalarca belirlenmeye başlamaktadır. Temel yasa, altyapıdaki bir değişimin üst-yapıda da bir değişime yolaçması; eski fikirlerin, anlayışların ve ilgili toplumsal kurumların yerine, uygun yeni fikirler ve kurumların geçmekte oluşudur.

Bazı Batılı toplumbilimciler, toplumsal kurumların oluşumunun ve gelişiminin nedeninin fikirler olduğu görüşündedirler. Bu bakımdan Ornau ve Renard ile aynı görüştedirler. Nitekim, W. G. Sumner’a göre, “bir kurum, kavramdan (fikir, *notion*, öğreti ve çıkarlar) ve bir yapıdan oluşur. Yapı bir çerçevedir, bir aygıttır ya da, belki de sadece belli bir konjonktürde önceden belirlenmiş biçimlerde, birlikte işgörmek için düzenlenmiş birçok işlevliden oluşmaktadır. Yapı, kavramı ayakta tutmakta ve onun toplumdaki insanların çıkarlarına hizmet edecek şekilde, olgular ve eylem dünyasına aktarılması için gerekli araçlarla da donanmasını sağlamaktadır.”¹²⁷

Batılı toplumbilimcilere göre bir kurum, birtakım moral normların örgütleniminden başka bir şey değildir. Lundberg, toplumsal gruplarda varolan ve kuşaklardan kuşağa kurumlar olarak aktarılan, görece biçimsel, evrensel ve birleşmiş davranışsal kalıplardan söz etmektedir. Bu kalıplar onun söylediğine göre, insanların koşullarına yanıt olarak ortaya çıkan yinelenmiş grup etkileşimlerinden oluşmaktadır. Lundberg, “kurumlar, karmaşık ve standartlaştırılmış sistemler ve karmaşıklar şeklinde örgütlenmiş daha sürekli alışkan-

¹²⁷ W. G. Sumner, *Folkways, A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs and Morals*, N. Y. 1906, s. 53-54.

lıklardan, tutumlardan ve maddî olanaklardan meydana gelmektedir” demektedir.¹²⁸

Bir toplumsal yapıyı oluşturan her bir toplumsal kurum temel bir toplumsal işlevi yüklenmek zorundadır. Lundberg işlevi “hızla değişen yapılar dizisi” olarak adlandırmaktadır.¹²⁹ Modern Batılı toplumbilimciler, etrafında toplumsal kurumların gruplandığı aşağıdaki işlevleri temel işlevler saymaktadırlar: 1) toplum üyelerinin yeniden-üretilmesi; 2) toplumsal yönden önemli normların ve değerlerin bireylere aktarılmasının çeşitli biçimleri olan toplumsallaşma; 3) yiğitliğin sürdürülmesi; 4) üretim ve dağıtım; 5) düzenin korunması ve sürdürülmesi.

R. W. O'Brien, C. G. Schrag ve W. T. Martin toplulukta ki yapı ile işlev arasındaki ilişkileri şöyle açıklamaktadırlar: “Çeşitli kurumlar arasındaki ilişki, belki de, bir yapı ve işlev yönünden karşılıklı bir bağımlılık birliği olan tekerleğe benzetilebilir. Merkezde bulunan ve bireyin ilk karşılaştığı kurum olan aile, tekerleğin *poyrasıdır*. *Parmaklıklar*, eğitim, din, yönetim ve ekonomik kurumlardır. Kasnak ise, çeşitli kurumların işlevlerini içinde yerine getirdikleri topluluktur. Ast durumdaki örgütler adlarını belirttiğimiz kurumlar içinde ve arasındadırlar; birbirleriyle ve kendi içlerinde bağlantılıdırlar.¹³⁰

Modern Batılı toplumbilimciler, biyolojik karakteristikler ya da toplumun varlık sürdürme mücadelesi ile açıklanan “işleve”, en büyük yer ve önemi vermektedirler. İşlevde bozukluk, yapıda düzensizliğe yolaçmakta, yapıda düzensizlik ise toplumsal sistemde düzensizliğe neden olmaktadır.

Kuşkusuz, her toplumsal kurum belirli bir toplumun işlevsel gerekliliğini temel alarak oluşur. Nitekim, modern

¹²⁸ G. A. Lundberg, C. G. Schrag and O. N. Larsen, *Sociology*, Revised Edition, N. Y. 1958, s. 525.

¹²⁹ Aynı yapıt, s. 528.

¹³⁰ Aynı yapıt, s. 531.

burjuva devleti mevcut burjuvazi sistemini korumak için oluşmuştur. Bu işlevi yerine getirmek için, bir devlet yapısı ile devlet organları (hükümet, ordu, yargı organları ve polis) kurulmuştur. Devlet yapısı, burjuva sistemine karşı koyan her şeyi kendisine hedef almış maddî bir güçtür.

Devlet, toplum uzlaşmaz sınıflara ayrıldıktan sonra gerekli olmuştur. Hiç bir şekilde, devlet, topluma dışardan empoze edilen güçleri temsil edemez. Bu bağıntı hakkında Engels şöyle yazmaktadır: "Devlet, daha çok, toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir üründür; bu, toplumun, önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir ilişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, karşıt iktisadî çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu, kısır bir mücadele içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yeralan çatışmayı hafifletmesi, 'düzen' sınırları içinde tutması gereken bir erklik gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yeralan ve gitgide ona yabancılaştıran bu erklik devlettir."¹³¹

Sınıf egemenliğinin bir aracı olarak devletin ortaya çıkışı ve gelişimi, devlet gibi sınıfsal bir karakter taşıyan ve çalışan sınıfın maddî ve ruhsal baskı altında tutulmasının araçları olan diğer toplumsal kurumların (dinsel, sanatsal, vb.) oluşumları ile birliklenmektedir.

Devletin ve yapısının oluşturulmasına yolaçan temel işlev âdetlerce değil, toplumun sınıflara ayrılmasıyla sonuçlanan bir ekonomik süreç tarafından belirlenmektedir. Nitekim, herhangi bir toplumsal kurumun oluşumunun temelinde yeralan herhangi bir işlev, ister istemez, belirli bir sınıfın maddî gerekirliğince meydana getirilmektedir. Toplumun gelişiminin maddî gerekirlikleri çeşitli sınıfların bilinçlerinde yansımakta ve belirli bir sınıfın çıkarına işlev-

¹³¹ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 227.

ler yüklenmiş kurumlar içinde gerçekleştirilmektedir.

İşlevin kazandığı yapı da belirli maddî süreçleri yansıtır. Örneğin, kapitalist devlet mekanizmasının bürokratikleştirilmesi kapitalist ekonomilerdeki süreçleri yansıtır.

Kurumsal toplumbilimcilerin toplumsal yaşamın doğasına ilişkin görüş noktaları, şu nedenlerle yanlış ve yanıltıcıdır:

Birincisi, toplumsal kurumların doğasını yanlış yorumlamaktadır. Örneğin, Green, kurumsal işlevlenmenin evrenselliğinin iki gerçeğe dayandığını yazmaktadır: 1) insan tek bir türdür, giysileri, konutu, güvenliği, işbölümü, ailesi ayrıntılarda birbirlerinden farklılaşsalar bile, evrenseldirler ve ortak bir rol oynarlar; 2) varolabilmek ve bunu sürdürebilmek için, her zaman ve her koşul altında insan bir ekonomi oluşturmuş, bir toplumsal denetime, eğitime ve siyasal örgütlenmeye başvurmuştur.¹³² Bu, toplumsal kurumların işlevlerinin ve doğasının zorunlu olarak insanın biyolojik karakteristiklerinden çıkarsanmış olduğunu söylemek demektir.

İkincisi, toplumsal kurumlar ve bunların gelişmesi tarihsel içeriklerinin dışında düşünülmüş olmaktadır. Lundberg, kurumların, başlangıçlarında, tüm temel toplumsal gereksinimlerinin giderilmesini kolaylaştırmayı amaç edinmiş resmî olmayan kısıtlamalar ve uyarılar sistemi olarak ortaya çıktıklarını ileri sürmektedir. Resmî örgütler ve kurumlar, insanların gelişiminin daha sonraki bir aşamasında ortaya çıkmakta ve, daha çok, her şeyden önce, ikincil gruplarca yönetilen toplumlarda gelişmektedirler.

Üçüncüsü, kurumların temeli, maddî üretimde değil, ama belirli insan gruplarının psikolojik özelliklerinde aranmış; bu kurumlar, ekonomik yönden egemen sınıfın çıkarlarını yansıtan kurallar ve normlar toplamı olarak değil, âdeta sınıflar üstü bir varlık gibi düşünülmüştür.

¹³² A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 61.

Dördüncüsü, bu teori toplumsal kurumların kurumları kuranlardan —insanlar— yabancılaşmalarına ve onlara yabancılaşmış bir güç haline gelmelerine yolaçan toplumsal nedenleri görmezden gelmiş bulunmaktadır.

Son olarak, “Kurumsal Okul” üyeleri “işlev” kavramını idealist bakış açısından yorumlamış, böylece işlev konusunda nesnel bir ölçüt benimsemeyi kabul etmemiş olmaktadır.

Kurumsal toplumbilimciler, Marx’ın, kapitalizmde biçim olarak kurumlar içindeki (toplumsal) ilişkilerin, bu ilişkilerin maddî anlamda sahibi olanlardan yabancılaştıkları ve düşman ve dışsal bir güç gibi onların karşısında yer aldıkları önermesini bulandırmaktadırlar: a) toplumu, çeşitli yapılar içinde eylemde bulunan birbirinden en farklı grupların çıkarlarını temsil eden birçok kurumlardan oluşmuş saymakta; b) toplumsal kurumların tarihsel ve geçici karakterini kabul etmekte, ama insan ilişkilerinin yabancılaşmasını tarihsel içeriğinin dışında mevcut ve sonsuz şeyler olarak açıklamakta; c) böylece, toplumsal kurumların ve sınıfların varlığını sonsuzlaştırmakta; d) Marx’ın temel önermesi olan, belirli sınıfların çıkarlarını ifade eden toplumsal sınıfların ya da grupların ve kurumların varlığının, fiilen ekonomik yaşamın biçimleri ile bu ekonomik yaşamda üretim biçiminin gelişimiyle meydana gelen bir değişikliğin, kaçınılmaz olarak, toplumsal sınıfların ve kurumların, toplumsal ilişkilerin bunların maddî sahipleri ile yeniden bir birlik oluşturabilecekleri şekilde, tümüyle ortadan kaldırılmış olabilecekleri görüşünü görmezden gelmektedirler.

“Kurumsal” okul, toplumsal sistemin köklerinin insan doğasında, çeşitli biyolojik ve psikolojik etmenlerde bulunduğu görüşündedir. Gerçekte ise, toplumsal kurumlar insanın biyolojik ve psikolojik niteliklerince değil, ama toplumun maddî temellerince biçimlendirilmektedir.

Lenin’in belirttiği gibi, Marx’ın tarihi anlamamıza yap-

tığı gerçekten büyük katkı: "Avrupa'daki ve Avrupa dışındaki farklı ülkelerde farklılıklar gösteren bu mevcut sistemi ortak bir temele — işleyiş ve gelişme yasalarını nesnel bir tahlilden geçirdiği kapitalist toplumsal biçimlenmeye indirerek, onun bilimsel bir açıklamasını verdi (bu sistem altında sömürünün zorunluluğunu gösterdi). Aynı biçimde, büyük ütopyacı sosyalistlerin ve onların kötü taklitçileri öznel toplumbilimcilerin iddia ettikleri gibi, yalnızca sosyalist sistemin insan doğası ile uyum içinde olduğunu ileri sürmekle yetinmeyi olanaksız buldu. Kapitalist sistemin bu aynı *nesnel* tahlili ile, onun sosyalist sisteme dönüşmesinin *zorunluluğunu* tanıtladı."¹³³

4. TOPLUM VE KÜLTÜR. TOPLUMBİLİMDEKİ "KÜLTÜREL" TEORİLER

Bu toplumbilimciler okulu doğal öğeler (coğrafya öğeleri, biyolojik öğeler, vb.) ile teknik öğelerin *kültür* aracılığı ile değer kazandıklarını ileri sürmektedirler. "Toplumbilim", diye yazıyor Amerikalı toplumbilimci Jerome Davis, "coğrafî, biyolojik, psikolojik ve kültürel güçlerin işleyişi ile grup yaşamının oluşumunu, gelişmesini, yapısını ve işlevlerini betimlemeye çalışan bir bilim olarak tanımlanabilir."¹³⁴

Herhangi bir kültür teorisi, diye yazıyor Amerikalı antropolog Malinowski, iki belite (*axiom*) dayanmak zorundadır: 1) her kültür insanın biyolojik gereksinmelerini karşılamak zorundadır, ve 2) her kültürel başarı, dolaylı ya da dolaysız bedensel bir gereksinmenin giderilmesi ile ilgili, insan psikolojisinin araçsal bir gelişimidir. Buna uygun olarak, ekonomik, hukuksal, eğitsel, sihirselsel ve dinsel çeşitli

¹³³ V. İ. Lenin, "Halkın Dostları" Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 35-36.

¹³⁴ J. Davis and H. Barnes, (Eds.). *An Introduction to Sociology*, N. Y. 1927, s. XXII.

kültürel faaliyetler işlevsel yönden biyolojik gereksinimler ile bağlantılıdır. Kültürü insan doğasının bir işlevi saymakta ve insanın biyolojik gereksinimlerine dayandığını savunmaktadır.

Batılı toplumbilimciler arasında yaygın bir başka görüş de, insanın çeşitli doğuştan gelen niteliklerinin, onun “süperorganik”ini (kültürünü) belirlediğidir. Örneğin, Talcott Parsons, insan davranışını belirleyen üç temel kültürel normlar sınıfı bulunduğu görüşündedir: 1) fikirler ve inanç sistemleri, 2) anlatımcı simge sistemleri (sanat biçimleri), ve 3) değer oryantasyonu sistemleri ya da “birleştirici normlar”. Bütün bu üç sınıf kültürel normları insanın psişik ve irrasyonel faaliyetine indirgediği için, o da kültürün kaynağının insanın biyolojik doğası olduğu görüşüne katılmış olmaktadır.

Birçok Batılı toplumbilimci, kültürü fikirlere ve psişik deneyimlere indirgemektedirler. En yaygın kültür tanımı, kültürün bilgi, inançlar, sanat, ahlâk, yasalar, âdetler ve insanın yaşadığı toplumun üyesi olarak kazandığı diğer yetenekler ve alışkanlıklardan oluşmuş bir değerler sistemi olduğudur.

“Düşünce biçimi”, “standartlar”, “inançlar”, vb. de kültür kavramının kapsamına alınmaktadır. Nitekim Ely Chinoy, kültürü, “bireylerce, toplumun üyeleri olarak öğrenilen; edimde bulunan ve duyan bir yaşam biçimi, düşünce tarzıdır” şeklinde betimlemektedir.¹³⁵ Amerikan toplumbilimcisi G. Murdock, kültür kavramını, “insanların, edimlerinde kendilerine uydukları standartlar, inançlar ve tutumlar” olarak betimlemektedir.¹³⁶ R. Freedman, kültür için, “insanın varlığına ilişkin çeşitli sorunlara bir grup çözümdür, insanların birbirleriyle ve ortamları ile ilişkilerini biçimlendirir” demektedir.¹³⁷ Amerikan toplumbilimcisi L.

¹³⁵ E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 20.

¹³⁶ Aynı yapıt, s. 20.

White, kültürü, simgelere indirgemektedir. Ona göre “kültür, ... simgesel, sürekli, birikerek çoğalan ve gelişmeci bir süreçtir.”¹³⁸ C. Coon, kültürü, “kuşaktan kuşağa öğrenimle aktarılan, insan denen varlıkların yaşayış biçimlerinin genel toplamı” saymaktadır.¹³⁹

Toplumbilimsel yazında, dolaysız olarak fikirlerden ve inançlardan sözetmeseler bile, her şeyi bunlara indirgeyen tanımlar bulunmaktadır. Nitekim Ogburn ve Nimkoff, kültürü, kuşaktan kuşağa öğrenme yolu ile aktarılan “davranışlar” saymaktadır. Ralph Linton, kültürü, “toplumun üyelerinin öğrenim ya da öykünme yoluyla edinmiş bulundukları ve az ya da çok ortaklaşa paylaştıkları fikirler, koşullandırılmış tutkusal yanıtlar ve alışılmış davranış kalıplarının genel toplamı” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴⁰

Ama “davranış”, doğumevindeki çocukların davranışlarından tutun da Wall Street'teki bankerlerin, simsarların davranışlarına kadar her şeyi kapsayacak kadar geniş ve sınırları belirsiz bir kavramdır. Burada, bir ölçüye kadar, bunların “öğrenilmiş davranışlar” olduğu düşünülebilir. Ama, insan toplumunun gelişim yasalarını ve biçimlerini aydınlatmak amacındaki toplumbilimcilerin üzerinde durmaları gereken davranışlar, bu kategorideki davranışlar olmasa gerektir.

Batılı toplumbilimciler, kimi zaman, genel anlamda davranıştan değil de, “öğrenilmiş” davranışlardan sözetmektedirler. Young ve Mack, kültürün, “öğrenilmiş davranışlar” olduğu görüşlerinde çok açıktırlar.¹⁴¹ Lundberg, davranışçı kültür tanımına “maddî ürünler” gibi sözcükler de katmak-

¹³⁷ R. Freedman, A. Hawley, W. Landecker, (Eds.), *Principles of Sociology*, 1956, s. 108.

¹³⁸ L. White, “Culturological vs Psychological Interpretations of Human Behaviour”. *American Sociological Review*, Aralık 1947. Vol. 12, n° 6, s. 693.

¹³⁹ C. S. Coon, *The Story of Man from the First Human to Primitive Culture and Beyond*, N. Y. 1954, s. 5.

¹⁴⁰ R. Linton, *The Study of Man. An Introduction*, N. Y. 1936, s. 288.

¹⁴¹ K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 35.

tadır. Böylece, kültür, toplumun üyeleri arasında görülen yargı standartlarını, inançları ve ilişkileri içeren toplumsallaşma süreci aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktarılan öğrenilmiş davranışlar ile, bu davranış sistemlerinin maddî ürünlerinden oluşmuş bir kavram şeklinde tanımlanmış olmaktadır. Genel anlamı içinde kültür kavramı, yasalar, âdetler, değerler, toplumsal örgütlenmeler, konuşulan diller, çalışma alet ve araçları ile teknoloji de içinde olmak üzere, insanın yaşam deneyiminin toplumsal yönden değer taşıyan, her şeyi kapsamaktadır. Davranışları içeren her nesne genel insan bilgisinin bir ürünü olduğu için kültürel bir nesne niteliği kazanmış olmaktadır.¹⁴²

Ama tanımın içinde “maddî ürünler” sözlerine de yer vermiş olmak, bu tanımın bilimsellik niteliğinde bir artış sağlayamamaktadır. Birincisi, maddî kültür, “yargı standartları” gibi anlamı belirsiz (nedir? kim tarafından oluşturulmaktadır?) birtakım görünümüler içinde “inançlar” ile birlikte düşünülebilmştir. İkincisi, “maddî ürünler” bu anlayış içinde “davranış sistemlerinin” ürünleri olarak ileri sürülmüşlerdir.

Kroeber ve Kluckhohn da kültürün temel ölçütünün davranış olduğunu savunmakta, ama “öğrenme” gereksinmesini vurgulamamakta; kültürü, resim çizme becerileri de dahil olmak üzere, insanın başarılarını temsil eden simgeler aracılığı ile algılanan ve aktarılan özgün ve hiç bir amaç taşımayan, plansız davranışsal modellerden oluşmuş bir şey saymaktadırlar. Kültürün özünü geleneksel (tarihsel anlamda gelişen ve yansıyan) fikirler ve bunlara yüklenilen toplumsal değer oluşturmakta; kültürel sistemler, bir yandan eylemin ürünü sayılmakta, bir yandan da yeni eylemlerin koşulları olabilecekleri kabul edilmiş olmaktadır.¹⁴³

¹⁴² G. A. Lundberg, C. C. Schrag, O. N. Larsen, *Sociology*, Revised Edition, N. Y. 1958, s. 375.

¹⁴³ A. L. Kroeber, *The of Culture*, Chicago 1952, s. 186.

Bazı toplumbilimciler, “kültürü”, daha değişik bir açıdan tanımlamaktadırlar. Parsons, kültürü, birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde bulunan ve birbirlerinin davranışlarını koşullandırabilen iki ya da daha çok kişinin toplumsal ya da toplumsal olmayan faaliyetleri ile yaratılmış ya da biçim değişikliğine uğratılmış tüm şeylerin toplamı saymaktadır.¹⁴⁴ Merrill ise kültür için şunları yazmaktadır: “a) karakteristik olarak toplumsal etkileşimin insan ürünüdür; b) biyolojik ve toplumsal gereksinmelerin giderilmesinde toplumsal yönden kabul edilebilir kalıplar sağlamaktadır; c) belirli bir toplumda kuşaktan kuşağa aktarıldıkça birikici niteliktedir; d) simgesel niteliği nedeniyle insanlar için anlamlı olabilmektedir; e) her birey tarafından bireyin belirli bir toplumda yetişmesi sırasında öğrenilmektedir; f) bu nedenle, kişiliğin temel belirleyicilerinden biri olmakta; ve g) varlığını sürdürebilmek için toplumun sürekli olarak işlerliğini koruması gerekmekte, ama bireyler ya da gruplardan bağımsız kalabilmektedir.”¹⁴⁵

Ama “karşılıklı etkileşim” terimi de belirsizlikte “davranış” teriminden geri kalmamaktadır. Bir futbol takımının ya da koronun üyeleri arasında da karşılıklı etkileşim vardır. Tek sözcükle, sayısız denecek çoklukta karşılıklı etkileşim vardır. Üstelik, tarih bazı karşılıklı etkileşim türlerinin kültürü tahrip ettiğine de tanıklık etmekte; örneğin savaş da bir karşılıklı etkileşim türünü oluşturmaktadır.

Merrill’in “kültür” tanımının ise, daha önce değinilen diğer kültür tanımlarından pek farklı yanları bulunmaktadır.

Kroeber kültürün bir çeşit “süperorganik” olduğunu, bireyin üstünde yeraldığını ileri sürmektedir. Bireyler kültürün aktarıcılarıdır, ama kültürün bireylerden bağımsız bir

¹⁴⁴ T. Parsons and E. Shils, *Toward a General Theory of Action*, Cambridge 1951, s. 210.

¹⁴⁵ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 116.

varlığı bulunmaktadır. Tıpkı bir toplumda konuşulan dilin tek tek bireylerden bağımsız oluşu gibi, kültür de toplumun bireysel üyelerinin üstünde ve onlardan bağımsızdır.

Batılı toplumbilimcilerin “kültür” tanımlarında maddî şeylere ve süreçlere birtakım atıflarda bulunulduğu zaman bile, bunlara çok arkalarda yer verilmekte ve belirleyici rollerine hiç bir zaman vurguda bulunulmamaktadır. Örneğin, Green, kültürü “bilgi ve pratiğin ürettiği ve varlığını sürdürüttüğü” yapaylıklar ile birlikte bilgiye, pratiklere ve inançlara ilişkin, toplumsal olarak aktarılabilen, ülküleştirilmiş bir biçimdeki sistemleri... şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴⁶ Ama burada sözü edilenler, maddî üretim biçimi değil, sadece şey’ler olmaktadır.

Merrill, “kültür” tanımında “maddî” sözünü kullanmakta, ama bu maddî sözü ussal durumun ötesine varmamaktadır. Merrill, kültür, “her şeyden çok entelektüel bir süreçtir, ve maddî yanlar ancak akıl anlamında bir anlamlılık kazanmaktadır” diye yazmaktadır.¹⁴⁷

White da, “maddî” olarak değinmektedir. Ama, tümüyle, sadece insanın kullandığı simgelere bağımlı olarak. White, “kültür görüngü-eylemlerden (davranış kalıpları), nesnelerden, (araçlar ve aletler ile, bunlarla yapılan araç ve aletler), fikirlerden (inançlar, bilgi), ve duygudan (tutumlar, ‘değerler’) oluşur — yani simgelerin kullanımına bağımlıdır. Kültür, insan, konuşan, simge kullanan canlı duruma eriştiğinde başlamıştır. Simgesel karakterinden dolayı ... kültür, bir insandan diğerine kolaylıkla aktarılabilir.”¹⁴⁸

İlk bakışta, aletler ve şeyler insanların simge kullanmayı öğrenmelerinden sonra ortaya çıkmış gibidir. Ama insanın, yiyeceklerini, evini, giysilerini simge üretmeyi ve

¹⁴⁶ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 75.

¹⁴⁷ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 114.

¹⁴⁸ L. White, “Culturological vs Psychological Interpretations of Human Behaviour”, *American Sociological Review*, Aralık 1947, Vol. 12, n° 6, s. 693.

kullanmayı öğrendikten sonra bulup yapabilmiş olması gerektiğini anlamak zordur. Dil ve düşünme bir başka yolda değil, emeğin gelişmesi içinde ortaya çıkmıştır.

Birçok toplumbilimci yanlış olarak kültürel gelişimin temelini maddî üretim değil de, bilinçlilik olduğu görüşündedirler. Linton, kültürün başta gelen temelini insan bilinci olduğunu ve fiziksel nesnelerin ancak bu zihinsel örnekler açısından bir anlam kazandığını yazmaktadır. Maddî nesneler bunların ne şekilde kullanılmaları gerektiğine dair bilgi olmadıkça anlamsızdırlar.¹⁴⁹

Kültür konusundaki bu tutum, Batının değerbiliminde de (*axiology*), *toplumsal değerler* teorisinde de görülmektedir.

Toplumsal değerlerin en yaygın tanımı Henry Fairchild'ın *Dictionary of Sociology*'de yaptığı "Değerler, ... bütünüyle bir inanç konusudur. ... Varlıkları toplumsal ya da psikolojik araştırmalarla ortaya konulabilse bile, ne değerlilikleri ne de haklılıkları kanıtlanıp ortaya konulabilir. Aynı zamanda, tüm bilinçli, ussal ve amaçlı davranışların nihai güdülenmesinin kaynağıdırlar."¹⁵⁰

"Değer" in ne anlama geldiği, hiç değilse, toplumbilimcilerin us-dışı olana atıfta bulunmakta oluşlarından yola çıkılarak düşünülebilir. Nitekim Young ve Mack, değerler, ne yanlıştır ne doğrudur konusunda, "büyük oranda bilinçsiz, varsayımlardır" demektedirler.¹⁵¹

Çok yaygın olarak, toplumbilimciler, değerleri aklın ürünü olarak kabul etmektedirler. Örneğin, Merrill, "bir değer, bireyin ve grubun esenliği için neyin önemli olduğuna dair toplumsal bir yargıdır" demektedir.¹⁵²

Sonuç olarak, bir toplumsal grubun üyelerinin hiç bir önem yüklemedikleri şeyler, hiç bir şekilde, değer sayılmamaktadırlar. Herhangi bir toplumsal ya da başka nitelikte

¹⁴⁹ R. Linton, *The Study of Man*, N. Y. 1936, s. 36-37.

¹⁵⁰ P. Fairchild, (Ed.), *Dictionary of Sociology*, N. Y. 1944, s. 332.

¹⁵¹ Y. F. Cuber, *Sociology*, N. Y. 1947, s. 70.

¹⁵² F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 12.

görüngülerin değer olarak tanınmaları, anlaşıldığına göre, bireylerin ya da belirli toplumsal grupların sosyo-psikolojik özelliklerine ve toplumsal etkileşimlerine dayanmaktadır. Bu, onların gerçek içeriklerinin toplumsal değerlerinden yoksun kalmasına neden olmaktadır.

Gerçekten, değerler ve toplumsal gereksinmelerle ilişkileri insanların zihinsel etkileşimlerinde değil, ama onların sınıf çıkarlarınınca belirlenmektedir. Sınıf mücadelesinin başı, uğurlarına belirli bir toplumsal sınıfın mücadele ettiği toplumsal değerlerin, tarihin nesnel gereksinmelerini ifade etmekte olup olmadığına dayanmaktadır.

Bir zamanlar Engels bu noktayla ilgili olarak şunları yazmıştır: “Eğer varolan toplumsal kurumların akla aykırı ve adaletsiz oldukları, aklın budalalık, ve iyiliğin kötülük haline geldiği sonucuna varılırsa, bu, üretim yöntemleri ve değişim biçimlerinde, daha eski iktisadî koşullara uyarlanmış toplumsal rejimin artık bağdaşmadığı gizli dönüşümler olduğunun bir göstergesinden başka bir şey değildir. Bu, aynı zamanda, farkına varılan düzgüszl  kleri (*anomalies*) ortadan kaldırma araçlarının da —azık gelişmiş bir durumda—, zorunlu olarak değişmiş üretim ilişkileri içinde bulundukları anlamına gelir. Öyleyse insanın bu araçları kafasında *uydurması* değil, ama beyni yardımıyla, gözönünde bulunan madd  i üretim olguları içinde *bulması* gerekir.”¹⁵³

Değerler, i  lerinde gerçekten yeralmış oldukları biçimler olarak, ya da toplumsal fikirler olarak ortaya çıkarlar. Örneğın, kapitalizm tekelleri için bir h  r dünyadır, ama emekçiler için bu böyle değildir. Kapitalist için özgürlük bir gerçek değerdır, emekçi için ise bir   lk  d  r, çünkü kapitalist için olan özgürlük emekçi için özgürlüğün yadsınmasıdır.

Değerler doğanın ve toplumun g  r  ng  leridir, bir toplumun ya da bir sınıfın insanların kültür ve yaşıamının

¹⁵³ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 401.

ürünüdürler ve gerçeklik olarak ya da ülküler olarak görünüm kazanırlar.

Belli bir yere kadar değerler, toplumsal gelişmenin ekonomik gereksinimleri bu değerlerle çatışmaya, ve kaçınılmaz olarak, gelişen muazzam sınıfın temel çıkarlarını yansıtan yeni bir değerler sisteminin ortaya çıkmasına yol açmaya kadar, toplumun tüm üyelerinin davranış ya da toplumsal faaliyetlerini belirler ve düzenlerler.

Toplumsal değerlerin çeşitli sosyo-psikik yaşam biçimlerine, bunların da insanların tutkularına indirgenmesi, toplumsal değerlerin oluşum ve gelişiminin idealist bir yorumu olmaktadır. Böyle bir yorum, toplumsal değerlerin maddi toplumsal süreçlerin idealistçe bir ifadesi olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir. Toplumsal değerlerin oluşum kökenlerinin psikolojik yorumlanışının, belirli bir âdetin, alışkanlığın ya da geleneğin, çoğu kez, kendilerinin oluşumuna yol açan toplumsal ilişkiler ile diğer ilgili âdetler, alışkanlıklar, gelenekler ortadan kalktıktan sonra da varlıklarını sürdürebilmelerinin ve yeni toplumsal ilişkilerin, eski âdetlerin, alışkanlıkların ve geleneklerin yerini almalarının nedenini açıklayamamasına fazla şaşmamak gerekmektedir. Özel toplumbilimcilerin bu konudaki tek yanıtları bu âdet, alışkanlık ve gelenekleri aklın "bilinemez" işlevleri saymak olmaktadır.

Bu görüşlerin kökleri toplumsal psikolojinin özelliklerinde bulunmaktadır. Bir zamanlar Plehanov'un yazdığı gibi: "İnsanlar yeni karşılıklı ilişkiler içine girdiklerinde eski âdetler kaybolmakta, eski alışkanlıklara artık uyulmamaktadır. Toplumsal çıkarlar mücadelesi, yeni âdetler ve alışkanlıkların eskileri ile mücadelesinde ifadesini bulmaktadır. *Tek başına ele alındığında* hiç bir alışkanlık ya da âdet olumlu ya da olumsuz yönde yeni ilişkilerin gelişmesini etkileyemez. Koruyucuları eski âdetleri inatla savunuyorsa, bu durum, onlar için yararlı, değerli ve alışkanlık durumuna

gelmiş toplumsal teamül fikrinin, kendi kafalarında, bu âdet fikirleri ile hâlâ sıkı sıkıya bağıntılı olmasındandır. Yenileştiriciler ise bu âdetlerden nefret ediyor ve gülünç buluyorlarsa, bunun nedeni kafalarında bu âdet fikrinin kendilerini sıkan, onlar için yararsız olan, hoş olmayan toplumsal ilişkiler fikri ile bağlantılanmış bulunuşudur. Bundan çıkan sonuç, sorunun *fikirler bağıntısı* sorunu olduğudur. Bazı âdetlerin, sadece, bunları yaratan toplumsal ilişkileri değil, ama aynı ilişkilerle birlikte ortaya çıkan ilgili alışkanlıkları da aşacak kadar varlıklarını sürdürebildiklerini gördüğümüzde, bundan, yenileştiricilerin kafalarında ilgili âdet fikrinin, kötü sayılan eski zamanların fikri ile diğer âdetlerin fikirleri kadar bağıntılı sayılmamakta oluşudur. Ama, bu bağıntının güçlü olmayışının nedeni nedir? Bu soruya yanıt vermek, bazan çok kolay, bazan da gerekli psikolojik verinin bulunmayışı nedeniyle, mutlak olarak olanaksızlaşmaktadır. Ama bu sorunun çözümünü olanaksız saysak bile, hiç değilse bugünkü bilginin yardımıyla, bunun bir *geleneğin gücü* sorunu değil, ama toplumdaki insanların belirli fiilî ilişkilerinin ürettiği fikirler bağlantısı sorunu olduğunu unutmamamız gerekmektedir.

*“İdeolojiler tarihini, belirli toplumsal güçlerin büyük ölçeklerde bileşimlerinin oluşum, değişim ve ortadan kalkmalarının etkisi altında fikir birliklerinin oluşumu, değişimi ve ortadan kalkmaları açıklamaktadır.”*¹⁵⁴

Kültürün temelini maddî değerler oluşturmaktadır. Manevî değerler, ancak, belirli bir asgarî düzeyde bunların maddî değerleri varsa, bir kullanıma kavuşmaktadırlar. Manevî değerler, uzun sürede, insanın doğa hakkındaki bilgilerinin; toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında ise, çeşitli toplumsal grupların ve sınıfların ekonomik ve siyasal konumlarının insan aklındaki yansımalarıdır. Bu durum, mane-

¹⁵⁴ G. V. Plehanov, *İzbraniye filosofskiye Proizvedeniya v Pyati tomah*, Moskva 1962-1964.

vî kültürün toplumsal tahlillere konu olabilecek kendine özgü yasalarının bulunduğu düşüncesini ortadan kaldırmamaktadır.

Manevî değerlerin maddî değerlerden üstün olduklarını savunmak ve kültürel değerlerin oluşum ve gelişimlerinde ekonomik ilişkilerin belirleyici rolünü yadsımakla, yörgücül toplumbilimciler toplumsal yaşamda manevî kültürün rollerine, özellikle, tüm kültürün ve kültürel değerlerin maddî temelleri ve “koruyucuları” saydıkları çeşitli siyasal ve hukuksal kurumların rollerine öncelik vermiş olmaktadırlar.

Bu kişiler, kültürün taşıyıcıları ve koruyucuları olarak, toplumsal kurumların ekonomik gereksinmelerin sonuçları olarak ortaya çıktıkları gerçeğini gözden kaçırmaktadırlar. Toplumsal kurumlar ekonomik taban üzerindeki üstyapıdırlar. Karakterleri ve gelişme durumları, üretici güçlerin gelişmelerinin durumunca belirlenmektedir.

Tüm kültürü sadece manevî kültüre indirgeme girişimleri, kültürün hem maddî nesneleri, hem de insanlarca öğrenilip kazanılan ve gelenek aracılığı ile aktarılan bilgileri, sanatı, yetenekleri ve alışkanlıkları da içermekte oluşu çok açık olduğu halde, burjuva toplumbilimcilerinin bütün kültür tanımlarında bu özellik görülmektedir.

Kültür, toplumsal ve tarihsel gelişmenin gidişi içinde insan tarafından yaratılan maddî ve manevî değerlerin genel toplamıdır. Kültür, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında teknik ilerlemenin, üretimin, eğitimin, edebiyatın ve sanatın düzeyini ortaya kor.

Toplumsal gelişmenin çeşitli dönemlerindeki (ilkel komünal, köle sahipliği, feodal, kapitalist, sosyalist) maddî koşullar değişik kültürleri belirlemektedir. Bu kültürler de, bu duruma uygun olarak, ilkel komünal, köle sahipliği, feodal, kapitalist ve sosyalist nitelikte olurlar.

Sovyet filozofu D. Çesnokov şöyle yazıyor: “Kültür, insanların tarihsel olarak koşullandırılmış alışkanlık, bilgi,

fikir ve hislerinin ve aynı zamanda, üretim tekniklerinde ve günlük hizmetlerde, toplumsal yaşamı düzenleyen toplumsal kurumlarda ve eğitim düzeylerinde, bilimsel ve teknolojik başarılarında, edebiyat ve sanat çalışmalarında elde ettiklerinin ve eriştiklerinin genel toplamıdır.”¹⁵⁵

Üretim biçimi belli bir toplumsal sistem ve kültürden diğer bir toplumsal sistem ve kültüre geçişi koşullandırır. Toplumun maddî ve manevî kültürünün gelişimi, üretim biçiminin gelişme yasasına, üretici güçlere ve bunların koşullandırdığı üretim ilişkilerine bağlı bulunmaktadır. Yeni bir kültürün oluşumu, ancak, toplumun maddî yaşamında yeni kültür için gerektirici koşulların oluştuğunda mümkündür.

Maddî kültür, toplumun gelişmesinin belirli bir derecesindeki teknik ilerlemesinin düzeyini, maddî servetin üretiminde insanların teknik becerilerini, deneyimlerini ve üretimini yansıtmakta; insanın doğa üzerindeki egemenliğinin derecesini ifade etmektedir. Maddî kültür, toplumsal gelişmenin gidişinde insan emeğinin maddileştirdiği her şeydir.

Marksizm-leninizm, son tahlilde, kültürün, yaşamın maddî koşullarınca belirlendiği görüşündedir. Ama kültürün de toplumsal üretim üzerinde karşı-etkide bulunduğu gerçeğini yadsınamamaktadır. Ekonomik gelişme için de belirli bir kültür düzeyinin varlığı gerekmektedir.

Bazı toplumbilimciler toplumsal-psikolojik öğeleri mutlaklaştırmakta ve manevî kültürün kültürdeki ana etmen olduğunu savunmaktadırlar. Bu toplumbilimciler, manevî kültürü, “toplumun ana temeli” saymaktadırlar. Kültürün, toplumdaki maddî üretimin nihai ürünü olduğunu anlayamadıkları, ya da, daha doğru bir ifadeyle, anlamak istemedikleri için bu toplumbilimciler, kültürü incelerlerken, diğer tüm toplumsal ilişkileri kültüre bağımlı saymakta ve bunları kültürün kısımları olarak kabul etmektedirler. Örneğin Linton şöyle yazmaktadır: “Toplumsal sistemler ancak daha büyük

¹⁵⁵ D. Chesnokov, *Historical Materialism*, Moscow 1969, s. 346.

bir bütünün parçaları olarak, toplumun toplam kültürü olarak işlev yapabilir.”¹⁵⁶

Bu tür bir tahlilin sonunda ise, etki, neden olarak kabul edilmiş, neden ise etki sayılmış olmaktadır. C. Ellwood aynı derecede bir yanlışlık yaparak, toplumsal yaşamın içeriğini ve olası yönünü, oluşum kökenini, gelişmesini ve yazgısını anlayabilmek için, her şeyden önce, kültürü *belirleyen* etmeni ve toplumsal yaşamın yazgısını belirleyen ve dene-ten kültürün gelişimini anlamak gerektiğini yazmaktadır.¹⁵⁷

Açıktır ki, kültür hakkında bilgi sahibi olmak toplumsal yaşam hakkında bilgi sahibi olabilmenin önkoşuludur. Kültür, insanın dünyasını hayvanların dünyasından ayıran en önemli etmenlerden biridir. Ama toplumsal süreçleri bu gibi küçük öğelere bağımlılaştırmak, toplumbilimi bilimsel temelden yoksun kılmak ve toplumsal süreci öznel yorumlamaya yönelmek demektir.

Kültür, görelî bir bağımsızlık taşısa da ve insanın davranışları üzerinde çok büyük etkilerde bulunsa da, nihai olarak, insanın maddî ilişkilerinin gelişme derecesine ve bu ilişkilerce belirlenen toplumun toplumsal ve siyasal yapısına dayanmak durumunda olduğu için, toplumsal gelişmede belirleyici etmen değildir, olamaz. Kültürü ve kültürün gelişim kaynaklarını, aynı zamanda toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini anlamak için ekonomik gelişmenin yasalarını ve bunların kültürle nasıl ilişkilendirilmiş bulunduklarını incelemek gerekmektedir. Kültürün özü, insanlık tarihinin her döneminde, dönemin kendisiyle birlikte değişir. Kültür belirli bir dönemî, belirli bir sınıfı, belirli bir halkı ve belirli bir toplumu ifade ettiği için, genel olarak kültür diye bir şeyden söz etmek doğru olamaz.

¹⁵⁶ *Sociological Theory. Present-day Sociology from the Past*, N. Y. 1956, s. 202.

¹⁵⁷ Ch. A. Ellwood, "Social Evolution and Cultural Evolution", *Journal of Applied Sociology*, XI. s. 303-304.

Sömürüye dayanan bir toplumda, örneğin kapitalist bir toplumda, tek bir kültür diye bir şey olamaz. Vaktiyle Lenin'in dediği gibi, her burjuva ulus topluluğunda iki ulus topluluğu ve, bunun sonucu olarak da, ulusal iki kültür oluşmaktadır. Uzlaşmaz karşıt sınıflı bir toplumda egemen kültür, ekonomik ve siyasal yönden egemen olan sınıfın kültürüdür.

“Her ulusal kültür, gelişmiş olmasa bile, demokratik ve sosyalist bir kültürün *unsurlarını* içerir, çünkü *her* ulusta, yaşam koşulları zorunlu olarak demokratik ve sosyalist bir ideolojiyi doğuran sömürülen bir emekçi yığını vardır. Ama *her* ulusta, aynı zamanda (çoğunlukla aşırı gerici ve yobaz nitelikte olan) bir burjuva kültürü de vardır ve bu, ulusal kültürün “bir unsuru” olarak kalmaz, *egemen kültür* biçimine bürünür.”¹⁵⁸

5. TOPLUM VE KİŞİLİK. TOPLUMBİLİMDE “KİŞİLİK” TEORİSİ

Batılı toplumbilimciler birey ile toplum, birey ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşim sürecini çoğu kez yeni-fröydçü bir açıdan yorumlamaktadırlar. Lundberg, Young ve Mack, toplumsal etkileşimin gidişi sırasında toplumsal ortam ve çevrenin (toplumsal gruplar ve kültür) nesneleri algılamakta belirli tepkiler uyandırdıklarını; daha sonra bunun, sonuç olarak ve bireyin anatomik, fizyolojik ya da psikolojik özelliklerine dayanarak, uyarı-işaretleri reddettiklerini ya da bütünleştirdiklerini, böylece, bireyin belirli toplumsal davranış biçimlerinde ifadelerini bulan kişilik özelliklerini geliştirdiklerini ya da koruyup sürdürdüklerini savunmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak da, bu insanın bilinçlilik süreci, kişinin davranışlarını ya da yaşamını “yeniden örgütlediği” faali-

¹⁵⁸ V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 21.

yet sayılan bilgi ile sınırlıdır.

Amerikalı insanbilimci Murdock, bilginin, esas olarak, biyolojik güdülerle (açlık, vb.), uyarılarla (toplumsal etkileşim), alışkanlıklarla (aynı uyarının yinelenmiş eyleminin etkisi altında ortaya çıkan özellikler) ve olası yanıtların kısıtlılıkları (içgüdülerin kültürel kısıtlanmışlığı) ile oluşmuş tepkilerle sınırlı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵⁹

Toplumsal davranış ve, sonuç olarak, bu davranışın kendine temel aldığı "bilgi", böylece, insan davranışının bilgiye ve nesnel maddi dünya ile aktif etkileşime dayanan bilinçli yanı konu dışı bırakılırken, dışsal dünyadan alınan belirli işaretleri tepkileyen insan organizmasının salt icracı faaliyetlerine, ya da insanın biyolojik doğasınca koşullandırılan biyolojik itkilerine ve içgüdülerine indirgenmiş olmaktadır.

Bu görüş, en açık bir biçimde, burjuva toplumbilimcilerinin en son çalışmalarında işlenmekte, ifadesini bulmaktadır. Yaptığı psikoloji tanımlamasında Amerikalı toplumbilimci A. Inkeles şöyle yazmaktadır: "Benim psikolojiden anladığım, kişisel sistemin, belirli bir biyolojik organizmayı, açıkçası insan denen varlığı karakterize eden eylem sisteminin yapısının ve işleyişinin incelenmesidir."¹⁶⁰

İnsanın "toplumsal" özüne ilişkin birçok şeyler söylemiş olmalarına karşın Batılı toplumbilimcilerin birçoğu, belirli sorunlar üzerindeki görüş ayrılıklarına karşın, insanın psişik faaliyetinin, netice olarak toplumsal davranışının biyolojik etkilerinin önemliliği konusunda aynı görüştedirler. Merrill şöyle yazıyor: "İnsan, bir insan olabilme potansiyelleri ile birlikte dünyaya gelmekte, kişiliği ise etkileşimde bulunduğu kişiler ve gruplarca belirlenmektedir."¹⁶¹

Ama insan dünyaya geldiğinde ne iyidir, ne de kötü; sa-

¹⁵⁹ G. Murdock, "The Common Denominator of Cultures", *The Science of Man in the World Crisis*, Edited by Ralph Linton, N. Y. 1945, s. 128.

¹⁶⁰ R. Merton, L. Broom, L. Cottrell (Ed.), *Sociology Today*, N. Y. 1960, s. 250.

¹⁶¹ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 45.

dece, bunların ikisini de yetenek olarak taşımakta; bunlar, onun içinde bulunduğu çevreye ve ailesinde ve toplumunda gördüğü eğitime göre gelişmektedir.

Psişik faaliyet, dışsal çevre ve ortamın mekaniksel eyleminin nedenlediği biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu değil, ama içsel koşullarla dışsal (toplumsal) etkilerin organik bir birliğidir. Psişik faaliyet, her şeyden çok, insan beyninin faaliyeti ve aynı zamanda dünyanın nesnel bir gerçeklik olarak bilinmesi, zihinsel yansıması, yani aynı sürecin birbirinden ayrılmaz bağıntılı iki yanı, psişik olan ile, beyin ve beynin faaliyetinin nesnel dünyanın yansıması ile bağıntılılığını ortaya koyan yanlarıdır. Sovyet bilim adamlarınca yapılan sayısız deneyler ve incelemeler, özellikle P. Anokin, G. Galperin, A. Leontiyev, A. Luviya ve S. Rubinştayn tarafından yapılanlar, beynin kendi faaliyeti de dışsal dünyanın eylemi ile koşullandırılmış bir yansı olduğu için, psişik faaliyetin, "*beynin bir işlevi ve dışsal dünyanın bir yansıması olduğunu*" doğrulamış bulunmaktadır.¹⁶²

Psişik faaliyet, gelişme için biyolojik bir potansiyele sahip üst bir biyolojik yaratığın (maymunun) dış dünya ile etkileşimi olup "insanın psişik faaliyetinin ve pratiğinin organı olan beynin gelişmesine bu yaratığın yaşamı neden olmakta; dünya ile bilme yoluyla kurulan ilişkinin gerçek maddi temelini bu oluşturmakta; öznenin nesnel gerçeklik ile bilme yoluyla ilişkisinin varlıkbilimsel temeli böyle oluşmaktadır. ... Maddi dünya, psişik görüngülerin oluşumlarının ve belirlenmelerinin başlangıcından itibaren yakından bağıntılıdır."¹⁶³

Doğaya ve toplumsal ve sosyo-psikolojik faaliyete ilişkin materyalist anlayış, böylece, bireyin toplumsal bir varlık olarak oluşumunun belirleyicilerini ortaya koyacak ve, sonuç olarak, bu süreci yöneten nesnel yasaları açıklayacak,

¹⁶² O. L. Rubinştayn, "Bütiye i Soznanıye", Moskva 1968 g.

¹⁶³ Aynı yapıt.

bu süreci denetlemek için gerekli koşulları oluşturacak bilimsel bir temel sağlamaktadır.

Kişilik ile toplumun birbirinden ayrılmaz bir birlik içinde olduğunda görüşbirliğine varmış toplumbilimciler de bulunmaktadır. Chinoy şöyle yazıyor: "Kültürden ve toplumdan ayrı bireyler olamaz, kültür ve toplum ancak kişiliklerde ve bireylerin davranışlarında gerçeklik haline gelmektedir."¹⁶⁴

Bu, tartışma götürmez. Marx, bu gerçeği, yüzyılı aşan bir süre önce açıklamıştır. İnsanın psişik faaliyeti ve bilinci bireyselliğince ve yaşadığı toplumsal ilişkilerince belirlenmektedir. Ama insanın kendisi hem bu toplumsal ilişkilerin bir yansıması, hem de bu ilişkilerin bir toplamıdır. Bir yandan, bireylerin toplumsal ilişkileri nesnel olarak onları öz-neler haline dönüştürmekte, aynı anda, diğer yandan da, bireylerin kişiliklerinde, bunlar bu ilişkilerin maddi kişileşmeleri olduğu için, kişileşmiş biçimlere girmiş olmaktadır.

Diğer yandan, "ailenin, gerek kişiliği, gerekse benliğin gelişimini büyük ölçüde etkilediği" de doğru sayılmakta;¹⁶⁵ ve "dilde, giyimde, oy vermede, yemek yeme alışkanlıklarında, ana-baba ile çocuklar arasındaki ilişkilerde farklılıklar görülüyorsa ... bunların açıklanmasının, kısmen, insanların ait oldukları grupların çatışan normlarında, ya da insanların değişik toplumsal yaşam deneyimlerinde aranması gerektiği"¹⁶⁶ savunulmaktadır.

Toplumsallaşma süreci içinde bireylerin ve toplumsal grupların toplumsal etkileşiminin biçim ve yollarının, ayrıca, toplumsallaşmanın eylem mekanizmasının içeriğine ilişkin tamamen ters anlamda karşıt görüşler arasında temel nitelikte yöntembilimsel farklar bulunmaktadır.

¹⁶⁴ E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 55.

¹⁶⁵ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 117.

¹⁶⁶ E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 53.

Toplumbilimciler, çoğu kez, bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri, çocuğun ilk yıllarındayken ana-babası ile ilişkilerinde ve diğer çocuklar ile oynadığı oyunlarda biçimlendirdiği ilişkilerin bir "izdüşümüne"; toplumsal etkileşimi ise, çocuğun yeni-fröydcü biçimde yorumlanmış bu içgüdüsel faaliyetine indirgemektedirler. Green şöyle yazmaktadır: "Kültür, böylece, çocuğa *kişiselleşmiş* olarak aktarılmış olmaktadır. Kültür, çocuğun, diğerlerinin yardımları ve emekle kurup geliştirdiği ben'in birliğinde oluşmuştur. Kültür, bireyin ben'ine bilinçsiz olarak katılmış, ben'inde odaklanmıştır. Bugünkü içerikle, kültür, belirli bir kişinin öz kavramı ile, ayrıca, oynadığı şimdiki ve gelecek için olası gördüğü roller, kendisi için erişilmesi gerekli saydığı amaç ve erekların tümüyle kaynaşmış durumdadır."¹⁶⁷

Young ve Mack birincil ve ikincil grupları, kişilik bütünleşmesinin sistemli organları saymaktadırlar.¹⁶⁸

BİRİNCİL-GRUP DURUMLARI

1° Ana-babanın yetiştirimine ve otoritesine karşı direnme ve düşmanlık duyma.

2° Evde kardeşler arasındaki statü rekabeti.

3° Oyun eşleri ile anlaşmazlık-rekabeti, ya da oyuna ilişkin olarak yetişkinlere karşı direnme, başka gruplarda da olabilir.

İKİNCİL-GRUP DURUMLARI

Düşmanlığa çıkış noktası olabilecek meslek grupları, sınıflar, ırklar, dinsel tarikatlar, uluslar ve diğer dış-gruplar ile anlaşmazlık ve çatışmalar.

Başlangıç aşamasında, anlaşılacağı gibi, kişilik bütünleşmesi, karşı çıkmak ve düşmanlık olarak kendini göstermekte; ikinci aşamada ise, sevmek ve özdeşleşmek şeklinde çıkmaktadır.

¹⁶⁷ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 120.

¹⁶⁸ K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 121.

1° Ana ve baba sevgisi, onlara yakınlık duyma, onlarla özdeşleşme.

2° Kardeşler arasında işbirliği ve yakınlık duygusu.

3° Komşu olunanlarla, ya da birincil topluluk üyeleri olan arkadaş ve dostlara karşı sevgi ve yakınlık.

İçinde olunan gruplarda; mesleklerde, sınıflarda, uluslarda, ve özdeşleşme ve karşılıklı katılmalar için odak noktası olarak hizmet gören diğerlerindeki işbirliği.

Bu şema aracılığı ile Batılı toplumbilimciler kişiliğin temel niteliklerinin (özellikler, alışkanlıklar, vb.) ve bu niteliklerin “birincil” gruplar içinde, etkileri altında şekillendikleri toplumsal ilişki biçimlerinin genişletilmiş bir alanda bir kez daha ortaya çıktıklarını ve “ikincil” gruplar denen bu alanlarda da görüldüklerini kanıtlamak istemektedirler.

Birinci aşamada (“birincil” gruplarda) bireyin bilinci ve benliği ana-babası ve diğer çocuklarla ilişkileri sırasındaki içgüdüsel faaliyetlerince biçimlendirilmekte; ikinci aşamada ise (“ikincil” gruplarda) kişiliğin benliği ve toplumsal bilinci, birinci aşamada biçimlenmiş bulunan kişilik niteliklerinin bir belirtisi olmaktadır. Böyle bir görüş, us-dışı toplumsal etkileşim anlayışı ile, bu etkileşimin kendisi aracılığıyla etkilendiği iletişim yol ve araçları hakkındaki öznel-idealist yorumu biraraya getiren yeni-fröydçü içgüdü teorisine çok büyük bir yakınlık göstermektedir.

C. Cooley toplumsal grup ile kişilik arasındaki ilişkileri (“yansıtmış ya da aynadaki ben”),¹⁶⁹ J. Baldwin’in vardığı “bireyin kendisine ilişkin düşüncesini istediğimiz zaman soyutlamamız ve kendisi hakkında düşünürken esasta diğer olanı da düşünmediğini söylememiz olanaksızdır ... benlik ve

¹⁶⁹ *Sociological Theory. Present-day Sociology from the Past*, N. Y. 1959, s. 30.

diğer bizim düşüncelerimiz için bir ve aynı şeylerdir"¹⁷⁰ yolundaki sonucuna dayanarak değerlendirmektedir.

İnsanın kendi karakterini fiziksel, psikolojik ve toplumsal açılardan ele alıp değerlendirmesi, apaçık bir biçimde, başkalarının tutumlarınca biçimlenmektedir. Cooley'e göre, "insanın aynada gördüğü kendisi" üç temel ögeye dayanmaktadır: kişi üzerinde bir başkasının varlığının etkisi; bu varoluşun onlarca değerlendirilmesinin etkisi; birinci kişi tarafından gurur ya da horgörölme duygusuna kapılma.¹⁷¹

Burada Cooley, insanın kendisi hakkında edineceği bilgi başka kişiler aracılığı ile olmaktadır, diyorsa buna kimsenin itirazı olamaz. Bu konuda Marx şöyle yazıyor: "Bir bakıma bu, insan için de, metalarda olduğu gibidir. İnsanoğlu dünyaya elinde aynayla, ya da "ben benim" diyen Fichte'ci bir filozof olarak gelmediği için, kendisini önce başka insanlarda görür ve tanır. Peter kendi kimliğini, insan olarak, önce benzeri Paul ile kıyaslayarak saptar. Böylece kendi kişiliği içinde durmakta olan Paul, Peter için yalnızca insan türünün bir tipidir."¹⁷²

Burada karşı çıkılacak nokta, tartışma götürmez bir gerçek olan, bireyin bir kişilik olarak kendini bir ayna aracılığı ile, ya da bir diğer kişinin gözüyle görmekte olması değil, ama Cooley'in bu süreci tümüyle "başkalarının birey üzerindeki etkisi" ile açıklaması; insanın kendi benliğinin nesnel dünya ile etkileşimi aracılığı ile geliştiğini görmezden gelmesidir. Birey kendisi hakkındaki bilincini diğer insanların etkisiyle edinir, ama bu bilinç, onun pratik faaliyetlerindeki nesnelere ilişkin bilinci ile, asıl önemlisi, kendisinin maddi ve manevî faaliyetlerinin ürünlerine ait bilinciyle, kendisine ait saydığı şeylere ilişkin bilinci ve kendisi hakkındaki bilincini kendileriyle gerçekleştirdiği şeyler —konuşma-

¹⁷⁰ Aym yapıt, s. 16-17.

¹⁷¹ C. H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, N. Y. 1902, s. 152.

¹⁷² Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 75, dipnot 19.

sı, yazması, giyinmesi, vb.— aracılığı ile geri yansır.¹⁷³

Marx, 1844 *Elyazmaları —Ekonomi Politik ve Felsefe—* adlı yapıtında kendinde-bilincin, zihnin insanın duyuşal-pratik faaliyet süreci içerisindeki gelişmesinin canlı bir tablosunu çizmiştir: “*Sanayi tarihi ve sanayiın yapılaşmış nesnel varoluşunun, nasıl özsel insanî güçlerin, nasıl somut olarak varolan insan, şimdiye kadar, —yabancılaşma içinde hareket edildiğinden— özsel güçlerinin gerçekliği ve türsel insan etkinliği olarak, ancak insanın evrensel varlığı, din, ya da evrensel soyut özü içindeki tarih (siyaset, sanat, edebiyat, vb.) tasarlanabildiği için, insanın özü ile bağlantısı içinde değil, ama her zaman salt dışsal bir yararlılık bağlantısı bakımından tasarlanmış, somut olarak varolan insan ruhbiliminin açık kitabı oldukları görülür. Günlük maddî sanayi içinde (—şimdiye kadar tüm insanî etkinlik, emek, öyleyse sanayi, kendi kendine yabancılaşmış bir etkinlik olmuş olduğuna göre, bu sanayi, sözkonusu genel hareketin bir parçası olarak tasarlanabildiği kadar, bu hareketin kendisi de becerinin tikel bir parçası olarak tasarlanabilir—), karşımızda, somut, yabancı, yararlı nesneler biçimi altında, yabancılaşma biçimi altında, nesnelleşmiş insanın özsel güçlerini görürüz. Bu kitabın, yani tarihin en somut biçimde varolan, en anlaşılabilir parçasının kendisi için kapalı kaldığı bir ruhbilim, gerçek bir bilim, içerik bakımından gerçekten zengin bir bilim durumuna gelemmez: Kısacası, yükseklerden bakarak, insanî emeğin bu büyük parçasını bir yana bırakan, ve insanî etkinliğin bütün bu açılmış zenginliği, ona belki tek sözcükle: “gereksinme”, “kaba gereksinme”den başka bir şey söylemedikçe, eksikliklerinin bilincinde olmayan bir bilim üzerine ne düşünmeli?”¹⁷⁴*

Green, kişilik biçimlenişinde Freud’un bilinçsizliğinin rolü teorisine ilişkin Cooley’in görüşlerini desteklemektedir.

¹⁷³ A. Spirkin, *Proishojdeniye Soznaniya*, Moskva 1960, s. 185-87.

¹⁷⁴ Karl Marx, 1844 *Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 199-200.

Şöyle yazıyor: “İnsan toplumsal bir varlıktır, kişi ve toplum içiçe girmiş ve kaynaşmış, aynı zamanda da, ben’in toplum-sallaşmaya direnen, indirgenmeyen bir yanı vardır.”¹⁷⁵

Böylece insanın tek bir varlığı toplumsal toplumsallığa karşı olarak ikiye bölünmekte, ikincisi birinciye tam olarak egemen sayılmaktadır. Batılı toplumbilimciler bu ikiciliğin modern insanın trajedisi gibi göründüğünü söylemektedirler. İnsanlar “kendilerini sevmemekte”, ve “kimse kimsenin iyi niyetli olabileceğine inanmamaktadır.”¹⁷⁶ Green, “çocuk davranışları üzerine yapılan araştırmalar Freud’un savlarını doğrulamakta ... ‘ben’, kendi toplumsal çevresi ile savaş halinde bulunmakta. ... Başka hiç bir hayvan insan kadar bilinçli zalim değildir” demektedir.¹⁷⁷

Toplum ne denli karmaşık bir toplum olursa, insanın yazgısı da o denli korkunç olmaktadır. Freud’a atfen Green, “uygarlıkta ilerlemenin fiyatı suçluluk duygusunun yükselişi nedeniyle mutluluğun yitirilmesi şeklinde ödenmektedir.”¹⁷⁸

Nedeni ise, insanın doğaya karşı gelmesi ve yapay bir dünya yaratmış olmasıdır.

İnsanın tek bir varlığı gerçekten bölünmüştür, ama bu ikiliğin nedeni “simgeler dünyasında” değil, kapitalizmin ikiliğinde yeralmaktadır. Freud’u izleyen toplumbilimciler “bilinçsizliği” mutlaklaştırmakta, bilinçliliğin rolünü ise inatla görmezlikten gelmektedirler. Bununla birlikte, bilim, insanın ruhsal yaşamının, bilinçli ve bilinçsiz öğelerin bir birliği olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹

Zihinsel yansımanın özü, insanı bir duruma alıştırarak, onun davranışlarını düzenlemesidir. Bu süreç, aynı anda hem kavranmış öğeleri, hem de kavranmamış öğeleri içerir.

Sovyet psikoloğu S. Rubinştayn şöyle yazmaktadır: “Bi-

¹⁷⁵ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 126.

¹⁷⁶ Aynı yapıt, s. 125.

¹⁷⁷ Aynı yapıt, s. 124-126.

¹⁷⁸ Aynı yapıt, s. 124.

¹⁷⁹ İ. P. Pavlov, *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, Moskva 1951, s. 105.

linçlilik, nesnel dünyanın birincil farkındalığıdır; nesnenin kavranmasının bir sonucu olarak ruhsal süreç de ona uyarak kavranmaz. Ruhsal süreçler ve görüngüler nesnel dünya ile olan karşılıklı ilişkisi yoluyla aracılı olarak kavranırlar. Kişinin tutkularının kavranması onu uyandıran ve onun yöneldiği nesne ile karşılıklı ilişkisini öngörür. Kavranmamış bir duygunun olabilirliğinin nedeni de budur. Kavranmamış duygu, kuşkusuz, genellikle yaşanmamış bir duygu değil; onu uyaran nedenin ve onun yöneldiği kişinin, nesnenin kavranılmadığı bir duygudur. İnsanın yaşadığı bir duygu, kavranmamış bile olsa, fiilen vardır; bir ruhsal olgu olarak varlığının gerçekliği onun geçerliğinde, insanın davranış ve eylemlerinin düzenleniminde fiilen yer almış olmasındadır.”¹⁸⁰

Rubinstayn haklı olarak, sorunun insan davranışlarının düzenlenmesinde yeralan bilinçli ve bilinçsiz öğeler sorunu değil, herhangi bir anda kavranmamış olsalar bile, kavranan ve kavranmayan öğeler olduğu gözlemine yapmaktadır. Aynı zamanda kavranan ruhsal faaliyet belirleyici rol oynarken, kavranmayan öğeler sadece ve sadece bağımlı rol oynayabilmektedirler. Oysa ki, burjuva toplumbilimcileri, ruhsal faaliyette “bilinçsiz” öğelere başat rol vermekle insanı kendi içgüdülerinin insafına terketmişlerdir.

G. Mead daha değişik bir teori öne sürmektedir. Bireyin davranışı, davranışının başka insanların bakış açısınca değerlendirilişi tarafından belirlenmekte; yani birey başkalarının rolünü de yüklenmekte, ilgili koşullarda onların kendisi hakkında ne düşüneceklerini gözönünde tutmuş olmaktadır.

“Bireyin”, diye yazıyor Mead, “kendi yaşam döneminde bir ben ya da birey olabilmesi ... *ancak* (italikler benim. —G. O.) başkalarının onun için ya da yaşam deneyimleri için nesneler olması gibi, kendisinin de kendisi için bir nesne olmasına bağlıdır; kendisinin kendisi için nesne olabilmesi ise, hem kendisinin hem de diğerlerinin içinde yaşadıkları ortam

¹⁸⁰ O. L. Rubinstayn, “Bitiye i Soznaniye”, Moskva 1968 g., s. 277.

ve çevrede başkalarının kendisi hakkındaki tutumlarını takınmakla olmaktadır.”¹⁸¹

Ama Mead, bunun, bir toplumsal ürün olarak “ben”in gelişiminin “ilk aşaması” olduğu uyarısında bulunmaktadır. “Toplumsal bilinçliliğin” gelişiminde “ikinci aşamanın” başlaması ise, bireyin tüm olarak toplumun rolünü yüklenmesi ile olmaktadır. “Herhangi bir birey tam anlamında bir ben geliştirecekse, başkalarının kendisine karşı tutumlarını, insanın toplumsal sürecinde birbirlerine karşı tutumlarını yüklenmesi, bu toplumsal süreci bir tüm olarak kendi bireysel yaşam deneyimine sadece bu terimler çerçevesi içinde yüklenmiş olması yetmemektedir: bireyin, başkalarının kendisine karşı ve birbirlerine karşı tutumlarını yüklenmesi ile aynı biçimde ortak toplumsal faaliyetin çeşitli evre ya da yanlarına karşı başkalarının tutumlarını ya da örgütlenmiş bir toplumun ya da toplumsal grubun üyeleri olarak giriştikleri ve içlerinde birbirleriyle bağlantıya girdikleri toplumsal yükümlülükleri de yüklenmesi; daha sonra da, sözkonusu örgütlü toplumun ya da toplumsal grubun kendisinin bu bireysel tutumlarını gerçekleştirerek, belirli bir zamanda uygulanmakta olan farklı toplumsal projelere, ya da onun yaşamını oluşturan ve bu projelerin kendisinin sadece özgün belirtile-ri olduğu genel toplumsal sürecin daha büyük, çeşitli evrelerine karşı bir tüm olarak eylemde bulunması gerekmektedir.”¹⁸² Bu sürece Mead, “bireyin kendisini genelleştirilmiş başkası yerine koyması” demektedir.¹⁸³

İşte açıkçası bu süreçtir ki, bireye, “bireyin ilkeleri, topluluğun değerleri olan şeylere karşı topluluğun geçerli tutumları” dediğimiz şeyleri kazandırmakta; “birey kendini grubun tüm üyelerinin örgütlenmiş deneyimleri olan genelleştirilmiş başkası yerine koymaktadır.”¹⁸⁴

¹⁸¹ G. H. Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago 1946, s. 138.

¹⁸² F. Edgar ve Başkaları (Eds.). *Sociological Theory*, N. Y. 1961, s. 54.

¹⁸³ G. H. Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago 1946, s. 162.

¹⁸⁴ Aynı yapıt, s. 162.

Mead'ın "genelleştirilmiş başkası" teorisi, (çeşitli düzeylerde) toplumsal bilinçliliğin ve bireysel bilinç ve ilişkisinin yorumlanmasından başka bir şey değildir. Kim olursa olsun, herhangi bir bireyin eylemleri, kaçınılmaz olarak, aynı grubun üyelerinin çoğunluğuna ait toplumsal-psikolojik özellikleri taşır. Ama bu ortak özellikler bireyce yapılmış öznel değerlendirmelerin sonucu değil, bireyin toplumsal grubunun karakterini belirleyen maddî ilişkilerin ürünüdür.

Batılı toplumbilimciler herhangi bir insan grubunun zihinsel biçimlenişindeki temel etmeni —başlıcası, günlük yaşamın ve işin kişilikler üzerindeki etkisini— önemsememektedirler. Rubinştayn şunları yazıyor: "toplumsal bilinçlilik —dil ve bilimde yerleşmiş bulunan fikirler ve kavramlar— bireysel bilinçler arasındaki etkileşimin ürünü sayıldığında, dilin ve bilimin nesnel içeriğinin fiilen toplumsal varlık tarafından biçimlendirilmekte olduğu gerçeği önemsenmemiş olur. Bireysel bilinçlilik de, sadece toplumsal bilinçliliğin ideal içeriğinin bir izdüşümü olarak düşünüldüğünde, bu anlayışta bireyin bilincinin maddî varlığından, gerçek yaşam sürecinden koparılmasına dayanmış olacaktır. Bireyin yaşamı, tarihsel gelişmenin seyri içinde ortaya çıkan ve ilgili toplumda başat durumda bulunan toplumsal fikire karşı tutumunu belirlemektedir. İnsanın alıp benimseyeceği fikirler ve gerçekten bunları nasıl benimseyecek olduğu, yaşamının gerçek içeriğine bağlıdır. Toplumsal ve kişisel varlığı, toplumsal bilinci, ideolojisi ve toplumsal varlığın oluşturduğu fikirleri, toplumsal ve kişisel öğelerin çok yakın etkileşim içinde bulundukları kişisel bilinci, bireyin gerçek yaşamından bağımsız toplumsal bilincin sadece bir ileriye yansımaları olduğunu saymak olanaksızdır."¹⁸⁵

Bireysel ve toplumsal psikoloji arasında bir karşılıklı ilişki bulunduğunu savunan bu öznel-idealist anlayış, "toplum-

¹⁸⁵ O. L. Rubinştayn, "Printsipy i Pyti razvitiya psihologiy", Moskva 1959, s. 330-31.

sal grubu", insanın ailesinden ayrı varlık kazanamadığı, kendi "ben"ini ortaya koyamadığı, aile ile birlikte tek bir organik bütün oluşturduğu zamanlardaki ilkel aile ile özdeşleştiren Ferdinand Tönnies'in varsayımına dayanmaktadır. Ama bu özdeşleştirme, doğrulanmamıştır. Engels, "kendi başına deneyime sahip olması gereken tek bir birey gerekmemekte, onun bireysel yaşam deneyimi yerine, belirli bir ölçüde, çok sayıdaki atalarının yaşam deneyimleri konmuş olmakta" demektedir.¹⁸⁶

İnsanın bilinci insanlık tarihinin akışı içinde gelişmiş bulunmaktadır. Sovyet filozofu A. Spirkin, insanın diğer insanlara karşı tutumunu belirlemekle, insan, "kendini üretim sistemi içinde belirlemiş ve bağımsız bir kişi olarak kendinin farkına varmış olmaktadır. Doğaya ve diğer insanlara karşı tutumunun farkına varmakla, insan, kendine ve kendi faaliyetlerine karşı gitgide daha çok bilinçli bir tutum kazanır. İnsanın zamanla meydana gelmiş bulunan özbilinci kendi düşünsel faaliyetinin içeriği olmaksızın da düşünebilme, kendi düşüncesinin içeriğini yabancılaştırabilme ve onu kendisinin olmayan başka bir şeymiş gibi tahlil edebilme, öznenen ayırabilme ve aynı anda da kendisinin olarak kavrayabilme; yani 'ben'inde içeriklenmiş, belirli bir özneye ait olduğu için öznel sayılan bir şey kılabilme yeteneğinin de ifadesini bulmaktadır."¹⁸⁷

Kişiliğin oluşumunun önemli yanı, sadece, kişiliğin toplumsal ilişkilerin ve eğitimin bir ürünü olduğunun değil, ama insanın kendisinin de bu ilişkileri ve çeşitli eğitim biçimlerini oluşturabilen bir güç olduğunun da anlaşılmasıdır. *Feuerbach Üzerine Tezler*'de Marx, daha önceki materyalizmin temel yetersizliğinin, nesneyi, gerçekliği, duyuları, insanın duyusal faaliyeti olarak değil de, bir nesne ya da tasarlama biçimi içinde elealmaları olduğunu savunmuştur. "İnsanların

¹⁸⁶ F. Engels, *Dialectics of Nature*, Moscow 1964, s. 267.

¹⁸⁷ C. H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, N. Y. 1902, s. 189.

ortamın ve yetiştirme biçiminin ürünleri oldukları, ve dolayısıyla değişik insanların, başka ortamın ve değişik yetiştirme biçiminin ürünleri oldukları yolundaki materyalist öğreti, ortamı değiştirenin insanın kendisi olduğunu ve eğiticinin kendisinin de eğitilmeye gereksinmesi olduğunu unutuyor. Bu öğreti, böylece, zorunlu olarak, toplumu, biri topluma üstün olan iki kısma bölmeye varıyor (örneğin Robert Owen'da)."¹⁸⁸

Marx, toplumu konu edinmiş bir bilimin ana sorununun, ortam ve çevrenin, kendileri de bu ortam ve çevrenin yaratıkları olan insanlarca nasıl değiştirilebileceğini tam olarak açıklamak olduğunu belirtmektedir. Marx, üretim ilişkilerinin insan iradesinden bağımsız koşullarca biçimlendirildiklerini göstermiştir. Ama bu ilişkiler istenen yönde değişmeye bilirler. "Ekonomik yapının" içeriği ve değişiminin yönü insan iradesine değil, üretici güçlerin durumuna ve bu güçlerin daha ileri gelişmelerinin sonucu olan üretim ilişkilerindeki değişmelere bağlıdır. Engels bunu şöyle açıklamaktadır: "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kolektif bir plana göre, ya da hatta belirli, sınırsız bir toplum içinde değil. İnsanların istekleri birbirleriyle çakışır, ve işte bu nedenledir ki bütün bu gibi toplumlar, *raslantı* tarafından tamamlanan ve *raslantı* biçiminde ortaya çıkan *gerekirlik* tarafından yönetilmektedir."¹⁸⁹

Marksist toplumbilimciler kişiliğin oluşmasında ekonomik etmenin öneminden söz etmekle ideolojinin önemli rolünü yadsımış olmamaktadırlar. Toplumsal insan, kendi toplumsal ilişkilerini kendisi yaratmaktadır. Ama, sadece bunları yaratıyor ve başka hiç bir ilişki yaratmıyorsa, bu, üretici güçlerin durumlarındandır. Toplumdaki konumunun sorumluluğu ne olursa olsun, hiç kimse topluma, üretici güçlerin içinde bulundukları duruma artık uygun düşmeyen ya da he-

¹⁸⁸ Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, Sol Yayınları, Ankara 1976, c. 1, s. 12.

¹⁸⁹ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol. II, s. 505.

nüz denk düşmeyen ilişkileri zorunlayamaz.

Plehanov şöyle yazıyor: "Toplumsal ilişkilerin kendilerine özgü mantığı vardır: insanlar belirli karşılıklı ilişkiler içinde oldukları sürece, nasıl hissediyor, düşünüyor ve davranıyorlarsa öyle hissetmek, düşünmek ve davranmak durumundadırlar. Kamusal hiç kimse bu mantıkla mücadele edemez: olayların doğal seyri (yani, toplumsal ilişkilerin aynı mantığı) tüm çabalarını boş kılacaktır. Ama toplumsal ilişkilerin üretimin toplumsal ve ekonomik süreçlerindeki değişmeler nedeniyle ne yönde değişmekte olduklarını bilirsem, o zaman toplumsal psikolojinin ne yönde değişeceğini bilir, böylece, toplumsal psikolojiyi etkileyecek duruma gelmiş olurum. Toplumsal psikolojiyi etkilemek, tarih olayları üzerinde etkide bulunabilmek demektir. Bu, bir anlamda, artık tarihi yapabiliyor olmam, tarih 'yapılıncaya' kadar beklemek zorunda olmamam demektir."¹⁹⁰

6. TOPLUM VE EKONOMİ "GELİŞME AŞAMALARI" TEORİSİ

Bazı toplumbilimciler, teknoloji ve ekonomi de aralarında olmak üzere birçok etmeni birden kapsayan seçmeci (*eclectic*) teoriler geliştirmişlerdir.

Bu teorilerden biri de, *The Stages of Economic Growth, A Non-Communist Manifesto* (1960) adlı kitabında Walt Rostow tarafından savunulmuştur.

Bu teoriye göre, insan toplumunun tarihi aşağıdaki beş aşamadan geçmiştir: a) Geleneksel Toplum, b) Kalkınmanın Önkoşulları, c) Kalkınma, d) Olgunlaşmaya Geçiş, e) Yüksek Kitle Tüketimi Çağı.

Rostow, toplumun gelişmesindeki ilk aşamanın bir bakıma Marx'ın feodal toplum dediğine benzeyen, ama farklı ola-

¹⁹⁰ G. V. Plehanov, *İzbraniye filosofskiye Proizvedeniya v Pyati tomah*, Moskva 1962-1964, c. II, s. 332.

rak modern uygarlığın etkisiyle birtakım başka özellikler de yüklenmiş bulunan *geleneksel toplum* olduğu görüşündedir. *Geleneksel toplum*, önceki kuşaklardan devralınmış eski geleneklere dayanmaktadır. *Gelenekselcilik*, toplumsal sorunları çözümlmek girişimlerinin geleneklerin egemenliği altında bulunması demektir. Rostow, Afrika'yı geleneksel topluma örnek göstermektedir.

Afrika'nın yarı-feodal ve feodal gelişme düzeyinde birçok bölgelerinin, kabilelerinin ve halklarının bulunduğu doğrudur. Bu toplumlar, aşırı derecede ilkel tekniklere sahiptirler. Ama Afrika ülkelerinin toplumsal ve ekonomik gelişme düzeylerinin düşük oluşunun nedeni Rostow'un söylediği gibi bu ülkelerin geleneklere körü körüne bağlı olmaları değil, emperyalizmin acımasız sömürsüdür.

Geçiş durumunda toplum, *gelenekçi* toplum ile *olgunlaşmış* toplum arasında geçişsel bir aşamadır. Rostow'a göre, sömürgeler ve yabancı sermayeye dayanan ülkeler bu aşamanın örnekleridir. Bir burjuva ideologu olarak emperyalizmin sömürgeci faaliyetlerini ülküselleştirmekte ve "geleneksel toplumların" ancak "bir dışsal itkinin etkisi ile" gelişme aşamasına geçebileceklerini ileri sürmektedir. Emperyalist güçlerin toplumsal sermayenin düşüncesini, bilgisini, kurumlarını ve biçimlenişini değiştirdiğini ve, sonuç olarak, geleneksel toplumları "geleneksel yolu" terke zorladıklarını savunmaktadır. Ama çok daha fazla sayıda tarihsel kanıtlar, gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerinin her şeyden önce emperyalizm yüzünden düşük olduğunu göstermektedir. B. M. verilerine göre, 1946 yılından 1951 yılına kadar Latin Amerika ülkelerine 1.629 milyon dolarlık Amerikan sermaye yatırımı yapılmış, ama aynı ülkelere Birleşik Amerika'nın transfer ettiği kâr, 3.078 milyon dolar olmuştur.

Olgunlaşmış ya da *sanayileşmiş* toplumun başlıca özellikleri, Rostow'a göre, şunlardır: a) ne kapitalisttir ne de sosyalist, daha önceki sınıf çelişkileri yavaş yavaş önemini yi-

tirmektedir; b) işçilerin ve kapitalistlerin yerini yüksek de-
recede becerili teknik uzmanlar ve yöneticiler almaktadır;
c) belirleyici rolü, çok kalabalık bir çalışanlar ve bürokrat-
lar aygıtına dayanan devlet oynamaktadır. Bu toplum, ne
Marx'ın ne de karşıtlarının görebildikleri, çok başka toplum-
sal sorunlarla karşı karşıyadır.

Ama kanıtlar bu önermeleri destekleyici nitelikte değıl-
dir. Rostow, “ne siyasal, ne de toplumsal, hatta ne de ekono-
mik iktidarın özel mülkiyetle ilintili olduğunu” ileri sürmek-
tedir.¹⁹¹

Kapitalizmde özel mülkiyet önemini yitirmemiş, tersine,
gücünü önemli ölçüde artırmıştır da. Örneğın, günümüzde
Standard Oil Şirketi 10.000 milyon dolarlık, Amerikan Telep-
hone and Telegraph Şirketi 8.000 milyon dolarlık malvarlığı
olduğunu bildirmiştir. Yüzyılın başlarında Rockefeller ve
Morgan'ın 2.500 milyon dolarlık sermayeleri varken, şimdi
ikisinin sermaye toplamı 126.000 milyon doları bulmuştur.

Rostow, “sanayileşmiş toplum”da emekçi sınıfının pro-
leterleşmeden çıktığını, yani proletaryanın sınıf savaşına yol-
açaan toplumsal karşıtlıklarla birlikte yavaş yavaş ortadan
kalktıkları efsanesini yaymaktadır. Sınıf mücadelesi, diyor,
“insanlık tarihinin gelişiminin itici gücü olmaktan çıkmak-
tadır”. Üstelik, kapitalist sınıf da ortadan kalkmaktadır. Pa-
muk, demiryolu, çelik ve petrol kralları yerlerini profesyonel
yöneticilere bırakmaktadır.

Emperyalizmde bir yöneticiler hiyerarşisi olduğu yadsı-
namaz bir gerçektir, ama bu, tekellerin kapitalist özünü de-
ğıştirmemektedir. Ford, Rockefeller, Morgan ve Mellon pul
koleksiyoncusu, kuş meraklısı, sanat koleksiyoncusu ve dünya
gezgini birer “Marko Polo” olabilirler; bu kimseler ne tek bir
şirketlerini, ne de en büyük bir şirketler topluluğunu bizzat
kendileri yönetmek zorundadırlar. Bu işleri onlar için yapan

¹⁹¹ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth. A. Non-Communist Ma-
nifesto*, Cambridge 1960, s. 152.

ücretli adamları vardır.

Yasal özel mülkiyet hakları sayesinde, tekellerin sahipleri yöneticilerin çalışmalarını denetlemektedirler. Ekonomik güce sahip olanlar teknik yöneticiler değil, tekel sahipleridir. Amerikan toplumunun en üstünde 120 kişinin yıllık geliri bir milyon doları, 379 kişinin yarım milyon doları, ve 11.490 kişinin ise 100.000 doları aşmaktadır. Bu insanların %65'i miras yoluyla devraldıkları özel mülklerin gelirleri ile yaşamaktadırlar. Amerikan halkının geri kalanının geliri ise çok daha alt düzeydedir. Yıllık geliri 7.500 doları aşan aileler toplam Amerikan ailelerinin %7,5'udur, Amerika'daki ailelerin %47'sinin yıllık geliri 3.000 ile 7.500 dolar; %46'sının, yani yarıya yakınının ise yıllık geliri 3.000 dolardan azdır.

Amerikalı politika yazarı F. Lundberg şöyle yazmaktadır: "Bugün Birleşik Devletler'in sahibi ve yöneticisi olanlar, en zengin altmış aileden oluşan bir hiyerarşi ile, bunlara eklenebilecek daha az zengin olan doksan ailedir. ... Bu aileler Birleşik Devletler'e egemen olan modern sanayi oligarşisinin canalcı odağını meydana getirmekte; *de jure** bir demokratik yönetim görünümünün ardında, içsavaştan bu yana devamlı olarak mutlakiyetçi ve plütokratik bir nitelik alan *de facto*** yönetimi oluşturmaktadırlar. Bu *de facto* yönetim Birleşik Devletler'in —gayri-resmî, görünmez, gölgedeki— fiilî yönetimidir.

Bu varlıklı "altmış aile" Amerikan politikasında sınırsız söz sahibidir. Onların etkisiyle 1947'de, Amerikan işçilerinin ekonomik haklarını büyük ölçüde kısıtlayan, grev haklarını kaldıran, fabrika sahipleri ile toplu sözleşme yapmalarını önleyen Taft-Hurtley Yasası çıkmıştır. Özgürlüklerin en küçüğünü bile kısıtlamayı amaçlayan McCarran-Wood Yasası 1950'de çıkarılmıştır. Ülkedeki kamuoyunu biçimlendirip oluşturan araç ve olanakların %99,5'u tekellilerin elinde,

* Meşru. —ç.

** Fiilen. —ç.

ya da denetiminde bulunmaktadır.

Bütün bunlara karşın, Rostow ve izleyicileri, siyasal ve toplumsal yaşama katılmanın halk arasında azalmakta oluşunu sanayi toplumunun tipik özelliği sayabilmektedirler. İngiliz toplumbilimcisi Prof. Robert McKenzie, işçi sınıfının siyasal yaşama katılmasının kendisi için çok zararlı olabileceğini ileri sürebilmektedir. McKenzie, Muhafazakârlara oy veren işçilerin siyasette daha aktif olduklarını, İşçi Partisine oy verenlerin pasif olduklarını, liderlerinin isimlerini bile bilmediklerini, sadece kendi kişisel sorunları ile ilgilendiklerini, oysa Muhafazakârların kamusal sorunlarla ve dış politika sorunları ile ilgilendiklerini söylemektedir.

Raymond Aron da işçilerin siyasetten tecrit olunması düşüncesini desteklemektedir. Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresinde şöyle demiştir: “Biz burada halkın siyasal yaşama katılması sorunu üzerinde durmaktayız. Yola çıkışımızda hareket noktamız, halkın siyasal yaşama katılmasının ileri ve gelişmeci olduğu görüşü olmuştur. Ama bence böyle bir sonuca varamayız. Çünkü Fransa’da ne zaman bir seçim yapılmışsa, her defasında da en gericî hükümetler seçilmişlerdir. Bu nedenle, siyasal yaşama halkın katılmasının gerekliliğinden rasyonel olarak söz etmemiz saçmadır.”

Rostow, modern toplumun en son aşamasının, pazar değerlerinin ve istemlerinin, yeni tekniklerdeki ustalıkla birlikte, insan düşüncesi üzerindeki gücünü yitireceği *ileri yığın tüketimi toplumu* olacağını ileri sürmektedir. Bu toplum aşamasında amaç, refah devletinin, toplumsal güvenliğin geliştirilmesinin, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinin ve toplumsal koşulların iyileştirilmesinin sağlanmasıdır. Tüketim düzeylerinin yaygınlaşması, yiyecek, giyecek ve konut olanaklarının gelişmesi, dayanıklı tüketim malları ve hizmetlerin yayılması da bu aşamada gerçekleşmiş olacaktır. Bu toplumda serbest zaman artacak, çalışma saatleri azalacak, ticaretteki devresel güçlükler hafifletilmiş olacaktır.¹⁹²

Bu amaçlar açıkça hayalcidir; modern kapitalist gerçekliğin olguları bunlardan apayrıdır. “Tüketim düzeylerinin yaygınlaşması” ve Rostow tarafından belirtilen diğer amaçlar, modern kapitalizmin nesnel ekonomik yasalarına ters düşmektedir.

Rostow, Marx'ın toplumbilimsel teorisinin “kâr maksimizasyonu kavramından çıkarsanmış mantıksal tümdengelimler olduğunu” söyleyerek Marx'ı çarpıtmakta; kendisinin (Rostow'un) “büyümenin aşamaları” teorisinin ise insanı, ayrıca, iktidar, serbest zaman ve serüven arama, yaşamın sürdürülmesi, güvenlik ve aileye düşkünlük, bölgesel ve ulusal kültürün yaygın değerlerine bağlılık gibi aile ve yurt bağlılığından gelen bu özelliklerinin yanısıra, tüm dünya insanlığına bağlılık duygusuna da sahip olabilme özelliği taşıyan daha karmaşık bir birim olarak elealdığını ileri sürmektedir. İnsan davranışı, bir maksimizasyon eylemi olarak, ama değişik ve çoğu kez çelişik insan ereklerini dengelendirici bir eylem olarak görülmektedir. Bu daha karmaşık fikirden yola çıkan Rostow, katı ve kaçınılmaz tarih aşamaları dizisinin varlığı sonucuna değil de, toplumun değişen düzenlemelerinin elverdiği tercih kalıplarının varlığı sonucuna varmaktadır.¹⁹³

Ama Marx, hiç bir zaman, “kâr maksimizasyonu” tüm insanların özelliğidir diye söylememiştir.

Örneklerini ne pahasına olursa olsun kanıtlamak için W. Rostow sık sık safsatacılığa sığınmaktadır. Bu nedenle, bile bile, birbirinin tamamen karşıtı olan toplumsal ve ekonomik yapıları bir ve aynı gelişme aşamasında olarak, aynı tipten toplumları ise değişik aşamalardaymış gibi göstermektedir. Modern kapitalist toplumun gelişmesinde mülkiyet sahipliğinin eski önemini kaybettiğini de kanıtlamaya çalışmaktadır.

¹⁹² B. Barber, *Science and the Social Order*, N. Y. 1952, s. 73-74.

¹⁹³ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*, Cambridge 1960, s. 149.

Modern kapitalist toplumun gelişmesi, Rostow'a göre, "gelişme oranları en yüksek olan ve ekonominin olgunlaşmasını sağlayan" ekonominin sürükleyici dallarınca ve "yüksek ulusal bölüşüm düzeyi aşamasına erişmiş her toplum tarafından seçilen somut gelir dağılımı yöntemlerince" belirlenmektedir.

Rostow tarihte teknik etmenin rolünü yüceltmekte, toplumun gelişimini emeğin üretkenliğine bağlamakta, emeğin üretkenliğini ise, bütünüyle, teknolojik gelişme düzeyinin koşullandırdığını ileri sürmektedir. Üstelik, diğer yandan da, aynı anda, toplumsal gelişme sürecini idealist bir yaklaşımla yorumlamakta, her toplumun, maddî etmenlerden bağımsız olarak, istediği ekonomik sistemi ve gerekli gördüğü "gelir dağılımı yöntemlerini" seçme hakkına sahip olduğunu ileri sürmektedir. Rostow ekonomik etmenin tarihteki önemini kabul etmekte, ama ekonomik etmeni *özgür* bir seçimin sonucuymuş gibi betimlemektedir. Gelişmenin her aşamasının genel çizgilerini incelemekle, diyor, sadece ekonominin değişen dallarının yapısını değil, ama tüm toplumlar tarafından alınan tüm stratejik kararları da incelemiş olmaktadır.¹⁹⁴

Rostow, teorisinin toplumsal amaçlarını Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresine katılanların onuruna verilen bir yemekte açıklamıştır. Dediğine göre, dikkatlerin az gelişmiş ülkeler üzerinde toplanması sayesinde, bu ülkelerdeki modernizasyon sürecinin dinamiklerinin yolaştığı kaçınılmaz gerginlik ve huzursuzluk döneminde asgarî bir birlik ve bütünlüğü sağlamakta en yetenekli olan kuvvetler de güçlendirilmiş olmaktadır. ... Bağımsızlığın modernleşme ile olan nihai ilişkisini gözönünde tutarak izlenen bir politika ise, sadece, ABD'nin sürekli çıkarlarını yansıtmış olmakla kalmamakta, aynı zamanda, zorunlu devrimci süreç çağında asgarî bir kararlılığın sürdürülebilmesine de katkıda bulunmuş olmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Bkz: W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*, Cambridge 1960.

Rostow, modern çağ, tüm ülkelerin ve halkların sosyalizme geçtiği bir çağ olarak değil, tüm ülkelerin ve halkların “tek bir nehir” olarak “modern (modernleşmiş ya da sanayileşmiş) topluma” yöneldiği bir çağ olarak görmektedir.

Bu “tek bir nehir” ya da “tek bir toplumsal gelişme” teorisi burjuva ideolojik propagandasında belirli bazı değişikliklere yolaçmıştır. Yakın geçmişte burjuva toplumbilimcileri Batı halklarının Afrika-Asya halklarından farklı olduklarını savunmaktaydılar. Bugün ise kapitalist Batı ile, bağımsızlık kazanan Afrika-Asya halklarının tarihsel yazgılarının birliğinden söz etmektedirler.

7. MARKSİST TOPLUMSAL TARİH GÖRÜŞÜ

Toplumu incelemeye ilk bilimsel yaklaşımı marksist felsefe yapmıştır. Marksistler, toplumu genel olarak inceleme fikrini bir yana bırakarak, belirli sosyo-ekonomik biçimlenişler içinde belirli toplumsal incelemeler yapmanın daha doğru olacağına karar vermişlerdir. Lenin’in yerinde deyişi ile: “Önemli ile önemsiz arasındaki farklılığın yerini, *içerik* olarak toplumun ekonomik yapısı ile siyasal ve idealist biçim arasındaki farklılık almıştır. Ekonomik yapı kavramı, doğa yasalarının sadece tarihsel yönden tanımlanabilmiş belirli bir üretim ilişkileri sistemi için sözkonusu olabileceğini söyleyen daha önceki iktisatçıların görüşleri reddedilerek, tam olarak açıklanabilmiştir. Öznalcilerin ‘toplum’ konusunda genel olarak ileri sürdükleri görüşler, küçük-burjuva ütopyalarını aşamayan anlamsız savlar (çünkü son derece türölülük gösteren toplumsal sistemlerin belirli toplumsal organizma tipleri içinde genelleştirilmeleri olanağı sağlanamamış bulunuyordu) toplum yapısının belirli biçimlerinin bir incelenmesinin yerine konmuştur. İkinci olarak, bu tür sosyo-ekonomik biçim-

¹⁹⁵ G. Rostow, 1962’de Washington’da yapılan Dünya Beşinci Toplumbilim Kongresindeki Konuşma.

lenişlerin herbirinin içinde 'yaşayan bireylerin' eylemleri, sonsuz derecede farklılıklar gösteren ve hiç bir sistemleştirmeye girecek gibi görünmeyen bu eylemler genelleştirilmişlerdir. Ayrıca birbirinden üretim ilişkileri sistemi ve üretim koşulları içindeki yerleri bakımından, sonuç olarak da yaşam koşulları ve bu koşullarca belirlenen çıkarları bakımından farklılaşmış birey gruplarının eylemlerine —tek sözcük ile, aralarındaki mücadelenin toplumun gelişimini belirlediği *sınıfların* eylemlerine— indirgenmiştir. Böylece, tarihin, 'yaşayan insanlarca yapıldığı' şeklindeki anlamsız tezden yana olan ve bu kimselerin eylemlerini hangi toplumsal koşulların ve ne yolda belirlediğini incelemeye yanaşmayan öznelcilerin savundukları çocukça ve mekanik tarih görüşü reddedilmiştir. Öznelticiliğin yerini, toplumsal sürecin doğal bir tarih süreci olduğu —o olmaksızın toplumsal bilim diye bir şeyin olamayacağı— görüşü almıştır."¹⁹⁶

Bilimsel bir "toplum" tanımı, ancak ve ancak, diyalektik materyalizmin bakış açısından mümkündür. *Toplum, hukukun, âdetlerin, geleneklerin, vb. gücü ile desteklenen, tarihsel gelişme içinde biçimlenmiş bulunan, belirli bir üretim biçimini temel alan, ve insanın ileri gelişmesinde bir aşama olarak ortaya çıkan, göreceli olarak kararlı bir toplumsal bağlantılar ve büyük insan grupları arasındaki ilişkiler sistemidir.*

Toplumu bir tüm olarak ya da farklı öğeleriyle anlamak için, önce toplumun temelini — üretici güçler ile üretim ilişkilerinin organik birliği olan üretim biçiminin incelenmesi gerekir. Üretim biçimi (her dönemde —ç.) belirli tarihsel bir üretim biçimi olarak hizmet görmektedir. Üretim biçimi, hem insanların gereksinme duydukları maddî serveti üretmek için kullandıkları araç ve gereçler, hem de bu serveti üretmek için gerekli olan üretim araçları mülkiyeti tarafından belirlenmektedir.

Burjuva toplumbilimcileri, insan bilincini, mutlak ve ya-

¹⁹⁶ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Moscow, Vol. I, s. 411.

lütılmış bir güç ve tarihin biricik temeli saymaktadırlar. Batılı toplumbilimciler, bazan, marksist toplumbilimcileri, toplumsal gelişmede insanın ve insan bilincinin rolünü görmezlikten gelmek ve sadece kişileştirilemeyecek kategorilerin devinimini görmekle eleştirmektedirler. Bu eleştiri yersizdir. Marksist toplumbilim insanın aynı anda hem yazan, hem de oynayan olduğunu göstermiştir. Maddî servetin üretilmesi ve yeni teknoloji ve araçların üretilmesi, insan bilinç ve iradesinin en yüksek düzeyde işe katılmasını gerektirmektedir. Ama üretim ilişkileri, nesnel maddî etmenlerce, her şeyden çok da üretim güçlerince belirlendikleri için insan tercihi ile oluşturulamaz ya da değiştirilemezler.

Üretici güçler insanın doğa ile ilişkisini ifade eder; onun doğa üzerindeki egemenliğinin derecesini gösterir. Üretici güçler, çalışma sürecinde yeralan aktif bütün içerikleri, emeğin kullandığı araç ve gereçlerle, üretim sürecini bu araç ve gereçler aracılığı ile uyguladıkları bilgi ve çeşitli üretim becerilerine sahip olan insanları kapsamaktadır. İnsanlar üretici gücün temel ve belirleyici ögesidirler; maddî servetin üreticisi olarak tarihin de yaratıcısıdır. İnsan olmadan teknoloji, Marx'ın açıkça ortaya koyduğu gibi, ölü bir güçten başka bir şey değildir: "Emeğin amaçlarına hizmet etmeyen bir makine yararsızdır. Ayrıca bir makine, doğa güçlerinin yıkıcı etkilerinden kendisini kurtaramaz. Demir paslanır, tahta çürür. Dokunmayan, örülmeyen iplik, boşa harcanmış pamuktur. Yaşayan emeğin bunlara elatması, ölüm uykusundan uyandırması, sadece olası kullanım-değerleri olmaktan çıkartıp gerçek etken değerler haline getirmesi gerekir."¹⁹⁷

Üretim ilişkileri, doğayı etkilerken ve doğa tarafından etkilenirlerken toplum üyeleri arasında oluşup biçimlenirler, çünkü insan, birlikte faaliyette bulunma olmaksızın ve karşılıklı değişimde bulunmaksızın üretimde bulunamaz.

Bu ilişkiler doğrudan doğruya maddî üretim içinde bi-

¹⁹⁷ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 209.

çimlendikleri, üretimin maddî ögesince —emek araçlarınca— belirlendikleri, insan bilincinden ve iradesinden bağımsız olarak varoldukları için maddî ilişkilerdir. Özellikleri ise, üretim araçları mülkiyetine, yani emek gücünün üretim araçları ile birleştirildiği yönetime, ve ayrıca, sonuç olarak ortaya çıkan karşılıklı değişim ilişkilerine, üretilen maddî servetin dağıtımı ilişkilerine, üretime ve kişisel tüketime dayanmaktadır.

Maddî üretimin en önemli yanını temsil ettikleri için, üretim ilişkileri değişik hatta karşılıklı birbirlerini dıştalar biçimde olabilirler. Üretim araçlarının kapitalist mülkiyetine, ücretli mülksüz emeğin sömürüsüne ve böylece de zorla emek gücünü satmasına dayanan üretim ilişkilerine kapitalist üretim ilişkileri adı verilmektedir. Üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyete, sömürüden kurtulmuş işçiler arasındaki işbirliğine ve karşılıklı yardımlaşmaya dayanan ilişkilere ise sosyalist üretim ilişkileri denmektedir.

Sosyalist üretim ilişkilerinin daha ileri gelişmesi ise komünizme; *“üretim araçlarında tek bir kamusal mülkiyet biçiminin ve toplum üyeleri arasında tam bir toplumsal eşitliğin bulunduğu, insanın tam olarak gelişmesine, ve bunun yanı sıra, bilim ve teknolojiye kesiksiz sürecek ilerlemeler sayesinde üretici güçlerin gelişmesinin eşlik edeceği, tüm kamusal servet kaynaklarının bollaşacağı, ve ‘Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre’ temel ilkesinin uygulanacağı sınıfsız bir toplumsal sisteme”* varacaktır.¹⁹⁸

Üretim biçiminin temel özelliği, kendiliğinden gelişen ya da kendinden-hareketli oluşudur. Üretim biçimindeki bir değişme, her zaman, üretici güçlerdeki bir değişme ile başlar. Üretime katılmak ve bir üretim aracını geliştirmekle, bir üretici güç olarak insanların kendileri de değişim geçirirler. İş araçları ve teknoloji ile, bunları hareketliliğe kavuşturan

¹⁹⁸ Programme of the Communist Party of the Soviet Union, Moscow 1961, s. 51.

insanlar arasındaki etkileşimin sonucu, üretici güçler içinde sürekli bir nicel birikim, yani nitel değişimlere yolaçan süreçtir. İnsanlar arasındaki üretim ilişkileri, üretici güçlerdeki değişimlere uygun olarak değişirler ve bu değişimlere dayanırlar.

Nitekim, taştan yapılmış araç-gereçten, bronz ve demir araç-gereçlere, ilkel avcılık ekonomisinden gelişkin evcil hayvan ekonomisine ve tarım ekonomisine geçiş, daha yüksek bir emek üretkenliği için önkoşul olmuştur. Komün topluluğu ve kabile içindeki daha yüksek emek üretkenliği, az sayıda soydan gelme soyluların ellerinde toplanacak bir artı-değerin üretilmesini olanaklı kılmıştır. Köle sahipliği toplumdaki üretim ilişkilerinin temeli, köle sahibinin üretim araçları ve satabildiği, satın alabildiği ve hatta öldürebildiği köle üzerindeki mülkiyetine dayanmaktaydı. Yeni üretim ilişkileri, ilkel komünal sistemdekine oranla daha yüksek düzeydeki üretici güçlere denk düşmekteydi. Tarım evcil hayvan türlerinin geliştirilmesi, elzanaatları ve metal araç kullanımı oldukça yaygınlaşmış bulunmaktaydı.

Köle sahipliği üretim biçimi, ilkel komündekinden farklı olarak, maddî servetin üreticilerinde bir artış anlamına gelmekteydi. Örneğin, bilinmektedir ki, eski Yunan *polis*'inde özgür insanların kölelere oranı 1/10 idi. Üstelik, içine kapalı aile topluluğuna oranla kölelik ölçülemeyecek kadar daha karmaşık bir emek bölünmesinin (gerek *polis* ile taşra toplulukları arasında, gerekse *latifundium* ya da atelye içinde) oluşumuna yolaçmıştır. İnsan emek gücünün yanı sıra, tamamlayıcı olarak su ve rüzgâr gücünden yararlanmaya başlanmıştır. Eski dünyada teknik ilerlemeler, inşaatta, tahılların işlenmesinde ve saklanması, deri ve kumaş imalatında kayda değer gelişmeler sağlamıştır.

İnsan toplumunun tarihinde kölelik, ilerici bir aşama olmuştur. Üretici güçler, bilim ve kültür, köleliği temel aldığında daha hızlı gelişmişler; ama, belirli bir düzeye eriştikten

sonra, köle sahipliği toplumunun üretim ilişkileri içinde daha fazla gelişemez olmuşlardır.

Feodalizme geçiş, toplumun, köleliğin anormalliğini “birdenbire” farkedenden üyelerinin bilinçli eyleminin sonucu olarak gerçekleşmemiştir. Köleliğin ortaya çıkışına oranla, çok daha kısa olmasına karşın, feodalizme geçiş uzun bir tarih dönemi içinde oluşumunu tamamlamış, kendiliğindenci bir süreç olmuştur. Yaşamak ve gelişmek için toplum, köleden farklı, işine karşı daha büyük bir ilgi duyan ve daha çok maddî servet üretebilen yeni bir üretici tipini gerektirmiştir. Serf, böyle bir üretici olabildiğini kanıtlamıştır.

Feodalizmin üretici güçleri, köle sahipliği toplumununkilerden daha üstündü. Demirin ergitilmesi ve işlenmesi yöntemleri daha da geliştirilmişti. Demir pulluk ve diğer demirden araçlar, yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştı. İnsan su gücünden yararlanmaya başlamıştı.

Dolaysız üretici, köylü, kısmen özgürleşmişti. Hâlâ satın alınmakta ve satılmakta idi, ama artık öldürülmüyordu. S erf artık işini bir oranda kendisi için de yararlı görmeye başlamıştı. Bu durum, çalışmasında, kölenin sahip olmadığı bir girişkenliğe sahip olmasını sağlamıştı.

İmalâtın gelişmesiyle birlikte üretici güçlerin yeni niteliği ile, eski feodal üretim ilişkileri arasındaki durmadan büyüyen çelişki daha da artmaya başlamıştır. Kapitalist girişimci, bireysel üreticileri birleştirmiş ve üretim sürecini kısmî işlemlere bölerek, lonca üretimindekilerden çok daha yüksek bir emek üretkenliğine erişmiştir. Ama, bu üretim biçimi de, serften farklı bir işçiyi gerektirmiştir. Birincisi, isteyen her sermaye sahibinin ücret karşılığı tutabilmesi ve kullanabilmesi için, feodal bağımlılıktan ya da loncalara bağlılıktan özgür olması gerekmektedir. İkincisi, üretim araçlarından mutlak biçimde uzak ve özgür olması, yani hiç bir toprağı, hiç bir hayvanı, hiç bir aracı olmaması, böylece aç kalma korkusu yüzünden, fabrikalardaki çalışmaya sürüklenebilme-

si gerekmektedir. Böyle bir işçi, ancak bir proleter olabilir. Genç burjuvazi, bu işçiyi “kanlı yasalar” ile, ilk kapitalist sermaye birikimi dönemindeki toprağa bağlılık (çalıştığı yeri terkedememe) ve diğer önlemlerle serf durumuna indirmişti.

Uzun dönemde, bilimsel ve teknik devrim buhar makinesinin bulunuşuna ve büyük sınai üretime —birinci sanayi devrimine— yolaçmıştır. Buhar gücü ve daha sonra elektrik, toplumun üretici güçlerinde çok büyük artışa neden olmuş, kent ve kentin çevresine dayanan dar ekonomiler yerine, büyük makine üretimine yolaçmış, dünyanın en uzak köşelerine kadar ulaşmıştır.

Ama, tarihte devrimci bir rol oynadıktan sonra, burjuvazi de, öncellerinin yazgısını paylaşmış; modası geçmiş, geri bir güce dönüşmüş ve toplumsal gelişme için bir engel durumuna gelmiştir. Burjuvazi, üretime toplumsal bir nitelik kazandırmış, ancak, üretimden elde edilen ürünün paylaşımında özel mülkiyeti esas tutmuştur. Toplumsal emeğin ürününe, bireysel bir kapitalist, ya da bir kapitalistler grubu —“bir tekel”— tarafından elkonulmaktadır. Kapitalizmdeki bu temel çelişki, üretim anarşisini, devresel üretim bunalımlarını, kronik işsizliğe ve yerel ve dünya savaşlarına yolaçan kapitalist topluluklar arasındaki keskin rekabeti de, beraberinde getirmiş olmaktadır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisinin programı bu durumu şu sözlerle özetlemektedir. “Gitgide artarak, kapitalizm, çağdaş üretici güçlerin gelişmesine engel olmaya başlamıştır. İnsanlık, çekirdek enerjisi, uzay buluşları, kimyanın gelişmesi, otomasyon ve diğer bilim ve mühendislik alanlarındaki buluşlarla köklü bir bilimsel ve teknik devrim çağına girmiş bulunmaktadır. ... Emperyalizm teknik ilerlemeyi her şeyden çok askerî amaçlar için kullanmaktadır. İnsan aklının başarılarını insanlığın karşısına dikmektedir.”¹⁹⁹

¹⁹⁹ Aynı yapıt, s. 20

Modern kapitalizmin üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çatışma, üretim ilişkilerindeki değişimlerin üretici güçlerdeki değişmeyi hemen otomatik olarak izlemediklerini ortaya koymaktadır. Üretici güçlerin gelişiminde ona itici güç olan üretim ilişkileri, yeni bir üretim biçiminin ortaya çıkışı üzerine, bu üretici güçlerin daha ileri gelişmeleri için bu kez bir engel durumuna gelmeye başlamaktadır. Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin belirli bir aşamasına dayanmaları, üretici güçlerin gelişmeleri ile üretim ilişkilerinin diyalaktığı evrensel bir toplumbilimsel yasadır.

Bu yasa, sosyalizm aşamasında ve komünizme geçiş sırasında da işlerliğini sürdürür. Ama sosyalizmde, üretici güçlerin gelişme düzeyi ile üretim ilişkileri arasındaki gecikme bir çatışmaya yolaçacak derecede değildir. Sosyalizm, ekonomik gelişmenin nesnel gerekliliklerini farkedecek ve sosyalist üretim ilişkilerinde gelişen üretici güçlere denk düşecek değişiklikleri yapabilecek koşulları olanaklı kılmaktadır. Sosyalizmde, çalışanların bizzat kendileri gelişen üretim ile yakından ilgilidirler; eski üretim ilişkilerinin varlıklarını sürdürmesini isteyecek ticarî çıkar sahibi herhangi bir sınıf da bulunmamaktadır. Aynı zamanda, çalışan sınıfın çıkarlarını ifade eden devlet üretim ilişkilerindeki emekçi sınıfının yararına olan ilerici değişmelere karşı olmaktan çok uzak bir devlet olup, tersine, bu nitelikte değişimlerin oluşumunu kolaylaştırmak için elinden gelen her şeyi yapan bir devlet olmaktadır.

Daha üst bir toplum aşaması olan komünist toplumda da, bu evrensel yasa geçerlidir. Komünizmin —*herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre*— ilkesi, durgunluğu değil, sonsuz bir devinimi öngörmektedir. Komünizmde de her yeni çağ, herhangi bir çıkar gözetmeksizin yetenekleri topluma adanmış insanların daha üst bir düzeyde gelişkinleşmesi anlamına gelecek, halkın maddî ve kültürel gereksinimleri daha büyük oranda karşılanmış olacaktır. Ko-

münizm, bilimde, kültürde ve insanın esenliğinde önceki dönemlerden çok daha fazla gelişmelere yolaçacak gerçek bir toplumsal gelişme için geniş olanaklar hazırlama görevini yüklenmiştir. Bu yönden, toplumsal gelişmelerin bu aşaması, toplumsal evrimlerin siyasal devrimleri gerektirmeksizin oluşup gerçekleşebileceği önemli bir toplumsal gelişme niteliği taşımaktadır.

Toplunun temelleri üzerinde, ona uygun bir üstyapı yükselir — görüşler, fikirler, teoriler, ideolojik ilişkiler ve toplumsal kurumlar. Bu ayrı cinsten öğeler çok sayıda ortak yanlara sahiptirler. En önemlisi, hepsinin de belirli bir ekonomik temele dayanması ve bu temelle organik bir bağlantı içinde olmasıdır.

Üstyapı, temeli, temelin kurumlarını (ordusu, polisi, hapisaneleri, vb., ile devlet, siyasal partiler, kilise, vb.), sadece ideolojik değil, büyük bir maddî güç de uygulayarak, etkin bir biçimde etkiler. Ekonomik bakımdan başat durumda bulunan sınıf, kendi çıkarlarına uygun yöndeki ekonomik ilişkileri güçlendirip payandalamak için üstyapıyı ve onun gücünü kullanır. Bunun böyle oluşu sayesinde ki, tarihte üretici güçlerin üretim ilişkilerini aştıkları pek çok durumlarda bile, üstyapının gücüyle, üretim ilişkileri varlıklarını bir süre daha sürdürebilmişlerdir.

Materyalist toplumsal gelişme teorisinin birinci yanı, tüm görüngülerle üretim arasında bir bağlantı olduğunu ortaya koymasıdır. Maddî ilişkiler, insanın amaçlarından, fikirlerinden ve düşüncelerinden bağımsız belirleyici ilişkilerdir; bütün bunları koşullandıran maddî ilişkilerin kendileridir. Toplumsal bilinçliliği belirleyen, toplumsal varlık olmaktadır.

Toplumsal gelişme yasalarının insanın bilinçliliğinden bağımsız olmakla kalmayıp, bilinçliliğin gelişiminde belirleyici bir rol de oynamakta oldukları önermesi tarihsel materyalizmin bir aksiyomudur. Marx şöyle yazmaktadır: “Bir toplum, kendi hareketinin doğal yasalarını ortaya çıkarmak için doğ-

ru yola girmiş olsa bile —bu yapının son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır— bu toplum, normal gelişmesinin birbirini izleyen aşamalarınca ortaya konan engelleri, ne gözüpek sıçrayışlarla temizleyebilir, ne de meşru yasalarla ortadan kaldıracabilir.”²⁰⁰

Marksizm, toplumu, içinde rasgele etmenlerin değil, ama tek bir bütünün işlevsel olarak bağımlı öğelerinin toplumsal gelişmeyi yöneten nesnel yasalara uygun olarak karşılıklı etkileşimde bulundukları yaşayan bir organizma olarak kavramaktadır. Bu temele dayanarak, toplumsal yaşamın görüngüleri üzerine yapılacak olan toplumbilimsel bir tahlil, herbirinin toplumsal niteliğini, toplumsal ilişkiler sistemi içindeki yerini ve tarihsel gelişmedeki rolünü (işlevini) açıklamak durumundadır.

Marx, tüm toplumsal görüngülerin bilinmesinde materyalist ilkeyi uygulamış ve böylece tek bir toplumsal gelişme teorisi kurmuştur. Marx, toplumu toplumsal ilişkilerin birbirinden ayrılmaz iki yanının —maddî ve ideolojik— çözülmez bir birliği saymakta, ama, ağırlığı, çok farklı bir şekilde, maddî öğeye, üretim ilişkilerine vermiş bulunmaktadır. Materyalist ilkedен yola çıkarak, toplumun bilimsel tek tanımını da Marx yapmıştır: “*Totallikleri içinde üretim ilişkileri, toplumsal ilişkiler, toplum denen şeyi, ve daha belirli olarak, tarihsel gelişmenin belirli bir aşamasındaki bir toplumu, kendine özgü, diğerlerinden ayırdettirici karakteri olan bir toplumu meydana getirir.*”²⁰¹

Eski, feodal, burjuva ve komünist toplumlar, bu nitelikte birer üretim ilişkileri yumağıdır; herbiri, aynı zamanda, insanlığın gelişiminin ilerici sürecinde belirli bir aşamaya işaret etmektedir. Marx şöyle yazıyor: “Benim anlayışımca, toplumun ekonomik biçimlenişinin evrimi, doğal tarihin bir süreci olarak ele alınmıştır.”²⁰²

²⁰⁰ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 16.

²⁰¹ K. Marx, *Capital*, Vol. I, Moscow 1966, s. 90.

Dağılımın nesnel ve düzenli karakterini reddeden burjuva toplumbiliminden farklı olarak, bilimsel toplumbilim, sosyo-ekonomik oluşum kavramını ve toplumbilim tarihinde ilk olarak, toplumsal görüngülerin karmaşık ağında bulunan önemli ve önemsiz görüngüleri ayırdetmeyi mümkün kılacak ölçütleri ortaya koymuştur. Vaktiyle Lenin, toplumbilimde, materyalizm, “‘üretim ilişkilerini’ toplumun yapısı olarak ayırarak ve öznelcilerin toplumbilime uygulanabilirliğini reddettikleri genel bilimsel yinelenme ölçütünün bu ilişkilere uygulanmasını mümkün kılarak, kesinlikle nesnel bir ölçüt sağladı. Onlar ideolojik toplumsal ilişkilerle (yani, biçimlenmeden önce insanın bilincinden geçenler gibi) yetindikleri sürece, çeşitli ülkelerin toplumsal görüngülerindeki yinelenmeyi ve düzenliliği gözlemleyemiyorlardı ve onların bilimleri, olsa olsa bu görüngülerin yalnızca bir tanımı, hammaddelerin toplanması olarak kalıyordu. Maddî toplumsal ilişkilerin tahlili (yani, insanın bilincinden geçmeksizin biçimlenen ilişkilerin tahlili: insanlar, ürünleri değiştirirken burada bir toplumsal üretim ilişkisi olduğunu bile farketmeden üretim ilişkilerine girerler) — maddî toplumsal ilişkilerin tahlili, yinelenmenin ve düzenliliğin gözlemlenmesini ve çeşitli ülkelerdeki sistemlerin şu tek temel kavramda genelleştirilmesini hemen mümkün kıldı: *toplumsal biçimlenme*. Toplumsal görüngülerin tanımından (ve bunların bir ideal açısından değerlendirilmelerinden), örneğin, bir kapitalist ülkeyi diğerinden ayıran şeyi bir kenara koyan ve hepsi için ortak olanı inceleyen kesinlikle bilimsel tahlillerine ilerleyişi mümkün kılan şey, yalnızca bu genelleme oldu.”²⁰⁸

Bilimsel marksizm, ekonomik güçlerin toplumsal eylemin tek nedeni olduğunu, geri kalanların sadece pasif etkiler olduğunu söylememektedir. Toplumsal yaşam, çeşitli ve

²⁰² Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 16.

²⁰³ V. İ. Lenin, “Halkın Dostları” Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 15-16.

önemlilikleri eşit olmayan toplumsal güçlerin karmaşık etkileşimlerinin bir sonucudur. Bu etkileşimin temeli, bununla birlikte, üretim biçimidir. Bir yandan, üretimin birçok belirtileri toplumsal yaşamın tüm yanlarının etkileşiminin sonucu iken, tarihin birliğini ve bütünlüğünü belirleyen de, üretimin kendisi olmaktadır.

Ekonomik ilişkiler doğayı, teknolojiyi ve kültürü tek bir toplumsal organizma içinde biraraya getirirler. Batılı toplumbilimciler bunu anlayamamakta ve bu koşulları toplumun yaşamında, metafizik bir biçimde birbirlerinin karşısına koymakta, birbirlerinden ayrı ayrı konumlamaktadırlar.

Toplumsal süreci, sosyo-ekonomik biçimlenişlerin ortaya çıkış ve gelişim süreci olarak kapsamlı bir biçimde inceleyebilmenin yollarını materyalist toplum anlayışı açmıştır. Materyalist toplum anlayışı, çelişkili eğilimlerin tümünün toplamını incelemekte, onları çeşitli toplumsal sınıfların belirlenebilir yaşam ve üretim koşullarına indirgemektedir. Materyalist tarih anlayışı çeşitli toplumsal fikirlerin, normların ve değerlerin başat alanlarının seçimindeki öznelciliğe ve keyfiliğe son vermekte, bunların tümünü maddi üretici güçlerle ilişkilendirmektedir.

Lenin, toplumsal süreç konusundaki öznel-idealist yaklaşımı şu sözlerle eleştirmiştir: “Materyalist, nesnelciden daha tutarlıdır ve kendi nesnelciliğine daha tam ve güçlü bir etkinlik kazandırabilmektedir. Materyalist, bir sürecin gerekirliğinden sadece söz etmekle kalmamakta, ama süreç içeriğini hangi toplumsal biçimlenişin verdiğini, hangi sınıfın bu gerekirliği belirlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin, bu örnekte, materyalist olan biri ‘başaçıklmaz tarihsel eğilimlerden’ söz etmekle yetinmeyip, belirli bir sistemin içeriğini belirleyen, üreticilerin kendi eylemleri hariç, herhangi bir çözüme olanak bırakmayan belirli sınıfların varlığını da göstermek durumundadır. Öte yandan, materyalizm, bir anlamda, belirli bir yandaşlık da taşımakta, olay-

ların değ erlendirilmesinde belirli bir toplumsal grubun bakış  ısını dolaysız ve açık bir biçimde benimsemeyi gerektirmektedir.”²⁰⁴

Materyalist tarih anlayışı ve materyalizmin toplumsal görüngülere tutarlı bir biçimde uygulanması marksizm-öncesi toplumbilimin yetersizliklerini gidermiştir.

Birincisi, tarihin ideolojik güdülerinin incelenmesi yerine, marksist toplumbilimciler, bunların ardındaki toplumsal nedenleri, kökleri ekonomik gelişmede bulunan toplumsal ilişkilerin nesnel yasalarını, özellikle maddî üretici güçleri incelemeye yönelmişlerdir.

 kincisi, bireylerin eylemlerindeki ideolojik güdüleri incelemek yerine insanların sosyo-psikolojik eylemlerini incelemeye, bu eylemlerin köklerini insanların maddî yaşamlarında aramaya yönelmişlerdir.

Üçüncüsü, bireysel olgular yerine, toplumu tek bir toplumsal birim olarak elealan incelemelere yönelmişlerdir.

Dördüncüsü, genel anlamda toplumdan sözetmek yerine, belli bir toplum üzerine, insan toplumunun tarihsel gelişiminde zincirin bir halkası olarak belirli bir sosyo-ekonomik biçimleniş üzerine somut incelemelere yönelmişlerdir.

²⁰⁴ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Moscow, Vol. I, s. 401.

TOPLUMSAL GRUPLAR VE SINIFLAR

1. TOPLUMSAL GRUBUN TANIMI. "TOPLUMSAL
BÜTÜNLEŞME" VE "TOPLUMSAL
FARKLILAŞMA" TEORİLERİ

Birçok toplumbilimci, 20. yüzyılda üretim ilişkileri ve toplumsal üretim açısından sınıf ilişkileri temeline dayanan toplumun sınıflara bölünümünün ve sınıf ilişkileri biçiminin eski önemini yitirdiğini, sınıf-ici ilişkilerin ön plana çıktıklarını ve toplumsal yaşamda belirleyici ve yönlendirici etmen durumuna geldiklerini savunmaktadırlar. Bunlar, toplumun, çeşitli etnik, ırksal gruplar ve aile grubu ya da suçlu grupları gibi topluluklar da dahil olmak üzere, birbirlerinden en uzak farklılaşmalar içinde bulunan sayısız *toplumsal gruplardan* oluştuğu görüşündedirler.

Toplumbilimcilerin standart bir toplumsal grubun ne olduğu konusunda görüşbirliği içinde olamayışları doğaldır.

Amerikalı toplumbilimci A. Eister, “küçük grup araştırmalarının kapsam ve yönünü belirlemek için yapılan her girişimde belirli güçlüklerle karşılaşmakta” ve “belki de en önemli güçlük, küçük grup kavramının anlam bulanıklığından ileri gelmektedir” demektedir.²⁰⁵ Ona göre, birçok toplumbilimci ve toplumsal psikolog, grubun büyüklüğünü tam olarak betimlemekten kaçınma eğilimindedir. Eister, Amerikan toplumbilimcilerinin yapıları 9.129 adet grup araştırması üzerinde kendisinin yaptığı bir incelemeye değinmektedir. Bu incelemeye göre, araştırmalardaki gruplar iki ya da üç kişilik gruplardan oluşmakta, 4-7 kişilik gruplar bile azınlıkta kalmaktadır.

İleri sürülen sav, büyük gruba oranla küçük grubun daha kolay bütünlüğe kavuşturulabildiği olmaktadır. Bir grupta ne kadar çok ilişki varsa, bunları düzenlemek o denli güç, toplumsal sürtüşmeler için olanaklar o denli çoğalmış olmaktadır. Bu durum, aileyi örnek vererek açıklanabilir. Aşağıdaki tablo, büyüklük derecesine bağlı olarak, aile üyeleri arasındaki ilişkileri göstermektedir:

A'nın B ile ilişkisi vardır	— 2 ilişki
A'nın B ve C ile ilişkisi vardır	— 6 ilişki
A'nın B, C ve D ile ilişkisi vardır	— 12 ilişki vb..

Bu tablonun doğruluğunu ve evrensel bir nitelikte olduğunu kanıtlamak için, Amerikalı toplumbilimci F. Thvasher'in suçlu çeteleri üzerindeki çalışmaları örnek gösterilmektedir. Thvasher, Chicago'da 859 çete bulunduğunu, sadece 10 çetede üye sayısının 200 ile 2.000 arasında olduğunu, geri kalanların üye sayısının 20 ya da daha az olduğunu saptamıştır. Bunun böyle oluşunun nedeni, çetenin, ilişkilerde “mahremiyeti” gerektirmesidir. Bu nedenle, çetelerin küçük topluluklar olma eğilimi taşıdıkları anlaşılmaktadır.

R. Bales, küçük grubu, içindeki üyelerin kendi araların-

²⁰⁵ H. Becker and A. Boskoff. *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 306.

da ya doğrudan doğruya kişisel, ya da birbirleri hakkında belirli bir izlenim edinecek ya da algılamada bulunacak; birbirlerine, ayrı bir “kişi” olarak tepkide bulunacak derecede bir dizi ilişki kurabildikleri, karşılıklı etkileşim içinde olabilecekleri bir belirli sayıda insandan oluşmuş topluluk olarak tanımlamaktadır.²⁰⁶

Kaldı ki, bu toplumbilimcilerin kendileri de toplumu böyle küçük gruplara ayırmanın karışıklık ve anlam bulanıklığına yolaştığını söylemektedirler. Eister şöyle yazıyor: “Esas olarak aynı ya da benzer olan olaylar için bir yığın değişik sözcükler kullanılmakta, birbirleriyle ilişkisiz, birbirinden farklı teorik yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Başkalarından kavramlar ve işlem süreçleri alınabilmekte, kimin kimden ne aldığını izleme olanağı kalmamakta, özellikle başkasından alınan fikirler ve teknikler yeniden kesilip kırılmakta, bunlara aslından çok daha farklı teorik içerikler yüklenmektedir. Üstelik, herhangi bir bilim dalı içinde, tüm araştırma alanının ortak bir hareket noktası çerçevesi içinde değerlendirilmediği de sık sık görülmektedir. Örneğin, toplumbilimde aşk, evlilik ve aile ilişkileri konusunda yapılmış yığın yığın araştırmaların içinde, açıkça, küçük grup terimlerini kullananların çok az oldukları kuşkusuzca söylenebilir.”²⁰⁷

Merrill bir toplumsal grubu “yeterli sayılabilecek bir süre birbirleriyle etkileşimde bulunan ve ortak değerleri paylaşan iki, ya da daha çok insan” olarak tanımlamaktadır.²⁰⁸

Böyle bir tanım aileden başlayıp, basketbol takımına ve suç çetelerine varıncaya kadar her grubu kapsamaktadır.

²⁰⁶ R. F. Bales, *Interactions. Process Analysis*, Cambridge 1950, s. 33.

²⁰⁷ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 253.

²⁰⁸ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 46.

Green'in tanımı ise, Merrill'in tanımından biraz farklıdır: "Grup, belli bir zamandan beri devam eden bir ya da birkaç ortak çıkar ve faaliyetleri olan ve örgütlenmiş bulunan —yani bazı üyeleri yöneten, bazıları ise yönetilen durumunda olan ve içindeki toplumsal ilişkilerinin kuralları ve konumlarınca denetlendiği— bireyler toplamıdır."²⁰⁹

Diğer toplumbilimciler ise daha da bulanık tanımlar yapmışlardır. Örneğin, Freedman, Hawley ve Landecker, toplumsal grubu, "gerek karşılıklı bağımlılık ilişkisi, gerekse ortaklaşa benimsenmiş davranışsal ölçütler sistemiyle birleştirilmiş iki ya da daha çok bireyden oluşan bir örgüt" olarak; "insan topluluğunu" ise "üyelerinin, bazı belirleyici ortak toplumsal özelliklere sahip, ama bir toplumsal grubu niteleyen karşılıklı bağımlılık bağlarından ya da ortaklaşa benimsenmiş davranışsal ölçütlerden yoksun olduğu" bir topluluk olarak tanımlamaktadırlar.²¹⁰

Chinoy, toplumsal grup tanımına "değerler" ve "benzer değerler" terimlerini de katmaktadır. Onun görüşünce toplumsal grup, "aralarındaki ilişkiler kendi aralarında ilişkilendirilmiş bir deste rol ve statüye dayanan, ortaklaşa belirli inanç ve değerlere sahip olan, kendilerini diğerlerinden ayırabilecek kadar ortak ya da benzer değerler ve ilişkileri olduğunun bilincinde çok sayıda insandır. Toplumsal grup, böylece, üç özelliğiyle tanımlanmış olmaktadır: kalıplaşmış etkileşimler, ortak ya da benzer inançlar ve değerler, ve Franklin R. Giddings'in deyişiyle, tür bilinci."²¹¹ Ama "değer" çok çeşitli yorumlamalara yolaçacak nitelikte bir terim olduğu için, bu tanım da keyfî bir tanım olarak kalmaktadır.

Birçok Batılı toplumbilimci, grupların, çocuklukta oluştukları görüşündedirler. Örneğin, Linton grup oluşturma eğiliminin çocuğun başkalarına bağımlı olduğu ilk dönemi ile,

²⁰⁹ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 43.

²¹⁰ R. Freedman, A. Hawley, W. Landecker, (Eds.), *Principles of Sociology*, 1956, s. 70.

²¹¹ E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 62.

ilk yaşlardaki oluşum dönemindeki yakınlar grubu ilişkileri sırasında ortaya çıktığını ileri sürmektedir.²¹² Bunun nedeni, yiyecek, yakınlık ve sevgi için çocuğun tamamen başkalarına bağımlı oluşudur. Bu dönem boyunca çocuk, diğer insanların yanında bulunmalarından —ana-babası, erkek ve kızkardeşleri— bir rahatlama ve güvenlik duygusu duyabilmeye başlar. İşte, başkalarının çocuğun yanında varoluşundan duyulan bu güven duygusunu, Linton, grup oluşturma eğiliminin en önemli, hatta tek etmeni saymaktadır.²¹³ Gruptaki diğer üyelerle işbirliğinde bulunma gereksinmesi, onlara bağımlı olma duygusu, diye yargıda bulunuyor, doğuştan erginlik çağına kadarki çocukluğun ürünü sayılabilecek bir sonuçtur.

Ogburn ve Nimkoff grup yaşamının özünün iç uyarılar, sorumluluk ya da yüz ifadeleri, jestler ve sözler gibi çok sayıda ortaklaşa ve aynı anlamla anlaşılabilen simgelerden oluşan iletişim olduğunu ileri sürmektedirler.

Toplumsal grubu tanımlamakta birçok toplumbilimci akıllarına getirebildikleri her öğeye listelerinde yer vermişlerdir. Freedman şöyle yazıyor: “*Gerek* ortak çıkarlar ve amaçlar, *gerekse* coğrafi yakınlık, yeni toplumsal grupların biçimlenişine katkıda bulunan etkin güçlerdir ... *gerek* biyolojik ve *gerekse* toplumbilimsel etmenler, grupların yaşamını önemli ölçüde etkilerler.”²¹⁴

İyi ama, “toplumsal grup” hangi belirli süreçler içinde oluşumunu gerçekleştirmektedir?

Batılı toplumbilimciler gruptaki insanların bütünleşmelerini, sadece nicel yönden farklılaşmalar gösterebilen, ölümsüz bir şey saymaktadırlar. Oysa, aile grubunda hiç “işbölümü”nin olmadığı zamanlar da olmuştur. İlkel komünde, anaerkil hak çatısı altında, kadın ve erkek eşitlik teme-

²¹² R. Linton, *The Study of Man*, N. Y. 1936, s. 30.

²¹³ Aynı yapıt, s. 30.

²¹⁴ R. Freedman, A. Hawley, W. Landecker (Eds.), *Principles of Sociology*, 1956, s. 81-82.

line dayanan ekonomik işlevler yüklenmişlerdir. Ekonomik işlevlerin farklılaşması (büyükbaş hayvan bakımı ve üretimin gelişmesi) anaerkilliğin yıkılmasına; Engels'in belirttiği gibi, tüm dünyada kadın cinsiyeti üzerinde egemenlik kurulmasına neden olan ve insanlığın geçirdiği en büyük devrime yolaçmıştır. "Evde bile, idareyi elde tutan erkek oldu; kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline geldi."²¹⁵

Ama Batılı toplumbilimcilere göre grupların kurulmasında karar neye göre alınmaktadır? 1) Kişisel çekicilik: bireyler birbirlerini sevdikleri ve birarada olmak istedikleri için birleşmektedirler; 2) grup saygınlığı: bireyler, üyeleri olmakla saygınlık kazanacakları için grubun üyesi olmaktadır; 3) insanlar belirli bir sorunlarını tek başlarına çözümlenememekten korktukları için, ortak faaliyette yeralan diğerlerinin yardımları olmaksızın amaçlarına erişemeyeceklerini düşünerek gruplara girmektedirler.

Bir kez kurulduktan sonra, grupları birlik içinde tutabilmekte toplumbilimciler grubu bağlayıcı pek çok güçler bulmuşlardır. Merrill, iletişimin bu güçlerden biri olduğu inancındadır. Şöyle yazıyor: "Grubun etkinliği iletişimin etkinliğine dayanmaktadır."²¹⁶ Her küçük grup üyesi bir iletişim birimidir. Çekicilik de kişileri grup içinde tutan bir başka güçtür.

Kapitalist sistemin ölümsüz bir niteliği olduğunu kanıtlama girişimlerinde Batılı bazı toplumbilimciler, üyeler üzerinde etkide bulunan ve onları grup içinde kalmaya yönelten bir güç kaynağı olarak "toplumsal bütünleşme" kavramından yararlanmaktadırlar.²¹⁷

"Toplumsal bütünleşme" ve "toplumsal farklılaşma" kavramlarını toplumbilime ilk kez Herbert Spencer getirmiş-

²¹⁵ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 76.

²¹⁶ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 56.

²¹⁷ L. Festinger, S. Schachter and K. Back, *Social Pressures in Informal Groups*, N. Y. 1950, s. 163.

tir. Spencer, bu kavramları, canlı organizmasındaki hücrelerin bütünleşmelerine ve farklılaşmalarına benzeterek türetmiştir. *The Social Organism* ("Sosyal Organizma") adlı yapıtında, organik ve toplumsal gelişme arasında bir benzerlik bulunduğunu ileri sürmüştür. Basit organizmalar (örneğin polipler) iki hücre katmanından oluşmakta; dış katman yiyecek yakalamak ve düşmanlarla savaşmak, iç katman ise yiyecekleri sindirmek işlevini yüklenmiş bulunmaktadır. Benzer biçimde, ilkel toplumda da dış çevre ile ilişkiyi sürdürmek için bir savaşçı sınıf bulunmakta, bu sınıf toplumu düşmanlara karşı korumakta, ya da akınlar düzenlemekte; ayrıca, doğal serveti işleyen ve kabileye yiyecek sağlayan köleler sınıfı bulunmaktadır.

Daha gelişkin biyolojik organizmalarda hücre farklılaşması üç ayrı sistemin oluşmasına yolaçmıştır: sindirimci, dolaşımcı (tözleri organizmanın içinde dolaştıran) ve sinir hücreleri (içsel ve dışsal organların çalışmalarını düzenleyici). Spencer'e göre gelişkin bir toplumsal organizmanın da üç ayrı sınıfı olması gerekmektedir: alt sınıf (kendini ve başkalarını besleyenler), orta sınıf (değişim ve dağıtım hizmetlerinde) ve üst sınıf (düzenleyiciler ve yöneticiler).

Bu sınıflar arasında katı bir işbölümü vardır ve bu, Spencer'e göre, bireysel biyolojik farklılıkların sonucudur. En yetenekli ve yaratılıştan en nitelikli insanlar, diğer "sıradan insanlar" arasında iken bunların arasından sıyrılıp ayrılmakta, toplumsal basamakların en üstte olanına çıkıp iktidar çarkını ellerine geçirmekte ve toplumsal organizmanın beyni olmaktadır. Biyolojik bir organizmanın sindirim, dolaşım ve sinir sistemleri arasında bir düzenleme ve alışveriş olmaksızın, karşılıklı etkileşimsiz normal işlevlerini yerine getirememesi gibi, Spencer, toplumsal organizmanın da insan grupları arasında bütünleşme ya da işbirliği, sınıflar arasında işbirliği ve uyum olmaksızın varolamayacağı sonucuna varmaktadır.

Ama toplumsal sürece ilişkin “biyolojik” teori, toplumsal yaşamın niteliğini çarpıtmaktadır. Toplumsal grupların farklılaşmaları ve bütünleşmelerinin nedeni, biyolojik süreçler değil, ama emeğin toplumsal bölünümüdür. Marksist görüşte ise, tüm üyelerinin amaçlarının bütünlükleri içinde toplumun ya da bir toplumsal grubun bilimsel olarak incelenmesi, bu amaçların erişecekleri sonuçları kestirebilmenin tek yoludur. Amaçlarda uzlaşmaz çelişkilerin olmasının nedeni, her toplumun ayrıldığı sınıfların yaşam koşulları ile toplumsal konumlarının farklılığıdır.

Son tahlilde, birçok toplumbilimci toplumsal bütünleşmenin tüm öğelerini insan psikolojisine indirgemiş olmaktadır. Bu toplumbilimciler emeğin bölünümünün bile “yerleşik kavramlardan” çıkarsandığını, grup bütünleşmesinin bilinç, istekler ve hatta us-dışı dürtülerle koşullandırıldığını ileri sürmektedirler. Grup, eğer bireysel bilinçler grup bilinci ile uyumlu iseler, kararlılık içinde olmakta, çelişki içinde iseler, dağılıp çözülmektedir.

Toplumsal bütünleşmenin nedenlerini açıklamalarında, bu toplumbilimciler, özel mülkiyeti açıklayan 19. yüzyıl iktisatçılarından daha fazla bir derinlik göstermemektedirler. Marx’ın kendi gününde dediği gibi, iktisatçıların kullandıkları tek cankurtaran simidi, kişisel çıkar ve rekabet dedikleri çıkar sahibi insanlar arasındaki savaş olmaktadır.

Grup bütünleşmesi süreci de, kaçınılmaz bir biçimde, emeğin toplumsal bölümünden ortaya çıkmıştır. Kapitalizm, en kendiliğindenlikli, ama en az düzenleyici biçim olan “değişim” aracılığı ile, insanlar arasındaki emeğin dağılımını etkilemektedir. Köleci ve feodal toplumlarda “bütünleşme” kişisel bağımlılık temeline dayanmakta, kapitalizmde ise aç kalma baskısı ile gerçekleştirilmektedir.

Uzlaşmaz çelişkileri olan toplumlardaki tüm tarihsel “bütünleşme” biçimleri zora dayanmışlardır. İnsanlar arasında ussal ve toplumsal yönden yararlı ilkelere dayanan

bütününüyle gönüllü, yapıcı ve özgür birleşmeler için gerekli toplumsal koşulları sadece sosyalizm oluşturabilmektedir.

Toplumsal bütünleşme teorisi öznelcidir. Nesnel yasaları ve süreçleri görmezden gelmektedir.

Toplumsal bütünleşme gereksinmesi teorisi üç aşamalık bir gelişim çizgisi izlemiştir.

Mekanik ve atomcu anlayış, 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bireyler, bencil çıkarlar ve gereksinmeleriyle hareket eden birer toplumsal atom olarak tasarlanmışlardır. Bireysel bütünleşme bir akıl ve irade eylemi sayılmıştır. Devlet halkın üzerinde bir üstün irade olarak ortaya çıkmış, halkın haklarını kendilerinden yabancılaştırmış, halkın faaliyetlerini yönetmeye başlamıştır.

Marksizm-öncesi teoriler, diye yazıyor Lenin, toplumu, "yetkililerin isteği ile (ya da isterseniz, toplumun ve hükümetin isteği ile) her türlü değişikliğe izin veren ve gelişigüzel doğan ve gelişen, mekanik bir bireyler toplamı ..." ²¹⁸ haline getirdi.

Biyolojik anlayış son yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, grupların oluşumunu "doğal ilkelerle" (ırk mücadelesi, işbölümü, biyolojik eşitsizlik, vb.) açıklamaktadır.

Yaşadığımız yüzyılda burjuva toplumbilimcileri *psikolojik anlayış*ı geliştirmişler, toplumsal bağların grup bilincini temel aldığını ileri sürmeye başlamışlardır. Toplumsal farklılaşmayı toplumsal etkileşimin ikinci yanı, uzlaşmaz çelişkili bir süreç, ama toplumsal etkileşim ile karşılıklı bağımlılığı olan bir süreç saymışlardır. Farklılaşma bir sınıf oluşumu süreci sayılmış, ama hiç bir zaman, bir uzlaşmasız mücadeleyi zorunlamayacağı savunulmuştur. Bu anlayış öznelcidir. Görünüşte, toplumsal işbölümü çeşitli yeteneklerin, becerilerin, yani insanlar arasındaki psikolojik farklılıkların

²¹⁸ V. İ. Lenin, "Halkın Dostları" Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 17-18.

bir sonucudur.

Gruplar arasında ilişkiler kurulmasının zararlı olacağını, bir gruptan diğerine değişimin, ya da tüm bir grubun başka bir "kültürel çevreye" geçmesinin, grubun türdeşliğini ve kararlılığını, dolayısıyla bütünlüğünü bozacağını kanıtlamak için çırpınan toplumbilimciler de vardır. Bütünleşme, bu sava göre, bireyin sürekli olarak gruba bağlılığını öngörmektedir.

Bu toplumbilimcilerin bazıları grup içinde bir *dağılmanın* olabileceğini de kabul etmektedirler. "Dağılmanın anlamı", diyor Merrill, "üyeleri biraraya getiren ilişkiler ağının kopup parçalanmasıdır."²¹⁹ Ama bu ağı koparıp dağıtan şey nedir, ne olmaktadır?

Merrill şöyle yanıtıyor: "Bu süreçte, tipik olarak, en azından üç etmen yeralmak durumundadır: a) üyelerin, grup içinde tatmin edebileceklerini düşündükleri gereksinimleri azalmıştır; b) gereksinimler varlığını sürdürmektedir, ama grup üyeleri bu gereksinimlerin belirli bir grup içinde karşılanabileceği inançlarını yitirmiş bulunmaktadır; c) gereksinimleri varlıklarını sürdürmektedir, ama üyelere birçoğu, bunların *herhangi bir* grupta karşılanabileceğine olan inançlarını yitirmişlerdir."²²⁰

Bunu önlemek için, Batılı toplumbilimciler, toplumsal dağılımı önleyecek araç ve olanakların neler olabileceğini bulmaya çalışmaktadırlar. G. Homans, toplumun, (toplumdaki —ç.) küçük toplumsal gruplar içindeki etkileşimlerin önemsenmemeleri nedeniyle zayıf düşebileceğini yazmaktadır. Merkezî birim olan küçük toplumsal grupların ihmal edilmesi, toplum için önemli bir tehlike anlamına gelebilir. Birey kendini çevreleyen ve ona saygınlık kazandıran grubu terkederse ve yeni bir grup bulup girmezse, bu durum kaçınılmaz bir biçimde, düşüncelerde, duygularda ve davranışlar-

²¹⁹ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 64.

²²⁰ Aynı yapıt, s. 65.

da düzensizliğe yolaçar.²²¹

Küçük grupları yalnızca toplumsal-psikolojik ve kültürel karmaşıklar olarak elealan burjuva toplumbilim teorileri, zaman zaman, eskiden beri bilinen “komşunu sev” papaz tekerlemesini işleyen “vaazlar” vermektedirler. Bu toplumbilimciler, doğrudan doğruya, modern kapitalizmin gözden saklanamayacak çelişkilerini törpülemeyi amaçlayan çeşitli önlemlere teorik bir temel hazırlamak işlevini yüklenmişlerdir.

Kapitalist üretim biçiminin henüz yeni yeni oluştuğu günlerde bazı toplumbilimciler, bu gelişmelerin küçük-burjuva ekonomisi ile uyuşabileceklerini ummuşlardır. N. K. Mihaylovski, S. N. Krivenko, G. A. Lavrov gibi, Rus köylüsünün kararlılık içinde oluşunu ve gerek tarımda gerekse sanayide sayısız küçük işletmelerin bulunuşunu olumlu sayan bazı öznelci idealistler Rusya’da kapitalist bir gelişmenin ve hızlı bir sınıf farklılaşmasının olabileceğini reddetmişlerdir.

Ama tarih bu ütopyacı teorileri dinlememiştir. Kapitalist ilişkilerin gelişimi kapitalist toplumun uzlaşmaz ve düşman iki sınıfa —burjuvazi ve proletarya— ayrılmasına neden olmuştur. Günümüzde Batı toplumbilimindeki bazı okullar sınıf farklılaşmalarını artıran maddî süreçlere karşı koyamadıkları için, çalışan sınıfın gitgide artan sınıf bilincini önlemeye çalışmaktadırlar. Bütünleşmeyi “yoğunlaştıran” etmenler olarak, küçük gruplar üzerine geliştirilen öznelci-idealist küçük grup teorisinin amacı da budur.

2. BİRİNCİL VE İKİNCİL TOPLUMSAL GRUPLAR

Toplumsal gruplar, çoğu kez, iki kategoriye ayrılmaktadırlar: birincil ve ikincil. Birincil gruplar, diyor Green, küçük ve kişiseldirler; ikincil gruplar ise, büyük ve “kişisel ol-

²²¹ G. Hoinans, *The Human Group*, N. Y. 1950, s. 457.

mayan" gruplardır. Bir grup, eğer dolaysız ve sempatiye dayanan ilişkiler oluşturmuşsa, birincil gruptur. Cooley, insanların ülkülerinin oluşum ve biçimlenmelerinde birincil grupların çok büyük bir önem taşıdıklarını ileri sürmektedir. Normal ve toplumsal-psikolojik (törel) bütünleşme birincil gruplarda; mekanik bütünleşme ise (işbölümü), ikincil gruplarda önem kazanmaktadır.

Bu düşünceye göre, bir sınaî işletmedeki işçiler, işbölümü esasına göre ikincil gruplar olarak bütünleşmişlerdir. Batılı toplumbilimciler bu gruplarda bütünleşmenin biçimsel bütünleşme olduğunu; çünkü toplumsal ilişkilerin zayıf olduğunu söylemektedirler. Modern toplum, büyük oranda, bu tür kişisel olmayan ilişkilerin bileşimi olduğu sürece, zayıf kalacaktır. İnsanlar birine ait olduklarını, birinin kendileriyle ilgilendiğini, kendilerinin yalnız olmadığını hissetmek isterler. Birincil grup bu huzuru ve güvenlik duygusunu sağlar. Bir fabrikada da, ortak işlemlerde çalışan küçük bir grup işçi, ya da öğlen yemeklerinde biraraya gelen işçiler de bir birincil grup oluşturabilirler.

Bütün bu nedenlerle, Batılı bazı toplumbilimciler türdeş gruplar kurulmasını salık vermektedirler. Nitekim, bu kişilere göre, nüfusun türdeş olduğu İsveç'te boşanmalar %14,8, buna karşılık, nüfus ve mezhep farklılıklarının açıkça görülür durumda bulunduğu ABD'de %23,1 oranındadır. Amerikalı toplumbilimci P. Bugjell grup türdeşliğinin topluluktaki çıkarların ve amaçların "ortak" olma niteliğini artırdığını, değişik türrlülüğün ise çıkar uyusmazlığını artıracaklarını ileri sürmektedir.

Birincil grup aile, çocuklar grubu, vb., yani "bireyin, nasılsa öyle görünebileceği" bir birimdir. R. Faris'e göre birincil gruplar toplumsal etkileşimin temel biçimiyken, A. Hollingshead askerî birliklerin çeşitli birimlerini, klikleri ve yirmi kişiyi geçmeyen biçimselleşmemiş grupları da birincil grup saymaktadır. Merrill, bu kategoriye, faaliyetleri çoğu

kez anti-sosyal olan çeteleri de dahil etmektedir.²²² Birincil grup, sadece, etkileşimleri içtenlikli ve çoğu kez aile ilişkileri olan kişileri içermektedir.

İkincil grup üyeleri, birbirlerini birer amaç olarak değil, amaçlarına erişmek için bir araç sayarlar. Green, "ikincil gruplar çoğu kez mekânca dağınık, üyeleri yakın ilişki kuramayacak kadar geniş ve büyüktürler".²²³ Bu birey toplulukları, dernekler, birlikler, sınıflar, partiler, ırklar, kalabalıklar, vb. olabilmektedir.

Toplumsal grupların tanımlanmasındaki bu yaklaşım, çoğu kez, araştırmacıların önemsiz sonuçlardan başka bir şey elde edememelerine yolaçmaktadır. Nitekim bir Amerikan kitabı olan *Modern Sociological Theory*'de Amerikalı toplumbilimci L. Festinger'in yaptığı grup araştırmalarının sonuçları şöyle anlatılmaktadır: "Bu örnekte, projedeki ika-metgâhların mekânca yakınlıkları ve yaya kaldırımlarının, posta kutularının, kat merdivenlerinin düzenlenme biçimi kişilerin kimlerle dostluk kuracaklarının belirlenmesinde önemli iseler de, kurulu grupların neye göre kurulacak oluşlarının, bu grupların katılanların gereksinmelerini karşılamadaki başarılarına bağlı olduğu ortaya konmuştur. Festinger'in, Bethel ve Maine'da Grup Gelişmesi Ulusal Yetiştirme Laboratuvarına katılanlar üzerinde yapılmış araştırmanın sonuçlarından yola çıkan French, dostluk tercihlerinin çoğu kez 'mesleklerin benzer oluşuna, kişilik özelliklerinin benzer oluşlarına ve yapılacak tercihin umulan ve fiilî tercihler olarak karşılık görebilmesine bağlı bulunduğu' sonucuna varmaktadır. Ayrıca, bu tercihlerin, topluluk biraraya gelir gelmez yapıldıklarını da belirtmektedir."²²⁴

Küçük grup teorikleri tarafından yapılan araştırmanın düzeyi Amerikalı toplumbilimci T. M. Mills'in yaptığı ince-

²²² F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 77-78.

²²³ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 46.

²²⁴ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, N. Y. 1957, s. 324.

lemelerin sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu konuda *Modern Sociological Theory* şunları söylemektedir: “Üç kişilik laboratuvar tartışma gruplarındaki iktidar ilişkileri üzerindeki incelemesinde T. M. Mills, üçlünün üyelerinden güçlü ikisi karşılıklı birbirini destekleyen bir çift oluşturdıklarında, üçüncü kişi kesinlikle dışarda bırakılmakta ve kararlı bir toplumsal yapı kurulmakta; ama güçlü kişiler aralarında çatışma olduğunda, kararlı hiç bir yapı oluşmamakta ve bunlar üçüncü üyenin yandaşlığını kazanmak için birbirleriyle rekabete girişmektedirler.”²²⁵

Toplumsal grupları inceleyip araştırmak için toplumbilim, incelenecek olan toplumsal grubun içinde yer aldığı ve geliştiği herbir sosyo-ekonomik biçimlenişin tahlilini gerektirmektedir. Feodal, köleci ya da sosyalist toplumdan sözedebiliriz, ama bir toplumda rasladığımız toplumsal yasaları bütün diğer toplumlara uygulayamayız. Her sosyo-ekonomik biçimlenişteki bireylerin görünüşte hiç bir sistemliliği olmayan çok çeşitli faaliyetleri, marksist toplumbilimciler tarafından insanların üretim ilişkileri sisteminde oynadıkları rolle, üretim koşullarıyla, ve sonuç olarak, yaşam koşullarıyla, yaptıkları mücadeleleriyle, toplumsal gelişmeyi belirleyen sınıfların faaliyetleriyle açıklanmaktadır.

Değişken işlevler (bireylerin şu ya da bu gruba ait olmaları bunlara göredir), bireylerin, her şeyden önce tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sistemi içindeki bireylerin, onların üretim araçlarıyla ilişkilerinin, emeğin toplumsal organizasyonu içindeki rollerinin, toplumsal servetten pay alma biçiminin, bu payın ölçüsünün, ve bazı belirli çıkarılmış özelliklerinin işlevleridir.

Bütün toplumsal gruplar bazı ortak özelliklere sahiptirler ve en önemlileri şunlardır:

a) toplumsal grup, tarihsel tek bir toplumsal ilişkiler sistemi içinde ve kesinlikle tanımlanmış belirli işlevleri ye-

²²⁵ Aynı yapıt, s. 327.

rine getiren ögelerden biri olarak yer almaktadır. Tek ve bir olan toplumsal organizmanın dışında grup varolamaz;

b) toplumsal grup, içerdiği bireylerin iradelerinden bağımsız olarak, nesnel olarak vardır. Herbir birey doğal olarak bir bilince, iradeye ve dilediği gibi hareket etme hakkına sahiptir, ama edim ve eylemleri grubun nesnel gerekirliklerine denk olmazsa, koşulların gücüyle gruptan çıkarılmaktadır. Grubun bir ya da birkaç üyesinin grup dışına çıkarılmasıyla grubun varlığı sona ermez;

c) toplumsal grubun üyeleri birbirleriyle birleşmemiş olabilirler, birbirleriyle yakınlık kurmamış olabilirler, hatta birbirlerine karşı düşmanlık bile duyuyor olabilirler. Bunun önemi yoktur. Toplumsal işlevlerinde grup üyeleri benzer biçimde eylem ve edimde bulunurlar. Toplumsal nitelikleri kendi varoluşunun maddî koşullarınca belirlenen grup, sonunda, üyelerinin toplumsal davranışlarını belirleyecek duruma gelir;

d) toplumsal grup, diğer toplumsal gruplarla ilişkilerinde tek bir bütündür. Kendi başına grup, içindeki bireylerden hiç de geri kalmayan bir gerçekliktir;

e) her toplumsal grubun belirli toplumsal-psikolojik özellikleri ve grup çıkarlarını yansıtan bir ideolojisi vardır.

3. "TOPLUMSAL TABAKALANMA" TEORİSİ

Bazı toplumbilimciler, toplumun üretim araçlarıyla olan ilişkilerine göre toplumsal sınıflara bölünmüş olduğunu reddettikleri gibi, "toplumsal grup" kavramının yanısıra ortaya bir de "tabaka" kavramı getirmişlerdir. Bu anlayışa göre "toplumda toplumsal mertebelerin bulunması" gerekmektedir. Nitekim, Sorokin toplumsal tabakalanmayı "belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak düzenlenmiş sınıflar şeklinde farklılaşması" olarak tanımlamaktadır. "Bu, üst ve ast tabakaların varlığını gerektirmektedir. Temelinde ve varoluşunun

özünde, hakların ve ayrıcalıkların, görev ve sorumlulukların, toplumsal zenginlik ve kıtlıkların, toplumsal iktidar ve nüfusun toplum üyeleri arasında eşitsiz dağıtımı bulunmaktadır.”²²⁶

Ogburn ve Nimkoff da toplumsal tabakalanmayı, içinde insanların toplumsal rollerine ve faaliyetlerine uygun olarak yüksek ve düşük diye sıralandığı “düzenlenmiş eşitsizlikler” olarak tanımlamaktadırlar.

Şöyle yazıyorlar: “Bireylerin ve grupların azçok sürekli bir konum hiyerarşisi içinde mertebelendirilmeleri süreci, belki de, toplumsal hiyerarşilerin yer kabuğunun katmanlarındaki kaya tabakalarına şematik benzerliğinden dolayı, tabakalanma olarak bilinmektedir. Ama yersel tabakalara oranla toplumsal hiyerarşilerdeki kalıcılık oldukça daha azdır.”²²⁷

Lundberg üstün ve düşük durumda insanlar arasında farklılıkların bulunduğu tabakalanmış toplumları “eşitsizler toplumu” olarak adlandırmaktadır. Organik ve inorganik yapıdaki bütün görüngülerin belirli sınıflara ayrılmaları gibi, toplum da sınıflara ya da tabakalara ayrılmaktadır. “Her toplumda”, diye yazıyor Chinoy, “bazı kimseler üst, bazıları da ast olarak tanınmakta ... bazıları yönetmekte, diğerleri de —bunlar da değişik derecelerde yöneticiler üzerinde etki de bulunma ve denetleme olanağına sahipseler de— itaat etmektedirler. Yüksektekilerle düşük durumdakiler, zenginlerle yoksullar, güçlülerle güçsüzler arasındaki bu karşıtlıklar, toplumsal tabakalanmanın özünü meydana getirmektedir.”²²⁸

Merrill, toplumsal tabakalanmayı “üyelerin büyük çoğunluğunca bilinçli olarak bilinmeksizin ve onların iradelerine bağlı olmaksızın gelenek aracılığıyla yukardan empoze edilen” bir şey olarak tanımlamakta, “toplumsal tabakalan-

²²⁶ P. A. Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, N. Y. 1928, s. 570.

²²⁷ W. F. Ogburn and M. F. Nimkoff, *Sociology*, N. Y. 1958, s. 157.

²²⁸ E. Chinoy, *Society. An Introduction to Sociology*, N. Y. 1961, s. 131.

ma, toplumda bazı grupların maldan, hizmetlerden, iktidardan ve duygusal tatminlerden diğer gruplara oranla daha fazla yararlanmaları anlamına gelen, farklılaştırılmış bir ayrıcalıklar sisteminin varlığını gerektirir” demektedir.²²⁹

Bu toplumbilimciler, toplumsal tabakalanmanın, “ayrıcalıkları kuşaktan kuşağa sürdüren kurumlaşmış bir toplumsal eşitsizlikler sistemi” olduğunu kabul etmektedirler.²³⁰

Görülüyor ki, toplumsal tabakalanma teorisini savunanlar bunun iki özelliğini belirtmektedirler: ilki, ekonomik temelinden bağımsız olarak, hangi toplumda olursa olsun, her toplumda kaçınılmaz olarak toplumsal eşitsizliğin ve hiyerarşinin varlığı; ikincisi de, bunun kalıcı oluşudur. Toplumsal tabakalanmanın sürekli oluşunun vurgulanmasının nedeni, başlangıç alınan toplumsal eşitsizliğin kaçınılmaz bir şey olduğu tezini yumuşatmak ve toplumsal tabakalanma sistemini, içinde toplumsal farklılaşmaların sınıf uzlaşmazlıklarına yer bırakmayacak kadar çok tedricî, çok güç farkedilecek şekilde arttığı bir sınıflar arası uyumluluk olarak gösterilmek istenmesidir.

Sorokin, toplumsal eşitsizlik ve hiyerarşi sistemine “toplumsal feodalizm” demektedir. Sorokin, tarihte olmuş bulunan tüm devrimlerin bazı toplumsal karşıtlıkları sadece yumuşatmak ve tabakalanmanın biçimlerini değiştirmekle kaldıklarını, ama tabakalanmanın kendisini ortadan kaldıramadıklarını söylemektedir. Bu yöndeki çabaların başarılı olamayışlarındaki düzenlilik, sadece, “tabakalanmanın doğal bir niteliğe sahip olduğunu” kanıtlamaktadır.²³¹

Sorokin, toplumsal tabakalanmayı örgütlü her toplumun değişmez ve kalıcı özelliği saymaktadır. Farklılık, sadece, biçimdedir. Sorokin, feodalizm ve oligarşinin bilimde ve sanatta, siyasette ve yönetimde, suçlu çetelerinde, demokrasi-

²²⁹ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 259.

²³⁰ Aynı yapıt, s. 259.

²³¹ P. A. Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, N. Y. 1928, Vol. 1, s.

lerde, eşitlik savunucuları arasında, her yerde görüldüğünü belirtmektedir.

Bu tür savlar, kapitalizmin ilkelerinin diğer bütün toplumlara, içinde düşmanca karşıtlıklar taşıyan toplumun hiyerarşisinin ise (bir zamanlar Malthus'un yaptığı gibi) bitkiler ve hayvanlar âlemine bile uygulanması ilkesine dayanmaktadır. Bu öncülleri temel alarak tabakalanmanın "doğal" karakterde olduğu; çünkü, bugünkü ve gelecekteki tüm toplumlar için evrensel olduğu; kısacası, sonuç olarak, sınıfsız (tabakalanmamış) bir toplumun "temelden" olanaksızlığı sonuçlarına varmaktadırlar.

Toplumu "tabakalara" ayırmayı ise, genellikle, meslek, konut tipleri, oturulan semt, gelirin miktarı, vb. gibi etmenlere göre yapmaktadırlar.

Nitekim L. Ebersole bu etmenleri gelirden, meslekten, sahip olunan kişisel iktidardan, doğuştan gelen ya da kişisel niteliklerden dolayı kazanılan çeşitli saygınlık etmenleri olarak adlandırmaktadır.²³² W. Goldsmith tabakayı malî, mesleksen, askerî ya da eğitimsel etmenlerle tanımlamaktadır. Tabakalar, iktidarı, saygınlığı, serveti ya da bunların bileşkesini temel alarak da tanımlanabilmektedir.

Belirli bir bireyin, belirli bir tabakaya ait oluşunu belirleyen etmenlere ise *statü* denmektedir. "Statü", diyor Merrill, "kişinin, yaşı, cinsiyeti, doğumu, mesleği, evliliği ya da başarısı sayesinde toplumda işgal ettiği konumdur."²³³ Lundberg'e göre, "herbir role atfedilen önemin derecesine *statü* denmektedir".²³⁴

Açıkça görülüyor ki, "statü" kavramı, birbirlerine en aykırı ölçütleri bile kapsayacak derecede geniş ve açıklıktan yoksun bir kavramdır. Bu ise, toplumun toplumsal taba-

²³² L. Ebersole, *American Society. An Introductory Analysis*, N. Y. 1955, s. 274-75.

²³³ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 179.

²³⁴ G. A. Lundberg, C. C. Schrag and O. N. Larsen, *Sociology*, Revised Edition, N. Y. 1958, s. 476.

kalara bölünmesine ilişkin seçmeci ve mekanik bir yaklaşıma gerçekten denk düşmektedir.

Merrill, toplumsal statünün toplumsal rol ya da roller oynayan gruplarca kurulan bir konum olduğunu kabul etmekle, "toplumsal tabakalanma" teorisinin felsefî yönden ne anlama geldiğini de ifade etmiş oluyor. Statü, böylece, başkalarının yargıları aracılığı ile oluşmaktadır. Bu başkaları, bizim rollerimizin ve davranışlarımızın yargılayıcıları olarak hareket etmektedirler.

Batılı toplumbilimciler, bütün toplumlarda değişik statülerden insanlar arasında bir mücadele olduğunda, bunun sınıflar arası bir toplumsal ayrıcalıklar mücadelesi değil, ama üst düzeydeki rollerin ve statülerin az, bunlara karşı istemin ise sunumundan fazla olduğu zamanlarda bireylerin en iyi "toplumsal rol"ler için giriştikleri bir mücadele olduğunda görüş birliğindedirler.²³⁵

Bu durumda, toplumsal rol'ün ne anlama geldiğini sormak gerekmektedir.

"Bir rol, 'ilgili bir statünün işlevi' ",²³⁶ "statünün gerçekleştirilme biçimi",²³⁷ "bir toplumda belirli bir konumla ilişkili beklenir davranışlar kalıbıdır".²³⁸

Roller arasındaki farklar tarihsel olarak toplumsal işbölümünden kök alan nesnel bir süreç olarak değil, "etkin bir toplumsal buluş"²³⁹ olarak açıklanmaktadır.

Böylece, keyfî olarak seçilmiş ölçütlere göre saptanmış tabakalardan sözeden bu toplumbilimciler gerçek toplumsal sınıflardan —proletarya, küçük, orta ve büyük (tekelci) burjuvaziden— sözetmemektedirler. Sonuç, bir siyasal yapının incelenip araştırılması değil, ama çeşitli toplumsal grupların bir betimlenmesi olmaktadır. Sonuçta, "gördüğünüz gibi, Bir-

²³⁵ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 183-84.

²³⁶ K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 158.

²³⁷ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 37.

²³⁸ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 183-84.

²³⁹ Aynı yapıt, s. 183-84.

leşik Devletler'de belirli kapalı hiç bir sınıf bulunmamakta; bunun yerine, sınır çizgileri, araştırmacının kullanacağı sınıf statüsü ölçütüne göre değişen bir tabakalanma hiyerarşisi bulunmaktadır''²⁴⁰ diyebilmektedirler.

Toplumsal tabakalanmayı yüceltmek için, tabakalara ayrılmış olma, doğayı da toplumu da yöneten evrensel bir yasa durumuna getirilmiştir. Sorokin şöyle yazıyor: "Her örgütlü toplumsal grup, daima, tabakalanmış bir toplumsal yapıdır. Ne dün, ne de bugün 'düz' ve içindeki tüm üyelerinin eşit olduğu sürekli hiç bir toplumsal grup olmamıştır. Tabakalanmamış bir toplum, üyeleri gerçekten eşit bir toplum, insanlığın tarihinde hiç bir zaman gerçekleşmemiş bir efsanedir." ²⁴¹

Üstelik, Sorokin, tabakalanmayı sadece toplumu değil, ama bitkiler ve hayvanlar âlemini de yöneten evrensel bir yasa olarak göstermektedir (buralarda da, dediğine bakılırsa, asalaklık ve sömürünün, baskı ve egemenliğin, farklı "ekonomik" yaşam standartlarının —tüketilen hava, ışık, nem ve topraktaki besinler— vb. olmadığını kabul etmek gerekmektedir; arılar, karıncalar ve diğer böcekler arasındaki topluluklardaki farklı ve kesin çizgilerle ayrılmış sınıfların varlığı; sürü halinde yaşayan memelilerde önderlerin bulunuşu sanki gerçek değildir). Sorokin, tabakalanma yasasının ilkel toplumda da bulunduğunu söylemektedir (cinsiyet ve yaş grupları, kabile önderlerinin ve reislerinin ayrıcalıklı ve nüfuzlu grup oluşları, kabile içinde ve kabileler arasında işbölümünün bulunuşu).

Ama, ona göre, tabakalanma yasası, en geniş ölçüde, uygar toplumda işlemektedir: "Modern demokrasiler de bu kurala bir istisna teşkil etmemektedirler. Her ne kadar, kuruluş yasalarında (anayasalarında) 'herkesin eşit olduğu' yazılı ise de, bu toplumlarda toplumsal tabakalanmanın bulunmadığı-

²⁴⁰ K. Young, R. Mack, *Sociology and Social Life*, N. Y. 1959, s. 186.

²⁴¹ T. Parsons, E. Shils and D. Kaspar (Eds.), *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*, The Free Press of Glencoe, Inc. 1961, Vol. I, s. 571.

na ancak pek saf olanlar inanabilir.”²⁴²

“Toplumsal tabakalanma” ile Batılı toplumbilimciler, kapitalist toplumdaki toplumsal eşitsizlikler piramidini ifade etmiş olmakta, ama piramidin asıl tabanına —dokunulmaz tutulan özel mülkiyete— hiç değinmemektedirler. Bu kavram sayesinde dikkatleri gelişmenin *benzerliğine* —çeşitli meslek, din, etnik topluluk ve diğer çeşitli grupların hareket ve “mücadelelerine”— çekmekte, büyük toplumsal gruplarda, yani toplumsal sınıflarda oluşan temel değişmelere ve kapitalist toplumda gitgide yoğunlaşan sınıf mücadelesine değinmemektedirler.

Vaktiyle Lenin, 20. yüzyılda gelişmenin gerçekten varolduğu ilkesini herkesin kabul edeceğini, ama, gelişmenin nasıl oluştuğu konusundaki düşüncelerin farklı olacağını yazmıştır. Batılı toplumbilimciler gelişmeyi basit bir evrim olarak görmekte, kendini yineleyici bir çevrim, bir azalma ve çoğalma olarak tasarlamaktadırlar. Burjuva toplumbilimcilerinin toplumsal tabakalanmayı, biçimin değiştiği, ama içeriğin hiç değişmediği, sürekli ürünün ise toplumsal eşitsizlik olduğu kasvetli ve monoton bir süreç olarak düşünmelerinin nedeni de budur.

Materyalistler ise gelişmeyi, bir yeni niteliğin oluşumuyla karşıtların mücadelesi, günü geçmiş biçimlerin sürekli olarak bir yana atıldığı, içeriğin de değişikliklere uğradığı devrimci bir süreç olarak görürler. Materyalistler, sınıf gelişimini basit bir mekanik evrim olarak değil, ama yoğun ve uzlaşmasız bir sınıf mücadelesine, insanlığın tarih-öncesinden başka bir şey olmayan düşmanca karşıtlıkların bulunduğu sınıflı toplumunun sona erdirilmesini öngören bir sınıf mücadelesine götüren bir süreç olarak, gelişimin en yüksek aşamasının —sınıfsız komünist toplumun— başlangıcı olarak görürler.

²⁴² Aynı yapıt, s. 572.

4. TOPLUMSAL SINIFLAR. "PSİKOLOJİK" TOPLUMSAL SINIFLAR TEORİSİ

19. yüzyılın başlangıcında İngiliz burjuva iktisatçıları toplumun toplumsal sınıflara bölünmesini açıklarlarken ekonomik nedenler aramışlardır. Sınıflara ayrılmanın nedenini üretim biçiminde değil de, doğal dağılımda aradıkları için, bunu başaramamışlardır. Bu iktisatçılar kapitalist toplumu ücret, kâr ve rant şeklinde gelirlerinin kaynaklarına göre üç ana sınıfa ayırmışlardır. Toplumun sınıflara ayrılmış olmasını doğal ve değişmez saymışlardır.

Yaklaşık olarak aynı yıllarda Fransız burjuva tarihçileri devrimlerin yeni sınıfın tutucu ve zamanını doldurmuş sınıfa karşı mücadelesinin belirtileri olduğunu yazmaya başlamışlardır. Bu kişilere göre, insanın bir toplumun siyasal tarihini anlaması için toplumdaki değişik sınıfların ve üretim ilişkilerinin varoluşlarının ekonomik koşullarını anlaması gerekmektedir.

Ama bu kimseler de toplumda sınıf ayrımının özünü kavrayamamış, anlayamamışlardı. Onlara göre, sınıfların oluşum nedeni, bazı insanların diğer bazılarına bağımlı olmaları idi. Burjuva dünya görüşüyle sınırlı olduklarından, restorasyon döneminin tarihçileri sınıf mücadelesinin varlığını sadece feodalizm döneminde görebilmişler, ama işçi sınıfının kapitalist sömürücülere karşı mücadelesine dönüp bakmamışlardır.

Batı toplumbilimi toplumsal sınıflar sorununu 20. yüzyılın başlarında elealmaya başlamıştır. Spencer, Gumpłowicz ve Ward'ın teorileri, toplumsal sınıfların ortaya çıkışlarını biyolojik, ırksal ya da psikolojik "bircilik" ile açıklamışlar, burjuva toplumunun sınıf ayrımları ve emek ile sermaye arasındaki gitgide artan sınıf mücadelesi olgusu karşısında yetersiz kalmışlardır.

1903 ve 1906 yılları arasında Paris, Brüksel ve Londra'

da toplumbilim dernekleri ve enstitülerinin konferansları toplanmış; zamanın en ünlü toplumbilimcilerinden bazıları —A. Bauer, G. Tarde, R. Worms, P. Lafargue ve M. Kovalovski— bu konferanslarda konuşmalar yapmıştır.

Bauer, toplumsal sınıfları eşit eğitim görmüş, benzer toplumsal çevrelerde yetişmiş ve aynı iş ya da meslekle geçimini sağlayan birey grupları olarak tanımlamıştır. Bauer, yedi yönetici sınıf, yedi de ast sınıf kategorisi ileri sürmüştür.

Tarde, sınıflarla meslekleri birbirine karıştırdığını ileri sürerek Bauer'i eleştirmiştir. Toplumsal ilerleme sınıfların sayısını azaltmış, buna karşılık, sürekli olarak mesleklerin sayısını artırmıştır. Ama kendisi de psikolojik bir sınıf anlayışına sahipti. Sınıf kavramı, diyordu, içgüdüsel olarak bir toplumsal hiyerarşiye inanma gereksinmemizi gidermekte, insanların içinde bir eşitsizlik duygusu bulunmakta, yaşadıkları süre içinde de bu hayalî eşitsizlik merdiveninin üst basamaklarına yükselmeyi amaç edinmektedirler. Bu toplumsal merdiven ve toplumsal tırmanma gereksinmesi doğuştan kazanılmış değil, ama uygarlığın oluşumu ile birlikte gerçekleşen aklın çağlar süren evriminin bir ürünüdür. Tarde'a göre, toplumsal sınıfların ilişkilerinde asıl önemli olan mücadele değil, işbirliğidir. Her ulusun normal yaşamının kuralı, diye yazıyor, barış içinde işbirliği, barışçı uyum; sınıf mücadelesi, bu kuralın ihlâli, bir anormallik, bunalmılara neden olarak toplumsal yaşama zarar veren bir olgudur.

Tarde'ın sınıf sorununa ilişkin bu görüşünün ideolojik anlamı, "alt" sınıflara, "üst" sınıfları taklit etmeyi salık vermekte oluşundan anlaşılmaktadır. Bu fikir günümüzde burjuva toplumbilimcileri tarafından hazır bulunmuş gibi sevinçle benimsenmiş ve savunulmaya başlanmıştır. Batı Alman *Felsefe Sözlüğü*'nde sınıf ilişkilerinin karakterine ilişkin olarak şu satırlara yer verilmiş bulunmaktadır: "yaşam biçimi bakımından ve genel konumu yönünden, sınıf güçlerinin deği-

şen karşılıklı ilişkileri nedeniyle üst sınıfın içsel gücünün zayıfladığı zamanlarda bile, üst sınıf alt sınıf için bir ideal olmaya devam etmektedir.”²⁴³

Worms, sınıfı, belirli bir toplumsal mertebeye göre aynı toplumsal düzeyde yeralan kişilerden oluşan gruplar şeklinde tanımlamaktadır. Worms, bir tane yanyana konumlanmış mesleklere göre yatay bir bölümlenme ile, bir tane de birbirlerinin üstünde yeralan tabakalarda konumlanmış sınıflardan oluşan dikey bir bölümlenme yapmıştır. Her meslek değişik toplumsal düzeylerde çeşitli mertebelere ayrılmıştır. Bu mertebeler, toplumsal sınıflara ayrılmada sınır çizgilerini oluşturmaktadır. Toplumsal mertebeler, diye yazıyor Worms, doğuma, eğitime, onura, iktidara ve özellikle servete dayanan çeşitli ilkelere göre belirlenmektedir.

H. Lévy-Ullmann, toplumun sınıflara ayrılması olgusunun altında, “diğerleri üzerinde egemenlik kurma” eğiliminin bulunduğunu söylemektedir. Kapitalist toplumun zengin ve yoksul diye iki sınıfa ayrılması, bu nedenle, temel nitelikte bir ayrım değildir. Servet ve mülk bakımından farklılık ikinci dereceden önem taşımakta, bu nedenle de, gerçek neden değil, bir etki sayılmaktadır. Temel sınıflar, yönetenler ve yönetilenlerden ibarettir.

Lévy-Ullmann, ıssız bir adaya bir grup insan bırakılsa, bunların bazılarının diğerleri üzerinde egemenlik kurmak isteyeceklerini ileri sürmektedir. Bunu ya en kuvvetliler başaracaktır, ya en zekiler, ya da en zalimler. Lévy-Ullmann, toplum yaşamının her alanında, uygarlığın her aşamasında, her zaman bir yönetenler ve yönetilenler ayrımının bulunduğunu savunmaktadır. Bu görüş, daha sonra ortaya çıkan “seçkinler” teorisinin tohumu olmuştur.

Amerikan toplumbilimi, toplumsal sınıfları *toplumsal psikolojik bir görüngü* sayan öznel sınıf anlayışını benimsemiştir. Sınıf bilinci ana ve belirleyici etmen sayılmıştır. Ni-

²⁴³ *Philosophisches Wörterbuch*, Stuttgart 1955, s. 317.

tekim, Cooley işverenler sınıfı ile kol işçileri sınıfı arasındaki ilişkilerin her şeyden çok kişisel bir bakış noktası sorunu olduğunu savunmuştur.²⁴⁴

W. L. Warner, sınıfın, “ekonomik belirlenimcilik” yani sınıfların toplumsal üretim sistemi içindeki nesnel konumları bir yana, *sayısız etmenlerce koşullandırılmakta olan bir görüngü* anlamına geldiğini ileri sürmektedir.

Toplumun toplumsal ve toplumsal-psikolojik açıdan çok sayıda türdeş olmayan gruplara ayrılması sayısız görgücul araştırmaya konu olmuştur. Ama burjuva toplumbilimi, yaptıkları incelemelerde sınıf üyelerinin öznel düşüncelerini incelemekte, sınıfları gerçekte ne iseler o şekilde ele almakta, nesnel ekonomik temelleri, ya da toplumsal nitelikleri üzerinde durmamaktadırlar.

Amerikalı toplumbilimci R. Centers, “sınıf bilincini” sınıf kavramında en önemli etmen saymaktadır. Bu nedenle de, sınıf kavramının sadece belirli bir toplumsal tabaka üyeliğini değil, ama çıkar ve ideolojiyi de kapsadığı görüşündedir. Toplumsal sınıf, diyor, “terimin en geniş anlamıyla *psikolojik bir görüngü* olarak düşünülebilir”.²⁴⁵

Centers’ın en önemli şeyin bireylerin kendilerini hangi sınıfın üyesi saydıkları olduğunu söylemesine şaşmamak gerekmektedir: “Eğer şu —orta sınıf, alt sınıf, çalışan sınıf ve üst sınıf— terimlerinden birini kullanmanız gerekmeseydi, üyesi olduğunuz sınıfı hangi terimle ifade ederdiniz?” Kendilerine soru sorulan toplam kişilerin %3’ü kendilerini üst sınıfla, %43’ü orta sınıfla, %51’i çalışan sınıfla, ve %1’i de alt sınıfla özdeşleştirmiştir.

Ama böyle bir yaklaşım araştırmacıya nesnel malzeme sağlamamaktadır. İngiliz toplumbilimcisi F. Martin, insanların kendi sınıf statüleri olarak kafalarındaki ile, nesnel sınıf durumlarının çoğunlukla birbirlerine denk düşmediğini

²⁴⁴ C. H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, N. Y. 1902, s. 98.

²⁴⁵ R. Centers, *The Psychology of Social Classes*, Princeton 1949, s. 27.

söylemekte haklıdır. Martin, orta sınıf üyesi sayılmaları gerekenlerin üçte-birinin kendilerini çalışan sınıfla özdeşleştirdikleri, kol işçisi olanların dörtte-birinin kendilerini orta sınıf üyesi olarak gördükleri bir örnekten söz etmektedir.²⁴⁶

Martin şu tabloyu yapmış bulunuyor:

Meslekler (Kendilerinin Verdikleri İsimler)	Toplumbilimci Tarafından Kendileriyle Mülakat Yapılan Kişilerin Kendilerini Özdeşleştirdikleri Sınıflar (Yüzde Olarak)				
	Üst Sınıf	Orta Sınıf	Çalışan Sınıf	Alt Sınıf	Yanıt Vermeyenler
Büyük işletme sahibi	26	67	6	—	1
Uzmanlar	16	72	8	2	2
Küçük işletme sahibi	3	61	34	2	—
Büro hizmetlileri (beyaz yakalılar)	4	52	40	2	2
Vasıflı kol işçisi	1	25	40	2	1
Hizmet personeli	—	19	66	12	3
Yarı-vasıflı işçiler	1	15	74	7	3
Vasıfsız işçiler	—	10	68	14	8

Tablodan açıkça görülüyor ki, büyük işletme sahiplerinin çoğunluğu (%67) kendilerini orta sınıf üyesi, ve hatta bazıları (%6'sı) çalışan sınıf üyesi, bu arada, bazı küçük işletmeciler de kendilerini üst sınıf üyesi saymaktadırlar.

Warner, bununla birlikte, düşüncelerinde bireylerin üretim araçları karşısındaki konumlarını değil, ama günlük yaşamdaki değerlerle kültürel değerler açısından durumları, evlerindeki eşyaları, vb. gibi ikincil ve çıkarsanmış görünüşleri temel almaktadır. Gelir durumları da (kaynaklarının ne olduğu irdelenmeden) evlerinin parke kaplı olup olmasına, evlerinde pahalı halı bulunup bulunmamasına göre değerlendirilmektedir. Böylece de, sınıf olgusunun gerçek

²⁴⁶ F. M. Martin, *Some Subjective Aspects of Social Stratification*, London 1954, s. 68.

içeriği ortaya çıkarılmamış olmaktadır.

Warner'ın yöntemleri eleştirilere yolaçmıştır. Merrill, Warner'ın "toplumun belirli kesimlerini karakterize eden toplumsal denetimin ekonomik ve siyasal öğelerini" en aza indirdiği gözleminde bulunmaktadır.²⁴⁷ R. Mills, Warner'ın (kişilerin —ç.) kendi takdirlerine göre yapılmış bir prestij hiyerarşisi getirdiğini, bu nedenle, "sınıf" kavramı ile "sınıfa ilişkin bilgi" kavramını birbirinin eşitiymiş gibi saydığını işaret etmiş bulunmaktadır. Merton, Warner'ın şemasının sınıfların dinamiğini ve sınıf değişimlerini ihmal ettiği için, tarihsel nitelikten yoksun olduğunu belirtmektedir.

Warner'ın yöntemlerine ve vardığı sonuçlara yöneltmiş bulunan bu eleştiriler sorunun önemsiz yanlarına değinmekte, gerçek temeline inmemektedir. Warner, toplumu, gösteriş, saygınlık gibi öznel karakteristiklerden oluşan bir temele göre çeşitli toplumsal gruplara ayırmaktadır. Örneğin, "soydan kazanılan yüksek aileden gelmiş olma statüsünü ve aristokratlık unvanlarını" (ayrıca, doğal olarak serveti) üst sınıfın belirleyici özelliği saymaktadır.

Warner'ın şemasına göre, toplumda üç adet üst sınıf bulunmaktadır. Üst-orta sınıf ile orta sınıf, eski aile olma saygınlığına sahip olmayışları bakımından üst sınıftan ayrılmaktadırlar. Üst ve orta sınıflara ek olarak, Warner, üç adet alt sınıf oluşturmaktadır. Bu sınıflar, üyelerinden çoğunun saygınlık taşımayan, bazılarının ise, ancak yeni yeni toplumda saygınlık kazanmaya başlayan kimseler oluşları bakımından üst ve orta sınıflardan ayrılmaktadırlar. Ama bu ayırımdaki saygınlık kazanma durumu, bilimsel bir sınıflandırmaya temel olacak nitelikten yoksundur.

Bilimsel toplumbilim, toplumdaki sınıfları, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim sistemi içindeki konumlarıyla, üretim araçları ile olan ilişkileriyle, işin toplumsal organizasyonundaki rolleri ile, sonuç olarak da, toplumsal ser-

²⁴⁷ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 304.

vetten kendilerine düşen payı alma yöntemleri ile ve aldıkları bu payın miktarıyla birbirlerinden ayırdedilmesi gereken büyük insan grupları olarak kabul etmektedir.

Sınıf, tarihsel bir kategoridir. Üretimin gelişmesinde belirli bir aşama ile, belirli bir üretim ilişkileri tipi ile bağlantılıdır. Üretimin, gelişmenin yeni bir aşamasına geçmesi, üretim ilişkilerinin biçim değiştirmesi, bütün bir toplumsal sistemde ve toplumun tüm sınıf yapısında değişimi zorunlu kılar. İnsanlar diledikleri üretim ilişkilerini, istedikleri toplumun sınıf yapısını seçmekte özgür değildirler; bunların her biri tarihsel gelişimle oluşan, insanların iradesinden bağımsız nesnel görüngülerdir.

Sınıf, kendine özgü nesnel özelliklere sahiptir. Sınıf, üyelerinin, kendileri hakkında düşündükleri, ya da diğer sınıfların üyelerinin bu sınıf üyelerinin kendileri hakkındaki düşünceleriyle, statü, saygınlık vb. gibi öznel etmenlerle değil, ama her şeyden çok, üretim araçları ile olan ilişkileri aracılığı ile karakterize olunmaktadır. "Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, işçi, özgür olsun olmasın, kendi varlığını sürdürmek için gerekli emekzamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de fazladan bir emekzamanı eklemek zorunda kalmıştır; üretim araçlarının tekeli elinde bulunduran bir kimse ister Atinalı *καλος καγαθος*,* Etrüsklü teokrat, Romalı yurttaş, Norman baronu, Amerikalı köle sahibi, Eflaklı boyar, modern toprak sahibi ya da kapitalist olsun, bu, hep böyledir."²⁴⁸

Karşılığında, üretim araçları bir başka etmen tarafından koşullandırılmış olmaktadır — bir sınıfın toplumsal üretim sistemi içindeki egemen ya da bağımlı konumu. Sınıfların üretimdeki yerleri arasındaki farklılıklar, işin toplumsal

²⁴⁸ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 258-59.

* Soylu. —Ed.

organizasyonunda aldıkları farklı rollerin de belirleyicisi olmaktadır. Herhangi bir sınıfın önde gelen rolü kendiliğinden ve hazır bulunmuş bir rol olmayıp, belirli bir üretim ilişkileri sisteminin sonucu olarak kazanılan bir karakteristiktir. Toplumsal ilişkilerin karmaşık yumağı içinde herhangi bir toplumsal sınıfın kendine özgü varlığı, ancak, o sınıfın tüm özelliklerinin birbirleriyle karşılıklı bağımlılıkları içinde ele alınan bütünlüğü aracılığı ile ortaya konulabilir. Lenin'in tanımına göre: "Sınıflar, belirli bir toplumsal ekonomi sistemi içinde işgal ettikleri farklı yerleri yüzünden, bir ötekinin emeğini mal edinebilen insan gruplarıdır."²⁴⁹

Sınıfların ve sınıf mücadelesinin varlığı, marksizm yokken de bilinmekteydi. Ama materyalist anlayışta tarihi ilk inceleyenler ve sınıflar ile sınıf mücadelesine ilişkin bilimsel bir teori kurabilenler, Marx ve Engels olmuştur. 5 Mart 1852 tarihinde J. Weydemeyer'e yazdığı mektubunda Marx şöyle demektedir: "Benim yeni olarak yaptığım: 1) *Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu*; 2) *sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını*; 3) *bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını* tanıtmak olmuştur."²⁵⁰

Kapitalist toplumda sınıf mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne yolaçmaktadır. Bunun amacı ise sınıfları ortadan kaldırmak ve sınıfsız bir toplum kurmaktır.

Burjuva toplumbilimcileri kendi sınıflarının oluşumu sırasında sınıf mücadelesinden sözeden yazılar yazmışlar, ama daha sonra, olguyu kabullenmekle yetinmişlerdir. Lenin şöyle demiştir: "sınıf mücadelesi teorisi Marx tarafından *değil, ama Marx'tan önce* burjuvazi tarafından yaratılmış, ve, genel olarak söylenecek olursa, burjuvazi için bu

²⁴⁹ V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 472.

²⁵⁰ Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, c. 1, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 637.

kabuledilebilir bir şeydir. Sadece sınıf mücadelesinin varlığını kabul etmekle yetinenler henüz marksist değildirler; bu gibiler burjuva düşüncesinin ve burjuva siyasetinin sınırları içinde kalanlar arasında da bulunabilmektedir. ... Bir marksist, ancak ve ancak, sınıf mücadelesinin varlığını kabul etmekle kalmayıp, proletarya diktatörlüğünü de kabul edendir.”²⁵¹

Marx sınıfların gelişimindeki temelin uzlaşmaz karşıt niteliğini açıkça ortaya koymuştur: sadece emek gücüne sahip olanlar, sermaye sahibi olanlar ve toprak sahibi olanlar; başka bir deyişle, ücret karşılığı tutulan işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim biçimine dayanan toplumun üç büyük sınıfını meydana getirmektedirler. Marx, şöyle demiştir: “uygarlık başlar başlamaz, üretim de, zümrelerin, tabakaların, sınıfların uzlaşmaz karşıtlığı üzerine, ve nihayet, birikmiş emek ile fiili emek arasındaki uzlaşmaz karşıtlık üzerine kurulmaya başlar. Uzlaşmaz karşıtlık yoksa, ilerleme de olmaz. Bu, uygarlığın günümüze dek izlediği yasadır.”²⁵²

Marx, bununla birlikte, şunu da belirtiyor ki, İngiltere gibi klasik bir kapitalist ülkede bile sınıf ilişkileri arı biçimler içinde görünmemektedir. “İngiltere’de, modern toplum, ekonomik yapısı bakımından tartışmasız en yüksek ve en klasik gelişmeyi göstermiştir. Ne var ki, burada bile, sınıfların tabakalanması katıksız biçimleri içinde görünmemektedir. Burada bile orta ve ara tabakalar, her yerde (kırsal bölgelerde kentlerdekine göre oranlanamayacak derecede az ise de) sınır çizgilerini ihlâl etmektedirler.”²⁵³

Ama bu “orta ve geçiş aşamaları” üretim araçlarının gitgide artan biçimde emekten ayrıldığı ve gitgide daha az ellerde toplandığı; emeğin ücretli emek, üretim araçlarının

²⁵¹ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. XXV, s. 411-412.

²⁵² Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 64.

²⁵³ Karl Marx, *Capital*, Moscow 1966, Vol. III, s. 885.

ise sermaye haline geldiği kapitalist üretim biçiminin gelişim yasasını gizleyememektedir. Engels şöyle yazıyor:

“Uygarlığın temeli, bir sınıfın bir başka sınıf tarafından sömürülmesi olduğundan, bütün gelişme sürekli bir çelişki içinde oluşur. Üretimdeki her ilerleme, aynı zamanda, ezilen sınıfın, yani büyük çoğunluğun durumunda bir gerileme belirtisidir. Bazıları için bir iyilik olan şey, bazıları için kesenkes bir kötülüktür; sınıflardan birindeki her yeni kurtuluş, öbür sınıf için yeni bir baskıdır.”²⁵⁴

Buna uyacak şekilde, kapitalist toplum da burjuvazi ve proletarya diye kutuplaşmaktadır. Diğer bütün tabakalar ya ücretli emeğe, ya da sermayeye doğru çekimlenmekte ve bu iki temel sınıf arasında yer almaktadır.

Toplumun ekonomik yapısı bu nesnel süreç içinde belirleyici etmendir. A. Labriola, “emeğin ve ona uygun olarak üretim araçlarının gelişmesi temeli üzerinde toplumun ekonomik yapısı, yani genel tüketim mallarının üretim biçimi, önce, bu yapay ortamda toplumun üyelerinin geri kalan pratik faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin çeşitli biçimlerinin tarih adını verdiğimiz süreç içindeki gelişimlerini koşullandırır. Ve bu, sınıfların biçimlenişi, çatışkın duruma gelmeleri, mücadelesi ve ortadan kaldırılmaları, *düzenleyici ilişkilerin* (italikler benim —G. O.) hukukta ve ahlâkta bunlara denk düşen gelişimleri, güç ve iktidar kullanımı aracılığı ile bazı kimselerin diğer bazılarına bağımlılığının nedenleri ve biçimleri, yani son tahlilde, devlete temel teşkil eden ve onun özünü meydana getiren şeyler demektir. İkincisi, ekonomik yapı, sanatta, dinde ve bilimde imgelenimin ve düşüncenin yönünü ve —büyük ölçüde dolaylı olarak— nesnelerini belirler.

“Birinci ve ikinci derece ürünleri, belirli çıkarlara yolaçmaları sayesinde, belirli alışkanlıklar yaratmakta, insanları birleştirmekte, onların niyetlerini ve yönsemelerini belirle-

²⁵⁴ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 225.

mekte, birleştirilip pekiştirilmiş ve kendine yeterli olgular olarak tecrit edilme eğilimi göstermekte; bu nedenle, kendi etkin güçlerine ve hareket ritimlerine sahip çeşitli bağımsız etmenin tarihsel süreci, ve ardıllanmış sonuçlar olan toplumsal örgütleniş biçimlerini oluşturup desteklediklerini ileri süren görgücul görüşe neden olmaktadır.

“Etmen sözcüğünü kullanacak olursak, ilkel komünizmin ortadan kalkmasından günümüze kadar, tarihin gerçek ve pozitif etmenleri, daima, ifadelerini belirli karşı-eylem (çatışmalar, hareketler, gelişme ve ilerleme süreci gibi) belirtilerinde ve süreçlerinde bulan çıkar farklılıklarına dayanan toplumsal sınıflar olmuştur.”²⁵⁵

Bazı Batılı toplumbilimciler, marksizmi, “aşırı basitleştirilmiş bir bircilik” olmakla suçlamaktadırlar. Örneğin, B. Barber, marksizmin sadece ekonomik etmeni kabul ettiğini yazmaktadır. Oysa, marksistler, toplumsal yaşamı biçimlendirenin sadece ekonomik etmen olduğunu hiç bir zaman savunmamışlardır. Üretim ilişkilerinin belirleyici etmenler olduğunu kabul etmekle birlikte, yaşamın tüm diğer alanları üzerinde de durmuşlar, toplumsal yaşamın tümünü anlamak gerektiğini savunmuşlardır. Marksistler, ideolojik, siyasal, törel ve diğer alanları hiç bir zaman küçümsememişlerdir.

Marksizmi çok dar anlayışlı bir felsefeymiş gibi kotarıp ortaya koyarken Barber’ın kendisi, Weber’in ikici şemasına sarılmakta; bu şemada, ekonomik ve toplumsal yaşam paralel, ama birbirlerinden bağımsız seyretmekte, toplumsal sınıf hareketleri maddî etmenlere değil, ideolojik etmenlere dayanmaktadır.

Barber’ın savı bilim dışıdır. Barber, üretim ilişkilerindeki konumun diğer tüm toplumsal değişkenlerin dayandıkları bağımsız bir değişken olmadığı görüşündedir. İnsan değerleri, ideolojiler, gelir, iktidar, Marx’ın savunduğunun ter-

²⁵⁵ A. Labriola, *Essais sur la conception matérialiste de l’histoire*, s. 159-60.

sine, her zaman üretim ilişkileri içindeki yerlerine bağımlı bulunmamaktadırlar. Bütün toplumlarda, bu diğer toplumsal yapılar ya da değişkenlerle ekonomik üretimdeki çeşitli konumlar üst üste çakışmakta ya da bir *aralarında-bağıntılılık* göstermektedir. Ama bu çakışma ya da aralarında-bağıntılılık her şey demek değildir: belirli bağımsız değişkenler de vardır.²⁵⁶

Onun görüşünce ideoloji ve iktidar maddî yaşama dayanamayan değişkenlerdir; toplumsal üretimdeki konum kadar belirleyici rol oynamamaktadırlar.

Marksistler, siyasal ve diğer fikirlerin görelî bağımsızlıklarını hiç bir zaman reddetmemişlerdir. Bloch'a hitaben mektubunda Engels şöyle yazmakta: "Tarihin materyalist anlayışına göre, tarihte nihai belirleyici öge gerçek yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ne Marx ve ne de ben hiç bir zaman bundan fazlasını söylemiş değiliz. ... Ekonomik durum temeldir, ama üstyapının çeşitli öğeleri: sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri, hukuksal biçimler, daha sonra bütün bu fiilî mücadelelerin ona katılanların beynindeki yansımaları olan siyasal, hukuksal, felsefî teoriler, dinsel görüşler ve bunların *dogmalar* sistemleri şeklindeki daha ileri gelişimleri de tarihsel mücadelelerin seyri üzerinde etkide bulunurlar ve birçok durumda bunların *biçimlerinin* belirlenmesinde üstün derecede söz sahibi olurlar. Bütün bu öğeler arasında, sonsuz raslantılar da hesapta yer almak üzere ... sonunda ekonomik hareket kendinin gerekliliğini ortaya koyar. Tersî durumda teorinin herhangi bir tarih dönemine uygulanmasında, tek bir teorinin, birinci dereceden bir denklemin çözümü kadar kolay olması gerekirdi."²⁵⁷

Sınıflar sorununa basitleştirilmiş bir yaklaşımla eğilmek, marksizme yabancıdır. Marx ve Engels'in yapıtları, çalış-

²⁵⁶ B. Barber, *Science and the Social Order*, N. Y. 1952, s. 20.

²⁵⁷ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, Moscow 1962, Vol II, s. 488.

maları, 19. yüzyılın önde gelen kapitalist ülkelerinin toplumsal yapılarının bütününün, yönetici sınıflarının ara gruplarının, ve özellikle çalışan sınıfların tahliline dayanmaktadır.

Lenin emperyalizm dönemi için de benzeri tahlilde bulunmuştur.

Marksistler, sınıf bilincini ve bireyin bilinçliliğini tahlil etmeyi durdurmuş değildirler; sınıfları onların ideolojileri ya da sınıfların kendileri hakkındaki düşünceleri ile yargılamazlar. Sadece siyasal ve diğer fikirlere alanında kalarak düşünmek, ilk dönem toplumbilimcilerinin yanlışlıklarını yinelemek olacaktır. Marksistler, bireysel sapmaların mümkün olduğunu, yani bir sınıfın bireysel üyelerinin bilinç ve iradelerinin bu sınıfın nesnel konumu ile ya da genel toplumsal fikirleri ve istekleri ile çakışmayabileceğini kabul etmektedirler. Ama son tahlilde, kesin ve belirleyici rolü ekonomik temel oynamaktadır.

5. ARA GRUPLAR VE TOPLUMSAL GELİŞİMDEKİ YERLERİ

Bazı toplumbilimciler yaptıkları sınıf araştırmaları ve incelemelerinde, kapitalist toplumdan, “ara ve geçişsel sınıflar” toplumu olarak söz etmektedirler. Dünya Üçüncü Toplumbilim Kongresinde J. Bernard *Class Organisation in an Era of Abundance: A New Principle of Class Organisation* başlıklı raporunda ABD’de ve ileri derecede gelişkin diğer kapitalist ülkelerde sınıfların ortadan kalktığını ve orta sınıfın gerek proletaryayı gerekse burjuvaziyi özümsemiş olduğunu savunmuştur. Talcott Parsons, modern kapitalist toplumda kent ve kırsal yörelerin alt sınıfları arasında da katı sınıf ikileşmesi kalmadığını ileri sürmüştür. Kırsal nüfus azalmakta ve kırsal nüfusun proleterleşmesi anlamında değil, emeğinin sınaileşmesi anlamında “kentlileşmektedir”. Sanayi emek gücünde

yeralanların oranı azalmakta, bu arada ekonominin “üçüncü” sektöründe ve hizmet mesleklerindeki istihdam hızla artmaktadır. Geçmişteki tipik sanayi işçisinin özelliği olan düşük beceri düzeyi mekanikleşme ve eğitim aracılığı ile yükselmektedir. Eğitim sistemi toplumsal hareketliliğin ana kanalı olmuştur.

Bu, Parson²⁵⁸’un çizdiği modern toplum görüntüsüdür. Vardığı sonuç ise, modern sanayi toplumunda, karmaşık toplumların tarihinde belki de ilk olarak, üst ve alt grupların karşıt çıkarları şeklinde basit bir kutuplaşmaya dayanan toplumsal yapı kavramına olanak bırakmayan bir durumu karşı karşıya olduğumuzdur. İki sınıf arasında uzlaşmaz çıkar çelişkilerinin bulunduğu söyleyen teorinin en son biçiminin toplumsal yapının gelişmeye başladığı zamanlara uygulanabileceği kabul edilmiş, ama teori bu yeni gelişim karşısında, mutlak biçimde, uygulanması olanaksız bir teori durumuna gelmiştir. Modern Batı “kapitalizmi” marksist bir açıdan bakılarak, tıpkı Sovyet toplumunun tek-sınıflı toplum sayılamayacağı gibi, iki sınıflı bir toplum sayılamaz. ... Hiyerarşik kutuplaşmaya ve “kitlelerin” sermaye sahiplerinden ve “yönetici seçkinler”den ayrılmasına dayanan teoriler tahlil için elverişli değillerdir.²⁵⁸

Ama geçen yüzyılın sonu gibi oldukça eski günlerde bile F. Sorge’a yazdığı mektupta Engels, ekonomik anlamda, egemen ve bağımlı kişiler ilişkisini gözden saklamak için İngiltere’de burjuvazinin elinden gelen her şeyi yaptığını açıklamıştır: “Burada en tiksinti verici şey, işçilerin kemiklerine kadar işlemiş bulunan ‘burjuva saygınlığı’dır. Toplumun, herbiri sorgusuz sualsiz kendini kabul ettirmiş, herbiri kendi böbürlenmeleriyle, ama aynı zamanda da kendinden ‘üsttekilere’ ve kendinden daha ‘iyi durumdakilere’ karşı doğuştan bir saygı besleyen sayısız tabakalara ayrılmış ol-

²⁵⁸ T. Parsons, *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*, Illinois 1949, s. 98.

ması öylesine eski, öylesine köklü bir şey ki, burjuvazi, fazla bir güçlük çekmeden hâlâ dediğini yaptırabilmektedir.”²⁵⁹

Parsons, modern kapitalist toplumda sınıf kutuplaşmasını reddedişini, önce “seçkinlerin çoğulculuğu teorisi” ile, ikinci olarak da “orta sınıflar teorisi” ile desteklemektedir. Parsons’ın başlangıçtaki temel önermesi orta sınıfın mutlak ve göreceli artışına, işçi sınıfındaki sayısal azalışına ve sonuçta, kapitalist toplumun kutuplaşmadan uzaklaşması olgusuna dayanmaktadır.

İşin canalcı noktası, Batılı toplumbilimcilerin çoğunun işçi sınıfından sadece kol işçilerini anlamakta oluşlarıdır. Teknik ilerlemeler kol işçiliğini azaltıp, kafa işçiliğini artırdığı için, teknolojinin, işçi sınıfını azalttığı, mühendis ve teknik personeli, uzmanları, büro personeli ve “yeni orta sınıfı” oluşturan diğer fikir işlerinde çalışanları artırdığı sonucuna varmaktadırlar.

Bu görüş, kapitalist üretim biçiminin ekonomik temelini görmezlikten gelmektedir. Kol ve kafa işçiliği ayrı ayrı şeyler ise de, bu, Marx’ın önemle belirttiği gibi, “gene de, maddi üretimi bütün bu kişilerin *ortak ürünü* olmaktan alıkoymamakta ... diğer yandan, bu kimselerden herbirinin sermaye ile bağıntılı oluşunu önlememekte, herhangi bir biçimde değiştirmemekte ... bu, asıl önemli noktadan bakıldığında *üretken emek* olmalarını değiştirmemektedir. Bütün bu kimseler sadece maddî servetin üretimi ile dolaysız bağlantı içinde olmakla kalmamakta ... ama ... kapitalistler için doğrudan doğruya bir artı-değeri yeniden üretmekle dolaysız olarak bağıntılı bulunmaktadır. Bunların da emekleri ödenmiş emek ile, buna ek olarak ödenmemiş artı-emekten oluşmaktadır.”²⁶⁰

Sermaye, gerek işçinin ve gerekse teknisyenin artı-emegini gerek üretim alanındaki emeği ve gerekse dolaşım ala-

²⁵⁹ K. Marx and F. Engels, *Selected Correspondence*, Moscow 1965, s. 408.

²⁶⁰ Karl Marx, *Theory of Surplus-Value*, Part I, Moscow, s. 399.

nındaki emeği kendine mal eder. Böyle yaptığı için de, mühendisleri, teknisyenleri, büro işçilerini ve diğer müstahdemleri ücretli işçi konumuna indirger; bunların emeğinin bir kısmı tam-ödenmemiş emek olarak kalır ve sermaye tarafından kendisine elkonur. Bu gruplar, gerçekte, çalışan sınıfın özel bir kısmıdır, en üst düzeyde yeralırlar ve kendilerine özgü yanları vardır; psikolojileri ve ideolojileri proletaryanınkilere farklıdır. Ama nesnel olarak mühendis ve teknisyenler toplumsal üretimdeki yerleri itibarıyla gitgide işçilere yaklaşmakta, kafa çalışmaları sermaye tarafından sömürülmektedir.

Problems of Peace and Socialism dergisi yerinde bir yorum yapmakta, "burjuva istatistikçileri ve toplumbilimcileri, toplumdaki mühendisleri, teknisyenleri, büro ve işletmelerde çalışan diğerlerini özel bir kategoride toplamakta; modern kapitalizm bu tabakaları her gün biraz daha işçi sınıfının bir bölümü (rüknu-component) haline getirdiği halde, bu kimselere 'yeni orta sınıf' adını veriyorlar"²⁶¹ demektedir.

İşçi sınıfı, ücret karşılığı çalıştırılan kafa ve beden emeği olarak tanımlanacak olursa, emeğinin ödenmemiş kısmına sermaye tarafından elkonan işçi sınıfının nüfus içindeki mutlak toplamı ve oranı, azalmakta değil, artmaktadır.

Sermaye, büyük kapitalist üretimle rekabet edemeyen köylüleri, küçük çiftçileri, küçük mülk sahiplerini, zanaatçıları ve esnafı, yoksullaştırır. Sermaye, proletaryayı çoğaltmadan büyüyemez.

Büyük birimler içinde gerçekleştirilen üretimin teknik temelini modernleştirilmesi, bedensel çalışmalardan çok kafa işlerinin artırılmasına yolaçmıştır. Bu durum çağımızın işçi sınıfının yapısını değiştirmiş, gitgide artarak yeni yeni kafa işçileri kategorilerinin oluşumuna yolaçmıştır. Ama bütün bu gelişmeler, kapitalist toplumun toplumsal yapısının bütününde bir değişiklik yaratmamıştır. *Komünist Manifesto*

²⁶¹ *Problems of Peace and Socialism*, n° 9, 1951.

to'daki sözler yüzyıl önce olduğu gibi, bugün de geçerliğini korumaktadır: "Yönetici sınıfların bütün kesimleri, sanayinin ilerlemesiyle birlikte proletaryaya doğru itilirler, ya da bunların varlık koşulları en azından tehlikeye girer. ... Öteki sınıflar modern sanayi karşısında erirler ve nihayet yok olurlar; proletarya ise onun özel ve temel ürünüdür."²²

Bu süreç, toplumun, diğer bütün grupların, mekanik bir biçimde, kendilerince özümsemiği burjuvazi ve proletaryaya bölünmüş olmasını gerektirmez. Kapitalist toplumda, burjuvazi ve proletarya temel sınıfları arasında, ara durumda, daha az önem taşıyan gruplar vardır. Bu gruplar (örneğin, çiftçiler ve meslek grupları) sermaye karşısında, büyük sermayenin onların emeklerini bir anda özümseyip tasarrufu altına alamaması sayesinde, ve ancak görece nitelikte bir bağımsızlığa sahiptirler. Bu süreç, adım adım ilerleyen bir süreçtir.

Bununla birlikte, sonunda, geçinemez duruma düşen çiftçi, tarım işçisi olmuş, doktor, hukukçu ve mimar kendi laboratuvarından ya da büro olanaklarından yoksun kaldığı için büyük şirketlerin kadrolarında çalışmak durumunda kalmışlardır.

Bu andan itibaren de, nesnel olarak, kafa ya da beden işinde çalışmaya başlamışlar, çalışan sınıf içinde yer almışlardır. Bu kategoriler hâlâ yaşadıkları lüksün "maddî kanıtı" olarak büyük evler, arabalar, şirket hisse senetleri şeklinde özel malvarlığı sahibi olabilirler. Ama kendi malvarlıklarını, artık, emeği sömürmekte araç olarak kullanamazlar.

6. SEÇKİNLER TEORİSİ

Batılı toplumbilimciler toplumsal piramidin en yukarısı-

²² Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, c. 1, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 142, 143.

na "seçkinler" adını verme alışkanlığındadırlar. Batılı toplumbilimciler, her toplumsal tabakanın kendine özgü bir seçkinler topluluğu olduğu inancındadırlar. Bütün seçkinler, toplumda yöneten ve yönetmeyen seçkinler denen ve tarihin tüm seyrini belirleyen seçkinleri meydana getirirler.

Burjuva toplumbilimcileri, seçkinler aracılığı ile yürütülen egemenliğin araçlarının ne servet ne de özel mülkiyet olmayıp, siyasal iktidar olduğunu kanıtlama çabasındadırlar. Bu teorinin en önde gelen savunucuları —G. Mosca, R. Michels, ve V. Pareto— toplumda siyasal olarak egemen grupların, yani yönetici bir azınlığın ve "tâbi" bir kitlenin, yani siyaseten bağımlı bir çoğunluğun bulunduğunu, "oligarşinin demir yasa-sı"nın işlediğini, bunun toplumda küçük bir üst tabakanın oluşmasına ve toplum üzerinde egemenlik kurmasına yolaçtığını ileri sürmektedirler.

The Mind and Society ("Akıl ve Toplum") adlı kitabında Pareto "seçkinler" hakkında şunları söylemektedir: "Faaliyet dalları bakımından en yüksek göstergelere sahip olan kimselerin oluşturduğu bir sınıf olsun diyelim ve buna seçkinler adını verelim."²⁶³ Pareto yöneten ve yönetmeyen seçkinler diye bir ayrım yapmayı önermekte, ve tüm bir toplumu, hükmedenlerin oluşturduğu bir üst tabaka ile, yönetilenlerin oluşturduğu bir alt tabakaya ya da "seçkin olmayanlar"a ayırmaktadır.

Seçkinler dolaşımı vardır. Bunun anlamı, alt tabakadan bireylerin ya da ailelerin üst tabakaya yükselebilmeleri, katımsal soyluların bunlarla karışmakta oluşu, hatta gerileyip altlara düşebildiğidir. Pareto şöyle yazıyor: "Yönetici seçkinler daima yavaş ve sürekli bir biçim dönüşümü içindedir. Bu tabaka, tıpkı bir nehir gibi akar, hiç bir gün bir önceki gün bulunduğu yerde bulunmaz. Zaman zaman beklenmedik ve şiddetli düzensizlikler olabilmektedir. Bunlar taşkınlardır — nehir, yatağından taşmıştır. Daha sonra, ye-

²⁶³ V. Pareto, *The Mind and Society*, N. Y. 1935, III, s. 1431.

ni bir yönetici *seçkinler* tabakası bu yavaş biçim dönüşümünü yeniden başlatır. Taşkınlar yatışmış, nehir yeniden eski yatağından akmaya başlamıştır.”²⁶⁴

Pareto, *seçkinler* tabakası içinde bir spekülâtör-tilki tipi (yalan-dolanla işini yürüten, bir siyaset madrabazı tipi) ile, bir de rantiyer-aslan (kuvvet kullanımında uzmanlaşmış, siyasette aşırı tutucu) tipi bulunduğunu ileri sürmektedir. Birincisinde bir “madrabazlık içgüdüsü”, ikincisinde ise “grubu koruma içgüdüsü” bulunmaktadır. Her *seçkinler* tabakası bu iki tipin bir harmanıdır ve iktidar ve toplumu güdümlemesinde hem zor gücünden yararlanmakta, hem de anlaşıp görüşbirliğine varma yollarından yararlanmaktadır.

Yönetici *seçkinler* içinde bir değişim (“aslanların” yerine “tilkilerin” geçmesi, ya da tersi) toplumsal koşullarda oluşan bir değişikliğin sonucu olarak ortaya çıkar. Pareto’ya göre, liderlikteki bu sürekli çevrimler, her tipin, ebedî liderlik için gerekli özellikleri bir süre sonra taşıyamaz oluşudur.

Seçkinler teorisinin birkaç çeşitlemesi bulunmaktadır: 1) *gizemci-us-dışı* teoriye göre *seçkinler* bilinemez nitelikteki ve doğallık-üstü ilkeleri temel almaktadır, 2) teknolojik teoriye göre, *seçkinler*, teknolojik gelişimin doğal ürünüdür, ve son olarak 3) biyo-psikolojik teoriye göre, *seçkinlerin* oluşum kökeni insanlar arasındaki biyolojik ve ruhsal eşitsizliğe dayanmaktadır.

Amerikalı toplumbilimcilerden ve *gizemci-us-dışı* okulun üyelerinden E. Lederer *The State of the Masses* (“Kitlelerin Durumu”) adlı yapıtında, toplumsal bölünmenin kutsal irade tarafından yapıldığını yazmaktadır. Kalabalık, diyor, bir bütün şeklinde bilinçli olarak değil, ancak hissî olarak hareket edebilmektedir, doğası gereği pasiftir. Bir kalabalık ancak bir önder tarafından aktif hale getirilebilir; ancak bir

²⁶⁴ Aynı yapıt, s. 1431.

“*charismus*”^{*} sahibi kimse önder olabilir. Bu kimse edim ve eylemleriyle, tanrının irade ve buyruğundadır. Kitleler ile önder arasındaki ilişkiler, halk ile bir din kurucusu arasındaki ilişkiler gibidir. Burjuva toplumbilimcileri bu güce “önderin sihri” demektedirler. İngiliz toplumbilimcisi Morris Ginsberg’e göre, kalabalığın eylemlerinin altında us-dışı güdüler bulunmakta; halk, biliçaltıyla bir önder aramakta ve ancak bir sürü bilinci taşımaktadır.

Teknolojik seçkinciler, toplumda bir seçkinler tabakasının bulunduğunu modern teknik gelişme açısından açıklamaktadırlar. Birinci okulla ortak olarak, seçkinler tabakası ile kitleler arasında bir ikiliğin kaçınılmazlığını kabul etmekte, ama, seçkinlerin geçici karakterde olduklarını ileri sürmektedirler. Örneğin, Talcott Parsons, egemen seçkinlerin iktidarının daha önceleri aile malvarlığına dayanmasına karşılık, bugünkü seçkinlerin çok çeşitli dallara ayrılmış bir “meslek sahipleri seçkinleri” olduğunu ve bireysel değil, grupsal malvarlığı ile ilişkileri olduğunu; ya da bundan bütünüyle uzaklaşmış bulunduğunu, ancak, özel yetenekleri sayesinde itibar (toplumsal üst-konumlar —ç.) kazandığını söylemektedir.

Biyo-psikolojik seçkinciler de kitlelerin yaratıcılığını küçümseyip horgörmektedirler. Platon’un idealist görüşlerine dayandıkları için, yönetici sınıfların özel yetenekleri olduğunu; kitlelerin bağımlı durumda oluşlarını ise, kitlelerin “biyolojik yönden” aşağı nitelikte oluşlarına bağlamaktadırlar. Nitekim bazı Batılı toplumbilimciler ve bilginler, kahramanların, peygamberlerin ve buluşçuların soygelimsel özelliklerinin ender raslanan “özel bir önem” taşıdıklarına inanmaktadırlar.

Schumpeter, toplumda da “doğal seçme” olduğunu ileri

* “*Charismus*” ya da “ilâhî lûtf”, insanın “*charismus*”a sahip olmasıyla tanrının iradesini açıklayan ve gerçekleştiren tanrının peygamberi olduğu yolundaki bir tanrıbilimsel kavram.

sürmektedir. Biyolojik türlerin yeni bir çevreye kendilerini uyumlayıp varlıklarını sürdürmeleri gibi, yönetici seçkinler de yeni koşullar altında yönetmek ve varlıklarını sürdürmek yeteneğine sahiptirler. Schumpeter, işadamlarının rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmelerinde yararlandıkları olumlu özelliklerinden birinin de “olağanüstü fizik ve sinir gücüne sahip bulunmaları” olduğunu söylemektedir.

Bu tip düşünce biçimi, siyasal iktidarın ve yönetsel işlevlerin ekonomik ilişkilerin temeli olduğu şeklindeki burjuva düşüncesini yansıtmaktadır. Marx bu görüşü eleştirmektedir: “Bir kimse, sanayiın lideri olduğu için kapitalist değil; tersine, kapitalist olduğu için sanayiın lideridir. Sanayi liderliği, sermayenin bir vasfıdır; tıpkı feodalite döneminde general ve yargıçlık görevlerinin toprak mülkiyetinin vasıfları olduğu gibi.”²⁶⁵

Schumpeter’e göre, bir “seçkinler grubu” sınıflar arası sınırların içiçe girmesinin sonucu olarak ortaya çıkar. Bir birey, bir aile, ya da bir toplumsal grup kendi sınıfı içinde doruğa çıkacak, hatta daha yüksek sınıflara geçecek kadar özel yetenek sahibi olabilir. Burjuvazi, ekonomik kuruluşların yönetiminde ve işlevlerinin yerine getirilmesinde en yetkin sınıf sayıldığı için, zamanla, kapitalist toplumun üstün sınıfı durumuna gelir. Schumpeter’in görüşünce, yönetici sınıf en yetenekli olan ve yaratılıştan üstün insanlardan oluşmaktadır.

“Seçkinler” teorisi insanlar arasındaki doğal farklılıkları mutlaklaştırmakta ve bunları, âdeta, egemen sınıfların “düşünsel üstünlükleri” nedeniyle kitleleri yönetmek ve topluma önderlik etmek kaderini yüklendiklerini gösteren birtakım “ölümsüz doğa yasaları” haline sokmaktadır. Thomas Carlyle’nin bunun benzeri olan görüşlerini eleştirirken Engels şunları yazmıştır: “Tarihsel olarak belirlenen sınıf farklılıkları böylece, doğanın ölümsüz yasalarının bir parça-

²⁶⁵ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 360.

sı olarak kabul edilmeleri gereken ve doğuştan soylularla doğuştan akıllılar önünde saygıyla eğilmeyi zorunlu kılan doğal farklılıklara —yani deha kült'üne— indirgenmiş olmaktadır.”²⁶⁶

Kuşkusuz, insanlar doğa tarafından eşit yaratılmamışlardır, ama doğanın verdikleri sınıf biçimlenişinde belirleyici rol oynamamaktadır. Herbir sınıfın ve herbir sınıfın herbir üyesinin toplumsal üretimde işgal ettiği yer entelektüel yeteneklerince değil, ama insanların iradesinden ve bilincinden bağımsız oluşan toplumsal üretim ilişkilerince belirlenmektedir. Marx, doğanın insanların kendilerine verdiklerinin, işbölümünün bir etkisinin sonucu olmaktan çok, uzun bir tarihsel gelişmenin ürünü olduklarını yazmaktadır.

“Seçkinler” teorisi uzlaşmaz karşıtlıklar taşıyan bir toplumda varolan kol emeği ile kafa emeği arasındaki sürtüşmeleri görmezden gelmektedir. Çalışan sınıf insan onuruna uygun yaşam koşullarından, sahip oldukları yetenekleri ile becerilerini geliştirebilme fırsatından yoksun bırakılmıştır. Büyük Hintli şair Rabindranath Tagore, vaktiyle şöyle yazmıştır: “Çağlardan beri, uygarlaşmış toplum dediğimiz toplumlarda isimsiz insan grupları hep olmuştur. Bunlar, insan olmaya bile zaman bulamayan, acıya ve yüke koşulmuş yaratıklardı ve çoğunluk idiler. Toplumun servetinin döküntüleri ile —az yiyerek, giyeceğin en azıyla yetinerek, eğitimin en azını görüp yaşayarak— varlıklarını sürdürmüşler, diğerlerine hizmet etmişlerdir. Toprakla en çok onlar uğraşmışlar, ama insan onurundan en az nasibini alanlar gene onlar olmuştur. ... Uygarlık ışığını yukarda tutan birer şamdan gibi kalmışlardır: eriyip dökülen yağlara onlar bulanmışlar, yücelerde tuttukları ateşin ışığı ile yukarlardaki kimseler aydınlanmıştır...”²⁶⁷

“Seçkinler” tabakası, özel mülkiyet dünyasının bir ürü-

²⁶⁶ Friedrich Engels, *Carlyle, Thomas*—“*Latter-day Pamphlets*”.

²⁶⁷ R. Tagore, *Letters from Russia*, Calcutta 1960, s. 1.

nüdüür. Varlığı, üyelerinin parlak kişiliklerinden dolayı değil, üretimi ve sermayeyi az sayıda insanların elinde toplayan kapitalizmin nesnel yasalarından dolayıdır. Burjuva teorisyenlerinin “seçkinler” diye yücelttikleri işte bu azınlıktır.

Engels şöyle yazıyor: “Fiilen çalışan nüfus, gerekli-emeği ile, kendisine, artık toplumun ortak işlerine —emeğin yönetilmesi, devlet işleri, hukuksal sorunlar, sanat, bilim vb.— bakmak için zaman kalmayacak kadar çok uğraşma zorunda kaldığı sürece, her zaman, bu işlere bakabilecek, fiilî çalışmadan kurtulmuş özel bir sınıf gerekti; ama bu durum, o sınıfı, kendi yararına, emekçi yığınlar gitgide daha ağır bir çalışma yükü yüklemekten de alıkoymadı.”²⁶⁸

Ama üretici güçlerin gelişip artması, herbir işçinin çalışma saatlerinin kısaltılmasını mümkün kılmış, ona kamu işlerine katılabilecek kadar bir serbest zaman sağlamıştır. Çalışan insanların eğitimde, kültürde ve siyasette yer alabilmelerini gene de büyük ölçüde güçleştiren hızlandırılmış üretim ve burjuvazi sınıfıdır. Bunlar sözkonusu nesnel olasılığın gerçekleştirilmesini önlemektedirler. Ama tarihin akışı durdurulamaz. Engels, büyük kapitalist sanayiinin gelişmesinin bir sonucu olarak, diye yazıyor, “her türlü egemen ve sömürücü sınıf, ancak şimdi gereksiz, hatta toplumsal gelişme için bir engel haline gelmiştir, ve ‘dolaysız zor’ kullanmakta ne kadar usta olursa olsun, ancak şimdi merhametsizce ortadan kaldırılacaktır”.²⁶⁹

“Seçkinler” teorisini savunanlar siyasal iktidarı bir fetiş haline sokmaktadırlar. Dühring’in yaptığı gibi, toplumun toplumsal yapısını ve bunun değişimlerini “dolaysız zordan” çıkarsamaktadırlar.

Amerikalı hukukçu ve bu teorinin önde gelen savunucularından biri olan H. Lasswell, toplumun, bir şefe gereksinme duyan orkestraya benzediğini, her şeyin orkestra şefine

²⁶⁸ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 281.

²⁶⁹ Aynı yapıt, s. 281.

bağlı olduğunu ileri sürmektedir.²⁷⁰ Daha ilk anda, ve peşinen hükmedenler ile baskı altında tutulanların, “tepedekiler” ile “diptekiler”in olmadığı bir toplumun varolabileceğini reddetmektedir. Lasswell, gerçek demokrasinin ve halk yönetiminin olabileceğini bile tasarlayamamaktadır. Onun kanaatine göre, “siyasal tahlil, toplumun diğer kalıplarının biçim ve bileşimindeki değişimlerin incelenmesidir. Temsil edici değerler, güvenlik, gelir ve savunma diyebileceğimiz değerlerdir. Her toplulukta, herhangi bir belirli zamanda, her değerın çoğuna topluluğun birkaç üyesi sahip olduğu için, herhangi bir değerin dağılım kalıbının çizimi bir piramide benzetmektedir. Herhangi bir değerin çoğunu alan az sayıdaki kimseler seçkinlerdir; geri kalanlar ise alttakiler, sıradan kişilerdir. Seçkinler kendi varlığını, simgeler güdümlererek, arzı denetimleri altında tutarak ve zora başvurarak korur ve sürdürürler.”²⁷¹

Bazı Batılı toplumbilimciler, Platon’un ütopyalarından esinlenerek, toplum için üç-yollu bir ayrım önermektedirler: 1) sınırlı eğitim olanakları tanınan, bu eğitimle de kendilerine varolan sisteme itaat ve sadakat aşılana bir çoğunluk; 2) toplumu yönetmek için seçilen ve kendilerine siyasetle ilgili temel bilgilerin kazandırılacağı bir seçkinler topluluğu; 3) felsefî bir “üst-seçkinler” topluluğu. Amerikalı filozof A. Horowitz haklı olarak, yaptığı gözlemlerin sonucunda, bu teoriye göre, halk kitlesinin siyasal etkinlikten yoksun ve yoksul bırakıldığını; hükümet etme hakkının sadece yönetici sınıfa tanındığını ileri sürmektedir. Büyük düşünürlerin bu teoriye göre, büyük sanayicilerde olması gerektiğinden, Horowitz, “seçkinler” teorisinin *status quo*’nun aşırı derecede bir haklılaştırılması sayılması gerektiğini belirtmektedir. Demokrasinin temel ilkelerine bile karşı çıkan “seçkinciler”, malî oligarşinin açıkça savunucusu olmuşlardır.

²⁷⁰ H. D. Lasswell, *A Study of Power*, Glencoe, Illinois 1950, s. 3.

²⁷¹ Aynı yapıt, s. 3.

“Seçkinler” teorisi, tekelci burjuvazinin dizgin dinlemeyen egemenliğinin ideolojik temelini oluşturmaktadır. Ne var ki, bu toplumbilimciler bu durumu anlamamış görünmektedirler; kapitalist ülkelerde iktidarın eşit olarak şu beş seçkinler grubu arasında paylaşılmış bulunduğu efsanesini yaymaktadırlar: siyasal seçkinler, ekonomik seçkinler, idarî seçkinler, askerî seçkinler ve ideolojik seçkinler. Bunlar birbirlerini etkisizleştirmekte ve herhangi bir grubun egemen duruma gelmesine engel olmaktadır.

Ama “seçkinler arası dengenin” gerçek durumu Amerikalı toplumbilimci F. Hunter’ın²⁷² yaptığı bir araştırmanın sonuçlarından ortaya çıkmaktadır. Yarım milyonluk nüfusu olan ve bölgesel kent diye seçtiği bir kentte, 175 isim arasından en üst konumda 40 kişi seçilmiştir. En çok, büyük ticarî işletmelerin faaliyetlerinin büyük kısmının yönetimini ellerinde tutan kimseler arasından alınmıştır. Bunların 11’i bu tür kişilerden seçilmiştir; 7’si banker 5’i hukukçu, 5’i sanayici, 1’i dişiçi, 4’ü devlet memuru, 2’si sendikacı, 5’i toplumsal ve sivil örgütlerin liderleri arasından alınmıştır. Bütün bu liderlerin yarıdan çoğu büyük sanayii temsil etmekteydi — çoğu şirket müdürü ya da yönetim kurulu üyeleri idi. Hepsi aynı kulüplerin üyeleri idiler ve aralarında ilişkiler olan şirket ya da diğer kuruluşları temsil etmekteydiler. Bölgesel kentin liderleri devlet kuruluşlarını ve diğer kuruluşları kendi kararlarının gereklerini yerine getirmek için kullanmaktaydılar.

Bu verilere değinen Ogburn ve Nimkoff şöyle yazmaktadır: “Bölgesel kentin görüntüsü, dört devlet memuru, iki işçi lideri ve bir de dişiçi karar almada önemli oldukları için bir dereceye kadar toplumsal sınıfların üstünde sınıflar arası bir iktidar dağılımı var gibi görünüyor idiyse de, gerçekte iktidarın üst düzeydeki işadamlarında olduğunu ortaya koymaktadır.”²⁷³

²⁷² F. Hunter, *Community Power Structure*, The University of North Carolina Press, 1953.

²⁷³ W. F. Ogburn and M. F. Nimkoff, *Sociology*, N. Y. 1958, s. 175.

“Dağılmış iktidar” teorisinin önde gelen savunucularından David Riesman, *The Lonely Crowd* (“Yalnız Kalabalık”) adlı kitabında, olayların bugünkü durumuna bakılacak olursa, birçok gözlemcinin Amerika’da iktidarın şekilsiz bir dağılım içinde bulunduğu sonucuna yöneldiklerini yazmaktadır. Bu tür safsatalar içinde neredeyse dediklerini kendileri de anlayamayacak duruma gelmiş bulunan bazı toplumsal bilimciler umutlarına ya da korkularına temel alacakları belirli bir seçkinler topluluğu saptayıp bulmak için çabalamakta; bu bakımdan, efendisinin nerede olduğunu arayıp duran köpeklere benzemektedirler. Amerika’da iktidar, duruma bağlı olarak değişmekte, bu ise çok değişken bir durum olabilmekte; Heisenberg’in ilkelerine göre yapılabilenden daha fazla belirli bir yere konumlanamamakta, herhangi bir parçacığın hızını ve konumunu aynı anda belirleyip saptamak olanaksızlaşmaktadır.²⁷⁴

Heisenberg’in belirsizlik ilkesini toplumbilime uygulayan Riesman, ABD’de ekonomik ve siyasal iktidarın birbiriyle rekabet halinde bulunan çok sayıda gruplar arasında dağıldığını ve paylaşıldığını ileri sürmektedir. Wall Street’teki büyük malî patronlar, Orta Batının sanayi baronlarından; iş çevrelerinin önde gelenleri, sendika liderlerinden; ordu-daki liderler, sivil politikacılardan; dükkân işleten esnaf ise haraççı bıçkınlardan korkmaktadır. Herbir grup toplumsal yaşamı etkilemekte ve iktidarın belirli bir azınlığın elinde toplanmasını önlemektedir. Riesman, “servetin” belirleyici önemini artık yitirdiğini savunmaktadır.

Wright Mills, bu “seçkinler arası karşılıklı dengelenme” ve iktidarın dağılması, bölüşülmesi teorisini “romantik bir çoğulculuk” olarak adlandırmaktadır. Mills, *The Power Elite* (“İktidar Seçkinleri”)’nde büyük şirketler, politikacılar ve askerî seçkinler arasındaki alışımlanma sürecini tahlil et-

²⁷⁴ D. Riesman, N. Glazer and R. Denney, *The Lonely Crowd* (W. F. Ogburn and M. F. Nimkoff, *Sociology*, Boston 1964), s. 196.

mektedir. "İktidar seçkinleri"ni C. Wright Mills, birbirleriyle bağlantılı klikler ağı aracılığı ile ve en azından ülke çapında önem taşıyacak nitelikte ortaklaşa kararlar alabilen siyasal, ekonomik ve askerî çevreler olarak tanımlamaktadır. Bu çevreler, Amerikan toplumu içinde tek bir "servet topluluğunu" temsil etmiş olmaktadır.

Wright Mills daha da derindeki tekelci devlet kapitalizminin ve militarizmin etkilerine değinip ortaya koymamışsa da ABD'deki "İktidar seçkinlerini" açıklamakta, burjuva toplumbilimcilerin seçkinler teorisindeki savlarını yıkmaktadır. Mills, üst iktidar çevrelerinin ulusu temsil etmediklerini, yücelerde görünseler de, buralara ahlâkî erdemleri sayesinde gelmediklerini, kazandıkları başarılarını herhangi bir yetenek ve becerileri ile kazanmadıklarını, sahibi oldukları bu iktidarı Amerika'daki örgütlü sorumsuzluk sistemine borçlu olduklarını yazmaktadır.

7. "TOPLUMSAL HAREKETLİLİK" TEORİSİ

"Seçkinler" teorisi, zaman zaman, bireyin aynı tabakada, kendi tabakasında kalmayıp bir toplumsal "tabakadan" diğerlerine geçebildiğini ileri süren "toplumsal hareketlilik" teorisi tarafından desteklenip tamamlanmaktadır.

Toplumsal hareketlilik, dikeyine de olabilir, yatayına da. "*Dikey hareketlilik* sınıflar çizelgesinde yukarı ya da aşağı hareketliliği gösterir."²⁷⁵ "*Yatay hareketlilik* toplumsal sınıf değişimi ile ilgili olmayan, bir yerden bir yere göçmek, ya da nitelikli bir tekstil işçisinin başka bir fabrikada yeni bir işe geçmesi, ya da bir garajda tamirciliğe başlaması gibi; ücret ya da statü değişikliği öngörmeyen yeni bir işe girmek gibi, diğer her çeşit değişiklikler anlamına gelmektedir."²⁷⁶

²⁷⁵ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 323.

²⁷⁶ A. W. Green, *Sociology*, N. Y. 1952, s. 195.

Yatay hareketlilik hiç de az yapılan bir şey olmamakla birlikte, teoride işçiye sınıflar çizelgesinde üst yerlere çıkmak ve bir işadamı ve milyoner olma olanağı tanıyan dikey hareketlilik, alabildiğine ütöpiktir ve kapitalizmde gitgide artan sınıf çelişkilerini gözlerden saklamayı amaç edinmiş bulunmaktadır. Bazı burjuva toplumbilimcileri bunu kabul bile etmektedirler. Örneğin Merrill, “şirketler topluluğundaki denetimin yoğunlaşması” gibi, toplumsal yapıda yukarıya hareketi gölgeleyen bazı belirli etmenlerin bulunduğunu yazmaktadır. Hisse satın almak, şirketlerde denetimi elinde bulundurmak anlamına gelmemekte; denetim, fiilen bu azınlığın elinde bulunmaktadır. Warner ve Abegglen, şirketleri denetleyen grupların üyesi olan kimselerin “yeni ve güçlü bir seçkinler” topluluğu meydana getirdiğini açıkça göstermişlerdir.

Toplumsal hareketlilik, diyor Merrill, meslek-içi hiyerarşisinin ortadan kalkması nedeni ile de azalmaktadır. Merrill “kitle üretimi yapılan birçok sanayide bir makineyi işletmek için gerekli temel bilgiler birkaç hafta içinde öğrenilebilmektedir. Makinistlerin ve zanaatkârların becerileri, birçok durumda, makineye yatırılmış becerilerle yer değiştirmişlerdir. Bu koşullar altında işçi makinenin bir eklen-tisi olmaktadır. İşçi, çok sayıda anonim bireysel gereksinmelerin toplamına bağımlı bulunan bir süreç içinde yer almakta ise de, bireysel becerileri gitgide azalmakta, bu sürecin sadece yeri kolaylıkla doldurulabilen bir parçası durumuna düşmüş bulunmaktadır.”²⁷

Bunun bir sonucu olarak, bir çıraktan bir makinist, bir ustabaşı, ya da mülk sahibi olamamaktadır. R. Bendix, modern işçinin yaşlanacağı güne kadar, çoğu kez, hiç bir beceri ve yeteneğini geliştiremeden canlılığını ve üretkenliğini yitirmiş olduğunu yazmaktadır. Elbette ki, nitelikli birçok işçi bugün de varolmaya devam etmekte, ama çoğu yarı-

²⁷ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey 1962, s. 327.

nitelikli işçi olarak işini devam ettirmektedir.²⁷⁸

Warner ve Low, işçilerin kendi görüş ve anlayışlarını “seçkinlere” kabul ettiremediklerini kabul etmektedirler. İşçiler gitgide daha az hareketli hale gelmekte, tutkulu olanlarının tırmanıp çıkabileceği, içinde kendilerine göre bir mekanizmanın işlediği ayrı bir topluluk meydana getirmektedirler.

ABD’de çalışan sınıfın bileşimi üzerine yapılan bir araştırma, örneğin, 1910’dan 1950’ye kadar vasıflı işçi oranının aynı kaldığını, ama vasıfsız işçilerin oranının %15’ten %10’a indiğini, yarı-vasıflı işçilerin oranının %15’ten %20’ye çıktığını ortaya koymuştur. Amerikan toplumbilimcileri, bu değişimin herhangi bir toplumsal hareketlilik anlamına, yani mavi-yakalılardan beyaz-yakalılar statüsüne geçiş anlamına gelmeyeceğini kabul etmektedirler.²⁷⁹

Toplumsal hareketlilikteki bu azalmanın nedeni olarak bazan makineler gösterilmekte, makineler suçlanmaktadır. Oysa suçlanması gereken makineler değil, makinenin kapitalist ilişkiler içinde kullanılması, yani kapitalist çalışma koşullarıdır. Marx şöyle yazıyor: “... Makine, işçiyi işten kurtarmaz, ama sadece çalışmanın bütün ilginçliğini yokeder. ... Fabrika işçisi için önemsiz olan her bireyin özel hüneri, bilim, dev fizik güçler, ve fabrika mekanizmasında somutlaşan ve bu mekanizma ile birlikte ‘patronun’ kudretini oluşturan kitle emeği karşısında, küçücük bir miktar olarak yokolur gider.”²⁸⁰

Kapitalist ülkelerde yukarıya doğru toplumsal hareketlilik olduğu inancı her gün biraz daha zayıflamaktadır. 1961 yılında Amerika’nın 20 yaşın altındaki nüfusu 46 milyondan 70 milyona yükselmiştir. 1970’lerde 26 milyon genç işçi daha

²⁷⁸ R. Bendix and M. Lipset, (Eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, N. Y. 1953.

²⁷⁹ E. Chinoy, “Social Mobility Trends in the United States”, *American Sociological Review*, Nisan 1965, 20, s. 183.

²⁸⁰ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 451-452.

emek gücü piyasasına çıkacaktır. Ama kapitalist ekonominin bunalım içinde oluşu nedeniyle istihdam azalmaktadır. *Business Week* dergisi, bu iki lokomotifin çarpışmalarının kaçınılmaz görüldüğünü, bu çarpışmanın ülke ekonomisi ve siyasal yaşam için çok tehlikeli sonuçlara yolaçacağını yazmaktadır. Üstelik, çalışanların çocukları için eğitim olanakları da her gün biraz daha azalmaktadır. ABD'de genç nüfusun üçte-birinden çoğu öğrenimlerini tamamlayamamaktadırlar.

Amerikalı toplumbilimcilerden North ve Hatt, aşağıdaki tabloyu sunmaktadırlar:

Babaların işi	Çocukların İşleri (Her Kategoride Yüzdelere Verilmiştir)							
	Uzman	İşadamı	Büro personeli	Vasıflı	Yarı-vasıflı	Hizmetler	Çiftçi	Tarım işçisi
Serbest meslek	23	4	9	3	2	4	2	3
İşadamı	24	31	23	7	11	6	2	12
Büro personeli	10	9	15	4	6	3	2	0
Vasıflı işçi	13	18	21	30	19	20	3	9
Yarı-vasıflı işçi	5	8	10	14	19	12	4	17

Bu tablo, bir kural olarak, burjuva çocuklarının, entelektüellerin çocuklarının ve vasıflı işçilerin çocuklarının kafa işlerine ve diğer itibarlı işlere geçtiklerini, kol işçilerinin çocuklarının ise babalarının düzeyini aşamadıklarını göstermektedir.

Sorokin de, *Social and Cultural Mobility* ("Toplumsal ve Kültürel Hareketlilik") adlı yapıtında, açıkça, çeşitli hareketliliklere karşın, çocukların çoğunun babalarının işlerine geçtiklerini ya da babalarınınkine yakın alanlarda iş bulabildiklerini; çoğunun, babalarıyla aynı meslek düzeyinde kaldı-

ğını yazmaktadır. Sonuç olarak, farklı toplumsal düzeyler arasındakine oranla, aynı toplumsal düzeydeki meslekten mesleğe hareketliliğin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.²⁸¹

İşçilerin toplumsal merdivenin üst sıralarına tırmanma istek ve çabalarının aldatıcılığını C. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*'nde açıkça ortaya koymaktadır. Mills, son üç kıyıktan (1900, 1925, 1950) beri Amerika'da büyük işadamlarının kökenleri üzerine yaptığı bir tahlilde, bu konudaki Amerikan efsanesinin asılsız olduğunu göstermiştir. Mills'in yaptığı tahlillere göre, 1900'lerde büyük işadamlarının %30'u büyük burjuvaziden, %22'si onun deyişiyle orta tabakalardan, %39'u da alt tabakalardan gelmekteydi. Sonraları bu durum değişmeye başlamıştır. 1925'te işadamlarının %56'sının büyük burjuvaziden, %32'sinin orta tabakalardan ve %12'sinin alt tabakalardan geldiği anlaşılmaktadır. 1950'de ise işadamlarının %68'ini büyük burjuvaziden, %23'ünü orta tabakalardan, ve %9'unu alt tabakalardan (görünüşe bakılırsa küçük mülk sahiplerini kastediyor) gelen kimseler oluşturmaktaydı.

Big Business Executive'in ("Büyük Şirket Yöneticileri") yazarı M. Newcomer'e göre, büyük şirketlerin üst yöneticilerinin çocukları, diğer kimselerin çocuklarına oranla, yüksek mevki ve makamlara gelebilme yönünden 139 kat daha fazla şansa sahip bulunmaktadırlar. Ulusal ideallerimiz ne olursa olsun, diye yazıyor Warner ve Abegglen, "Amerika'da iş hayatında önde gelen kimseler, çoğunlukla, üst tabakalardan olan seçilmiş bir gruptur. Herkesin şansının eşit olduğunu söyleyebilmek çok az örnek için mümkündür."²⁸²

Oysa bazı toplumbilimciler, işin, eğitimin ve siyasal faaliyetin "dikey hareketlilik" kanalları olduklarını söylemektedirler. Ama bu "fırsat eşitliği"nin proleter çocukları için

²⁸¹ P. A. Sorokin, *Social and Cultural Mobility*, Illinois 1959, s. 138.

²⁸² W. L. Warner and J. C. Abegglen, *Big Business Leaders in America*, N. Y. 1955, s. 2.

gerçekte nasıl bir eşitlik olduğu çoğu kez açıklanmamaktadır. Kapitalizmde teknik ilerleme emeği yoğunlaştırmakta ve işçinin, birim zaman başına kassal ve ussal enerjisinin masrafını artırmamaktadır. Sonuç olarak, işçinin aktif çalışma zamanı kısalmaktadır. İvlendirilmiş çalışma temposu işçiyi kısa sürede tüketmekte, işçinin kendi kültürel gelişimine ayırabileceği zamanı ve enerjiyi azaltmaktadır. İşçi 40-50 yaşına geldiğinde kapitalistin gözünde fazla bir yararlılığı kalmamaktadır.

“Makine, İşçi ve Mühendis” başlıklı makalesinde, Lynd ve Smith’in yaptıkları araştırmaya dayanan Merton, Amerikan sanayiinde toplumsal hareketliliğin azalmakta olduğu sonucuna varmaktadır. Şöyle yazıyor: “Yeni teknolojinin karmaşıklığı, iş yerindeki yöneticilik mevkilerine gelecek kimselerin teknik eğitim görmüş olmalarını gerektirdiği için, alt basamaklardan gelip de yukarılara tırmanmaya çalışan işçilerin geleceği daha da güçleşmektedir. Yüksek öğrenim görebilme, toplumsal yönden, tabakalara göre değişik derecelerde olanaklı duruma geldikçe, yöneticiler de, gitgide daha yüksek oranda, işçilerden daha yukardaki bu toplumsal tabakalardan seçileceklerdir.”²⁸³

Otomasyona dayanan kapitalist üretim, işçi sınıfını, birbirleriyle oranlı olmayan iki sınıfa ayırmaktadır — vasıflı işçiler (teknisyen ve makine aksamını söküp-takmaktan, işletmekten anlayanlar) ve çok büyük bir yarı-vasıflı işçi kitlesi. Bant sistemiyle beraber, tek bir işlemi öğrenmek için harcanması gereken zaman hiç denecek bir düzeye inmiştir. Tek bir işlemle sınırlandırılan işçi, bu durumda, makinenin eklentisi olmuş bulunmaktadır.

İşçi sınıfı, teknoloji ve kültürün ilerlemesini sağlayan temel güç kaynağı olduğu halde, bunun karşılığında alabildiği çok az olmaktadır. ABD’de 6 milyona yakın insan okumayazma bilmemektedir. Yoksulların büyük bir kısmının çocuğu

²⁸³ R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, N. Y. 1957, s. 565-66.

okula gidememektedir. Orta öğretime gitme şansına ancak hali-vakti yerinde olan ailelerin çocukları sahiptir. Yetersiz konutlar, sefalet mahalleleri (resmî yayınlara göre yetersiz ve kötü koşullardaki evlerde yaşayanlar 15 milyonu geçmektedir), yetersiz beslenme, toplumsal hastalıklar (beslenme yetersizliği, tüberküloz, vb.) ve çevreden kazanılan kötü alışkanlıklar (alkolizm, fahişelik) kapitalist toplumlarda çalışan sınıfın her an karşı karşıya bulunduğu sorunlardır.

Ogburn ve Nimkoff, ABD'de alt tabakalardaki çocuk ölümlerinin üst tabakalardakinin iki katı olduğunu, yiyecek maddelerine, maddî ve kültürel gereksinme maddelerine, eğitim olanaklarına ayrılabilen paranın da doğrudan doğruya statüye paralel bir değişim göstermekte olduğunu kabul etmektedirler.

“Dikey hareketlilik” sorununu çözümlmek için, son on yıllarda, toplumbilimciler, “seçkinler grupları”nı ve bu gruplardaki değişimleri incelemektedirler.

Pareto'nun, liderlerin niteliklerinde devamlı bir değişiklik çevrimleri olduğu teorisi, daha önce gösterildiği gibi, “dikey hareketliliğin” nedenini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu teori, alt toplumsal gruplarda olan bir kimsenin için üst toplumsal düzeye yükselmek zorunda olduğunu açıklayamamaktadır. Kaldı ki, burjuvazinin “liderleri”ni “tilkiler” ve “aslanlar” diye sınıflandırması da akademik bir sınıflandırma değildir. Liderlerin niteliklerindeki bir değişimin nedenlerini açıklamaya gelince, Pareto, bir burjuva ideologu olarak, asıl sorunun kapitalist toplumdaki “kurulu denge- nin sürdürülmesi” olduğunu saklamamaktadır. Pareto'nun bütün teorisi, onun temeldeki bu güdüsüne dayanmaktadır.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE TOPLUMSAL İLERLEME

1. TOPLUMSAL EVRİM VE TOPLUMSAL DEĞİŞMELER
TEORİSİ

Son yıllarda, Batılı birçok toplumbilimci *toplumsal değişim* ve *toplumsal evrim*'e karşı ilgi göstermeye başlamışlardır. Ama bu kimseler toplumsal evrimi, genellikle, nitel, temel toplumsal değişimlere yolaçmayan ve nicel değişimlerle özdeşleştirdikleri devamlı bir toplumsal değişim süreci olarak ele almaktadırlar. Nitel değişimlerle karşı karşıya kaldıkları zamanlarda ise, bu tür değişimleri, toplumsal evrimde bir diğer niteliğe geçiş anlamına gelen zorunlu bir aşama olarak kabul etmemektedirler.

Bu tür Batılı toplumbilimcilerde, Tarde, Ross ve diğer eski kuşak toplumbilimcilerinin eski geleneklerinin varlığını sürdürdüğü doğrudur. Tarde, vaktiyle toplumsal evrimi "so-

nu gelmez bir yinelenme” olarak tanımlamıştır. Ross, değişimleri temel toplumsal değişimler olarak değil, ama sadece toplumsal kurumlarda ve bunların çeşitli biçimlerinde, yani toplumun kısım ve ögelerindeki değişimler olarak düşünmüştür. *Changing America* (“Değişen Amerika”) adlı yapıtında toplumsal değişimleri şu şekilde sınıflandırmıştır: 1) demokrasinin gelişimi, 2) kadınların özgürleşmesi, 3) boşanmaların sayısında artış, 4) ülkeye göçedenlerin sayısındaki artış, vb..

McClung Lee, toplumsal değişimlerin toplumsal yaşamda temelden değişimler olmadığını, bunların toplumsal yaşamın özünü değiştiren değişimler olmadıklarını, ama toplumsal yaşamın biçimlerini, çeşitli toplumsal kurumların ya da toplumsal sistemlerin işlevlerini ve yapılarını değiştiren değişimler olduklarını yazmaktadır. Toplumsal değişim, toplumsal sistemlerin yapılarında ve işlevlerinde temel önemde değişimler görebildiğimiz bir süreçtir.²⁸⁴

Böylece, anlaşıyor ki, toplumsal değişim teorisi toplumsal sürecin özü olan nesnel yasalarla değil, bu sürecin farklı biçimleri ile, ya da daha çok, bu biçimlerin işlevleri ve yapıları ile ilgilenmektedir. Bu teori, toplumsal değişimlerin, toplumsal kurumların yapılarında ve işlevlerinde değişimlere yolaçan kendi içsel nedenlerini ve yasalarını bütünüyle görmezlikten gelmektedir.

Evrim teorisi, ne doğada ne de tarihte hiç bir sıçramanın olmadığını, dünyadaki bütün değişimlerin yavaş yavaş olduğunu ileri sürer. Evrim teorisinin Hegel tarafından geçersizliğinin ortaya konulması oldukça eskidir. Hegel, *Mantık* adlı yapıtının birinci cildinde, herhangi bir şeyin oluşumunu ya da ortadan kayboluşunu anlamak istediğimiz zaman, çoğu kez, bu tür oluşum ya da ortadan kayboluş sürecinin kendisine benzeyen tedricilik anlayışı ile sorunun derinine

²⁸⁴ Lee, McClung, *New Outline of the Principles of Sociology*, N. Y. 1951, s. 263.

inebileceğimizi sandığımızı yazmaktadır. Oysa, oluşan değişimler sadece bir nicelikten diğer bir niceliğe geçişle değil, ama aynı zamanda bir nicelikten bir niteliğe, ya da bir nitelikten bir niceliğe geçiş şeklinde de; “tedriciliği” kesintiye uğratan ve bir görüngü yerine bir diğerini koyabilen değişim şeklinde de olabilir.²⁸⁵

Ama toplumsal evrim kavramının kaba yorumu bile bazı toplumbilimcileri doyurmamaktadır.

Bunlar onun yerine “toplumsal değişme” kategorisini koymaktadırlar ve bu kategori, B. Gruşin’in de doğru olarak gözlemlediği gibi, “dünyada işlerlikli olan nesnel süreçleri yansıtan en soyut ve en genel kategoridir. Süreçlerin biçimlerinin gerçekten çeşit çeşit olabileceği şeklindeki ölümsüz anlayışı yok saymaktadır; üstelik, sürecin yapısı sorunu, onun içinde bütünüyle kaybolmaktadır. ‘Değişimler’ kategorisi, herhangi bir sürecin karakteristiklerinden sadece en görülür ve en genel olanlarını, yani aynı nesnenin (ya da kısımlarının) zamanca farklı iki noktada *alınmış* farklı varoluşlarını göstermektedir.”²⁸⁶

2. “TOPLUMSAL SAPMA” TEORİSİ

E. Ross, bu teorinin önde gelen savunucusudur. Ross, toplumsal değişimleri “ilerlemeci” ve “gerilemeci” diye ikiye ayırmakta; “sınıf çatışmalarını artıran” değişimleri bu ikinci türden saymaktadır.

Sömürüye dayanan toplumun gelişiminin nesnel yasası olan sınıf mücadelesini düpedüz görmezlikten gelmekte, “sınıflar arası işbirliği”nden ve “çalışma birliği”nden söz etmektedir. İlerleme sağlayıcı değişimler “zenginler ile yoksullar arasındaki farkları” giderici nitelik taşıyorlardır. Yazar,

²⁸⁵ G. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, B. L. Nürnberg 1812, s. 313-14.

²⁸⁶ B. A. Gruşin, *Oçerki logiki isteriçeskovo issledovanıya*, Moskva 1962, s. 161.

bu değişimlerin temelini, ona göre, gitgide daha karmaşık ve kozmopolit hale gelen kültür değişimlerinde görmektedir.

The Social Sinner ("Toplumsal Günahkârlar") adlı kitabında Ross, toplumsal değişim biçimlerinden "olumsuz" ya da "yıkıcı" karakterde olanlarını bir çeşit alay konusu yapmaktadır. Bu tür değişimlere Ross "toplumsal günah" demektedir. Kapitalist çıkarlarının en önde gelen savunucularından biri olduğu için, toplumsal devrim tehlikesine karşı uyarılarda bulunmakta, büyük toplumsal grupların oluşumunu önleyecek ve küçük grupları burjuvazinin etkisi altında tutacak bir dizi "pratik önlemler" önermektedir.

Bu görüşten yola çıkan bazı toplumbilimciler, daha sonra, "normal" ve "anormal" diye ayırdıkları her tür ve biçimde çeşitli "toplumsal davranış teorileri" geliştirmektedirler. Toplumda yaygın olan "toplumsal standartların" ve "kültürel kalıpların" özüne ters düşmeyen davranışlar normal davranışlar sayılmakta, tersi durumdakiler ise, çeşitli patolojik etmenlerin yolaçtığı anormal davranışlar sayılmaktadır.

"Toplum" diye yazıyor Merrill, "görülüyor ki, olanaklı tüm davranış biçimlerinden belirli bazı genel kalıplar oluşturmaktadır. Bu yolla, toplum normal ve anormal edim ve yapım standartlarını saptamakta, bu standartlar dönemden döneme, toplumdan topluma değişmektedir. Bir toplumda 'normal' sayılan davranışlar bir başka toplumda 'anormal' sayılmaktadır."²⁸⁷

Merrill, bundan sonra, "normal kişi, grubunun kendisi için uygun ve yerinde saydığı rolleri oynayabilen kişidir. Normal kişi kendisinden beklenenleri yapar ve bu nedenle de kendisine güvenilir biri olur. ... Sapkın olan kişi ise grup normlarından ayrılan ve davranışları önceden yeterince kestirilemeyen kimselerdir."²⁸⁸

²⁸⁷ F. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey, 1962, s. 205-06.

²⁸⁸ Aynı yapıt, s. 206-07.

Anormalliklerin toplumdaki “düşük bağılıktan” ileri geldiği söylenmektedir. “Amerikan ulusu” diye yazıyor J. Moreno, bir toplum olarak “düşük bağılılık” diyebileceğimiz toplumsal hastalığa tutulmuş bulunmaktadır.”²⁸⁹

Toplumsal çelişkileri psikopatolojiye indirgeyen Batılı bazı toplumbilimciler, herhangi bir bireyin toplumda yaygın bulunan “standartlar” ile çatışan toplumsal davranışlarını anormal ya da patolojik saymaktadırlar.

“Grup norm”larının, temelde, ekonomik etmenlerce belirlenmekte oluşu gerçeğini görmezden gelen bu toplumbilimciler, bazı kişilerin bunlara uymakta, bazılarının ise uymamakta oluşlarının nedenini anlayamamakta ve açıklayamamaktadırlar. Bu kimselerin düşüncesine göre, kapitalist toplumun norm’larına uyulmamasının nedeni, toplumda işlerliği olan ve “toplumsallaşmaya” tamamen ters bir biçimde işleyen toplumsal etmenlerin değil, biyolojik, patolojik ve psikolojik (akıl hastalıkları, beyaz zehir alışkanlıkları, alkolizm, frengi vb.) bazı etmenlerin yolaçtığı bir süreçtir. Birtakım burjuva toplumbilimcileri kapitalist toplumdaki her türlü toplumsal sorunların ve kötülüklerin nedeninin akıl hastalıkları ile çeşitli diğer hastalıklar olduğunu söylemektedirler. Bu nedenle, “toplumsal psikopatoloji” burjuva toplumbiliminin vazgeçilmez bir tamamlayıcısı olmaktadır. Ama, bugüne kadarıyla yapılanlar, patolojik hastalıklarla mücadeleden çok, kapitalist toplumdaki çalışan halkın artmakta olan siyasal uyanışını boğma çabalarına benzemektedir.

Amerikalı toplumbilimci Don Martindale, bu toplumsal teorilere ilişkin olarak E. Lemert’in “belirli önerilerini” onayladığını yazmaktadır. Bu öneriler şöyle özetlenebilir: sapkın davranışlar kültürel çelişkilerden dolayı oluşmaktadır; sosyopatik davranışlar etkin bir biçimde kendi haline terkedilebilir şeylerdir; sapkın kişiler esas olarak sapkın davranış-

²⁸⁹ J. L. Moreno, *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society*, N. Y. 1951, Vol. IV.

lardan ve bunların sonuçlarından etkilenen kimselerdir; sapkınlar toplumsal tepkilere uyumlanma ve onları dinleme derecelerine göre değişik değişikler.²⁹⁰

Martindale, sosyopatik davranışların bir yana bırakılabilir şeyler oldukları şeklindeki bu düşünceyi özellikle beğenmişe benzemektedir. Şöyle yazıyor: “En önemli —ve en dikkat edilmesi gereken— fikir, 4. maddedeki fikirdir, yani sosyopatik davranışların etkin bir biçimde kendi kendilerine terkedilebilir davranışlar oldukları fikridir. Tehlike, pratikte bunun, davranışın, ancak, artık bir sorun olmaktan çıktığında sorun olarak ele alınması, ya da *status quo*’nun iyi sayılan şeyleri bitirip tüketmesinin haklı olduğu anlamına gelebilme eğilimi taşımasıdır.”²⁹¹

“Sosyopatik davranışlar” terimi ile, bu toplumbilimciler, kapitalist toplumun “normal” sayılan davranış kalıplarına karşı-nitelikte olan her çeşit halk eylem ve hareketini ifade etmiş olmaktadır. Bu durum, Martindale’in “sosyopatik davranışların” “kendi kendilerine terkedilebileceği” şeklinde Lemert’in savunduğu görüşü niçin beğendiğini de açıklamaktadır. Martindale, daha da ileri gitmekte, burjuva toplumunda *status quo*’nun “haklı ve iyi” olduğunu savunmaktadır.

Lemert’in fikrince, davranışsal sapmalar kapitalist üretim ve dağıtım biçimindeki karşıtlıklar nedeniyle değil, kültür çatışmaları nedeniyle olmaktadır. Sapkın kişi, esas olarak, sapkın davranışların etkisinde kalan biridir; “normal davranış” kapitalist toplumdaki kalıplardan sapmayan davranışlardır. Bu nedenle, sözkonusu kalıplara karşı çıkan biri “toplumsal tepkilere” katlanmak zorundadır.

A. Boskoff’a göre, davranış değişiklikleri “baskı altında kalmanın ve uyumsuzluğun” sonucu olarak ortaya çıkmakta-

²⁹⁰ H. Becker and A. Boskoff, *Modern Sociological Theory, in Continuity and Change*, (N. Y. 1954, s. 362.

²⁹¹ Aynı yapıt, s. 362.

dır. Burada da, modern kapitalizmdeki çatışma ve toplumsal sorunların gerçek nedenlerini gözlerden saklamak amacıyla girişilmiş bir çaba ile karşı karşıya bulunmaktayız. “Baskı altında kalma” ve “uyumsuzluk” terimi de bulanık bir terimdir. Kimlerin “uyumsuz” sayılması gerektiği, bu konuda ölçütlerin neler olduğu hakkında yazar hiç bir şey söylememektedir.

Kabul, ettiği tek şey, “toplumsal değişim sorunlarında esas canalcı nokta olan (iyi ya da kötü) iktidar ve kuvvetin apaçık bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığı”dır.²⁹²

İncelemesini biraz daha ilerlettikten sonra ise bu soruna ilişkin olarak Boskoff, “pratik açıdan konuşacak olursak, toplumsal değişim, toplumbilimci için *kurulmuş bulunan kalıplardan kolektif sapmalar* olarak görünmektedir” sonucuna varmaktadır. Bu nedenle, toplumsal değişim tahlilinin temel konusu, 19. yüzyıl toplumbilimcilerinin başardıkları işe ters düşecek bir biçimde, spekülasyonlarla anlam açıklığından yoksun kılınmış ve doğrulamayı reddeden bir tutumla, sapmaların kaynaklarını bulup ortaya çıkarmak olmaktadır. Boskoff, çok sayıda toplumbilimcinin bellibaşlı toplumsal sapmaları göçlerle, istilâlarla, toplumsal çatışmalarla, uzun süre dış etkiler altında kalmakla açıklamaya çalıştıklarını söylemektedir. Bununla birlikte, sapmaların dışsal kaynakları yeterli açıklama sağlayamamakta, bu nedenle de, sapmalara yolaçan “içsel” durumlara bakmak, bunları ortaya koymak gerekmektedir!

Boskoff, son on yıllarda “baskılar, gerilimler, tatminsizlikler ve belirli bazı toplumların ya da toplulukların belirli kısımlarında görülen anlaşmazlıklar üzerine yapılan dikkatli tahliller sayesinde bol miktarda malzeme derlenmiş bulunduğunu” söylemektedir (kendisini baskı altında hissedenler kimlerdir, tatminsizlik duyanlar kimlerdir, toplumun hangi bölümü ve hangi kısmı bununla ilgilidir gibi sorular ise bi-

²⁹² Aynı yapıt, s. 280.

lerek yanıtı bırakılmaktadır).²⁹³

Burada da bir soyutlama ile karşı karşıyayız: güçlükler nedir, ne gibi şeylerdir, toplumsal roller ve statü konumları mı? Bu konuda okurun yapabileceği tek şey, kendince bir tahminde bulunmaya çalışmaktan ibarettir. Oysa yazarın kendi söylediğine göre, yaptığı bu tanım modern toplumbilim için kavramsal noktalar sağlamaktadır.

Bu önemli noktaların ilki, sapmaların, “normal” eylemlmesini sürdüren toplumsal sistemin oluşturduğu “anı” rol çatışmaları nedeniyle ortaya çıktığıdır. Burada da bu çatışmaların nasıl oluştukları, karakterinin ne olduğu gene açıklanmadan bırakılmaktadır.

İkinci önemli nokta, sapmaların biyolojik gereksinmelerin, ya da toplumsal olarak edinilmiş gereksinmelerin yeterince tatmin edilemeyeşinin sonucu olarak ortaya çıktıklarının kabul edilmiş olmasıdır.

Bu Amerikalı toplumbilimciler *toplumsal çözülme* diye adlandırdıkları, kapitalist toplumdaki toplumsal karşıtlıkları ve çelişkileri anlaşılmasız kılmak ve bulanıklaştırmak için ellerinden geleni ardlarına koymamaktadırlar! Amerikalı toplumbilimci G. Hinkle şöyle yazıyor: “Toplumsal çözülme, günümüzde, toplumbilimcilerin yaklaşık olarak elli yıldan beri inceleyip araştırdıkları çok çeşitli toplumsal sorunların teorik temeli sayılır olmuştur.”²⁹⁴

Her ne kadar Hinkle, Amerikalı toplumbilimcilerin bütünleşmiş tek bir teorik çerçeveyi benimsemiş olmadıklarını, teorik formülasyonlarının güncel toplumsal sorunlara çoğu kez yeterince yakın olamadığını (bu durum yakın yıllardaki ders kitaplarından da anlaşılıyor) belirtiyorsa da, diğer yandan, aynı toplumbilimcilerin toplumsal çözülmenin niteliği ve nedenleri konusunda bazı belirli varsayımlarda görüşbirliğine varabilmiş olduklarını söylemektedir. Ama anlaşılıyor

²⁹³ Aynı yapıt, s. 291.

²⁹⁴ Aynı yapıt, s. 597.

ki, "bu önvarsayımlar 1930'ların toplumsal psikiyatri hareketinden devralınmış" bulunmaktadır.²⁹⁵

Kısacası, bazı Amerikan toplumbilimcileri günümüzde marksist toplumsal devrim teorisine karşı çok eskilerden beri zaten bilinmekte olan "kanıtlar" ile mücadele etmeye çalışmaktadırlar.

Toplumsal çözülmenin köklerini, kişisel psikolojik çözülmelerde, korku, umut kırıklığı ve aradığını bulamamanın yolaçtığı psikolojik durumlarda aramak gerekmektedir. Hinkle şöyle yazıyor: "Kişisel ve toplumsal çözülme, birincisi bireysel nitelikte ve kültürün içindeki çatışkınlıkların davranışsal belirtisi olduğu için, aralarında-bağımlı olarak sunulmaktadırlar. Toplumdaki uyuşumsuz öğeler, genellikle, toplumsal değişimin ve kültürel gecikmenin zorunlu sonuçları sayılmaktadır. Bugünkü dünyanın bunalımlarının, kurumsal yapıların ve davranışların içlerindeki çelişkilerin, ve özellikle değerlerin ve fikirlerin birbiriyle çatışır durumda olmalarının modern insanı, korku, gerginlik, aradığını bulamamışlık, güvensizlik ve endişe içinde yaşayan biri haline getirdiği söylenmektedir. Günümüz çocuğunun, içine kapanık (şizoid) bir kültürde büyüdüğü için, kararlı ve bütünleştirilmiş bir kişilik geliştirebilmesi zor görünmektedir."²⁹⁶

Bu, apaçık bir biçimde, fröydcü bir şemadır. Birey, kültürün "zamanca ardında kalmakta", bu durum yaşanan gün ve gelecek hakkında bir korku ve tasa duymasına neden olmaktadır. Bugünün insanı her şeyden ve herkesten korkar olmuştur. Bu koşullar altında kararlı ve bütünleşmiş bir kişilik gelişmemektedir. Sonuç, kişisel çözülme olmaktadır. Hinkle, "yeterince organize olamamış kişilikler modern yaşamın karmaşıklıklarına uyarlanmayı güç buldukları için, çoğu kez, suçluluğa, alkolizme, seksüel bozukluklara yönelmektedirler. Aşırı örneklerde ise, sinirsel ya da ruhsal hasta-

²⁹⁵ Aynı yapıt, s. 598.

²⁹⁶ Aynı yapıt, s. 598.

lıklara varılmaktadır” demektedir.²⁹⁷

Hinkle’ye göre, fröydçü tahliller yapan Amerikalı toplumbilimci C. Parker işçi grevlerinin nedenlerinin kapitalist işletmelerin sahipleri ile ücretli işçiler arasındaki uzlaşmaz karşıtlıktaki ilişkilerde değil, yeterince doyurulmamış içgüdülerde aranmasını salıklamaktadır. Hinkle, Parker’ın, grevleri, toplumsal ilerleme için zorunlu saydığını, klasik iktisatçıları çalışma hayatının sorunlarını kestiremedikleri ya da çözüme ulaştıramadıkları için eleştirdiğini yazmaktadır. “Parker, ilk grev ve gösteri betimlemelerinden itibaren iş huzursuzluklarında işlerliği olan us-dışı güçlerin farkına varmış ve, sonuç olarak, iktisatçıların ussal insan varsayımını şiddetle reddetmiştir.”²⁹⁸

Bütün toplumların *dokunulmaz* (*sacred*) ve *dokunulmazlık-dışı* (*secular*) gruplar diye ikiye ayrıldığını söyleyen H. Becker’in bu teorisi de aynı amaca, yani kapitalist toplumda ilerlemeye yönelik eylemleri gözden düşürmeye hizmet etmektedir.

Dokunulmaz toplum, varolan toplumsal kalıpları değiştirmekte çekingenlik gösteren toplumdur. Becker şöyle yazıyor: “üyelerinden, kendisi ya da bir bölümü, ancak —o da, olabilirse— belirli fevri ve hissi durumlarda çekine çekine değiştirilebilen değerlendirmeler edinen ya da oluşturan herhangi bir toplum kutsanmış toplumdur — bu terim, belirtilen çekingenliği oluşturan bir kültürel sistemi olan toplumu kısıdan tanımlamaktadır.”²⁹⁹

Söylediğine göre, herhangi bir davranış, ancak, değerlerin ya da onlara ilişkin gerekliliklerin değiştirilmesi konusunda karakteristik bir çekingenlik kendisine eşlik ediyorsa, dokunulmazlıklı düşüncelere dayanan bir davranış sayılabilir. Diğer bir deyişle dokunulmazlıklı bir değerlendirme,

²⁹⁷ Aynı yapıt, s. 598.

²⁹⁸ Aynı yapıt, s. 582.

²⁹⁹ Aynı yapıt, s. 142.

yaşam biçiminin herhangi bir yanını değıştirme konusunda (bir acı duymayla, ya da benzeri bir türden baskı altında kalmışlığın belirtisi ile birlikte duyulan) bir çekingenlik, bir güçsüzlük ya da her ikisi birden sayılabilir.

Dokunulmazlıklı-olmayan toplum, üyelerinin, varolan kâlıpları değıştirmeyi isteyebildikleri toplumdur. Becker şöyle yazıyor: “Üyelerinden, kendisi ya da bir bölümü, değışimden yana ve açıkça görülür bir yatkınlık oluşturabilen toplum, aynı kısıdan adlandırmayla, dokunulmazlıklı-olmayan toplumdur.”³⁰⁰

Ogburn, Hinkle ve Boskoff, işi “her toplumsal belâ, aslında, insanın doğasından sayılabilir” demeye kadar vardır-maktadırlar. “Üstelik insan doğası esas itibarıyla bencildir. En küçük bir fırsat bulduğunda, ‘servetin dağılımında, hastalıkta, vergilendirmede, çalışma hayatında, yönetimde, savaş sorununda ve diğer birçok sorunda raslanan bir etmen olmaktadır’.”³⁰¹

Sonuçta, sanayideki çatışmalar ve işçilerin çalışma hayatından duydukları tatminsizlikler kapitalist sömürünün sonucu olarak ele alınmamakta; işçilerin, kendi çıkarlarının tatmin olunmasının işletmenin başarısına bağlı olduğunu; kendi çıkarları ile şirketin çıkarlarının özdeş olduğunu anlayamamalarının sonucu olarak ele alınmaktadır. Yönetim ile işçiler arasındaki herhangi bir uyumsuzluk, genellikle, yanlış anlamaların, vb. sonucu sayılmaktadır.

Bu nedenle de, bütün bu toplumbilimciler “toplumsal çözülme” patolojik etmenlerin yolaçtığı ve *bazan raslanan*, sağduyudan sapmalar saymış olmaktadır. İşsizliğinden ötürü, kendi ruhunun psikolojik derinliklerini yeterince bilemediği gerekçesiyle, suçlanması gereken, böylece, gene işçinin kendisi olmaktadır. Aynı şekilde, işyerinde kazaya uğrayan bir işçinin de, bu işten dolayı kendisinin kabahatli

³⁰⁰ Aynı yapıt, s. 142.

³⁰¹ Aynı yapıt, s. 352.

sayılması gerekmektedir. Bu toplumbilimciler böyle bir olayı, işçinin kendini cezalandırma konusunda beslediği içgüdüsel arzularıyla, hoşgöründen yoksun bir aileden gelmiş olması ile, toplumsal ya da diğer çeşitli yetersizlikleriyle açıklayabilmektedirler. Grevleri işçilerin kapitalistlere karşı saldırganca içgüdülerinin bir belirtisi saymaktadırlar. "Bunların hepsi," diyor Herbert Marcuse, "bir psikonevroz, genel bir toplumsal talihsizlik, insanın hastalık hali ile normal hali arasında aşılmaz bir engeldir".³⁰²

Patolojik görüngüleri ortadan kaldırmak için, bireylerin tedavilerini gerçekleştirecek bir "reçetenin" bulunması gerekmektedir. H. Odum'a göre, toplumbilimcilerin "hangi dönemde ve hangi alanda olursa olsun, toplumsal ilişkilerin çerçevesi içinde ortaya çıkan belirli sorunlara ve durumlara yanıt bulmaları zorunludur. Düzeltici ya da toplumsal sorun, uyumsuzluğun ya da patolojinin ortaya çıktığı bir belirli durum oluşturmakta, durumu geliştirmeyi ve sorunun, karşı çıkılabilir yanların ayıklanması ve uyumlanmanın sağlanması anlamında çözümlenmesini amaç edinmiş olmaktadır"³⁰³

Bazı Batılı toplumbilimciler, toplumsal kötülükleri kişisel kötülüklerle açıklamaktadırlar. Bunlar, toplumbilimin yerine toplumsal patolojiyi ve toplumsal tababeti koymuş olmaktadır.

Toplumsal kötülükleri, uyumsuzlukları ve patolojik görüngüleri tedavi etmek için bu kimseler, J. Moreno ve izleyicilerinin savundukları "Psiko-dramatik" ve diğer içebakışçı yöntemleri salıklamaktadırlar.

Amerikalı toplumsal psikolog G. Murphy şöyle yazıyor: "Okulların, hastanelerin, toplumsal hizmet ve ceza kurumlarının, eski iskân topluluklarının ve yeniden-iskân gruplarının

³⁰² H. Marcuse, *Soviet Marxism. A Critical Analysis*. N. Y. 1953

³⁰³ H. W. Odum, *American Sociology, The Story of Sociology in the United States Through 1950*, N. Y. 1951, s. 283-84.

hepsinin sosyometrik tekniğin uygulanması için uygun birer alan olduklarını belirtmek ve bütün bunların ardında asıl te-
dayinin alışkanlık denen kabuğun parçalanmasına, her bire-
yin içinde gerçekten filizlendirilebilecek olan şeylerin bulun-
masına bağlı olduğunun her gün biraz daha iyi anlaşılmakta
olduğunu belirtmek yeter.”³⁰⁴

Birçok toplumbilimci, kişinin yaratıcılığını kişinin içinde
yaşadığı maddî koşulların engellemekte olduğu gerçeğini göz-
den kaçırmaktadır. İnsanların içinde sayısız yönsemeler var-
dır, ama zamanlarının büyük kısmını geçimlerini sağlamak
için harcamak zorunda oldukları kapitalist düzende, bunları
gerçekleştiremedikleri, geliştiremedikleri unutulmamalıdır.

Toplumsal ilerleme ise, toplumdan tecrit olunmuş şizof-
renik kişilerin ilerlemesi ile olacak bir iş değildir; bu nite-
likte bir ilerleme, toplumun ilerlemesi olarak anlaşılacak ge-
reker.

Toplumsal süreç, önlerine önceden konulmuş amaçları
izleyen insanlar tarafından dürtülür. Kendi gününde Marx’-
ın yazdığı gibi: “Örümcek işini dokumacıya benzer şekilde
gördüğü gibi, arı da peteğini yapmada pek çok mimarı utan-
dırır. Ne var ki, en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey,
mimarın, yapısını gerçekte kurmadan önce, onu imgesinde
kurabilmesidir. Her iş-sürecinin sonunda, daha önceden işçi-
nin imgesinde başlangıç halinde varolan bir sonuç elde ede-
riz. İşçi, üzerinde çalıştığı malzemede sadece bir biçim de-
ğişikliği yapmakla kalmaz, aynı zamanda onun *modus ope-*
*randi’sini** bir yasa haline getiren kendi amacını da gerçek-
leştirir ve kendi iradesini bu amaca tâbi kılmak zorundadır.
Bu tâbi oluş, geçici bir şey de değildir. Bu süreç, organları-
nın çalışmasının yanı sıra, bütün iş boyunca, işçinin iradesi-
nin amacıyla sürekli olarak uyum halinde olmasını gerekti-

³⁰⁴ J. L. Moreno, *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society*, N. Y. 1951, s. 11.

* Hareket tarzı. —ç.

rir. Bu, sıkı bir dikkat demektir.”³⁰⁵

Toplumsal süreç bir tek kişinin değil, halkın iradesi ve faaliyetinin sonucudur. Her toplumsal görüngü ve toplumsal yaşamın tümü, sayısız farklı farklı bireysel iradeler, duygular ve diğer toplumsal-psikolojik öğeler tarafından biçimlendirilmektedir. Bu öğeler, bütün bu toplumbilimcilerin ileri sürdükleri gibi, serbestçe ve yaygın olan belirli toplumsal ilişkilere bağımlıdır. Kapitalist bir toplumda toplumsal ilişkiler halk iradesini yansıtmamakta, halkın özgür iradesine ters nitelikte olmaktadır. Komünist toplumda toplumsal ilişkiler halkın iradesini ifade edecek ve ona denk düşecek niteliktedir; insanlar böyle bir toplumun bilinçli kurucuları olabilecek durumdadırlar.

“Toplumsal güçler, diyor Engels, doğal güçler gibidirler ve kendilerini anlayıp kavrayamazsak, hesaplarımızda gözönünde tutamazsak, eylemlerinde, körcesine, zor gücüyle ve yıkıcı olurlar. Ama bir kez anlayıp kavrayabildik mi, eyleyimlerini, yönlerini ve etkilerini kavrayabildik mi de, gitgide artarak kendi irademize bağımlı kılmak, amaçlarımıza onlar aracılığı ile varmak artık bize kalmış demektir. “Ve bu, bugünkü çok büyük üretici güçler konusunda, özellikle böyledir. Biz bu güçlerin özlük ve niteliklerini anlamak istememekte direndiğimiz sürece, —ve kapitalist üretim biçimi ve onun savunucuları, işte bu anlayışa karşı çıkarlar—, bu güçler, ... bize rağmen, bize karşı, tüm etkilerini gösterir, bizi egemenlikleri altına alırlar. Ama özlükleri içinde bir kez kavrandıktan sonra, birleşmiş üreticilerin (*producteurs associés*) elinde, şeytan ruhlu efendiler halinden, uysal hizmetkârlar haline dönüşebilirler. Fırtına şimşeğindeki elektriğin yıkıcı gücü ile telgraf ve elektrik arkının evcilleştirilmiş elektriği arasında varolan farklılıktır, yangın ile insan hizmetinde kullanılan ateş arasındaki farklılıktır bu. Bugünkü üretici güçleri, aynı biçimde, sonunda onların özlüğünü

³⁰⁵ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 204.

tanıdıktan sonra kullanınca, üretimdeki toplumsal anarşi yerine, üretimin, topluluğun olduğu gibi her bireyin de gereksinmelerine göre toplumsal olarak planlanmış bir düzenlenmesinin geçtiği görülür; böylece, ürünün önce üreticiyi, sonra temellükçüyü egemenliği altına aldığı kapitalist temellük biçimi yerine, ürünlerin, modern üretim araçlarının özlüğüne dayanan temellük biçimi geçer: bir yandan üretimi sürdürme ve geliştirme aracı olarak dolaysız toplumsal temellük, öte yandan yaşama ve zevk alma aracı olarak dolaysız bireysel temellük.”³⁰⁶

3. “ÖYKÜNME” TEORİSİ

Toplumsal değişim, birçok toplumbilimci tarafından hâlâ Tarde’ın “öykünme” yasası açısından yorumlanmaktadır: alt düzeydekiler üst düzeydekilere öykünürler. Üç çeşit öykünme olduğu düşünülmektedir: 1) “âdetlerin ve kalıpların öykünülmesi”, 2) “karşılıklı öykünülme” ve 3) “isteğe bağlı olmayan öykünme”.

Birinci tipten öykünme ile Muhafazakâr ve Liberal partilerde karşılaşmaktadır. Öykünme ya savaşıyla, ya rekabetle, ya da tartışma ile önlenmektedir. Karşı çıkmanın mantıksal sonucu, yayılma, birikim ve seçme yoluyla gelişen bir türetmedir.

Yayılma, yerel kültürlerin değişik öğelerinin bir karışımı; birikim, kültürün öğelerinin seçilmesi ya da biriktirilmesi süreci; seçme, varolanların geliştirilmesi ya da yeni buluşların üretilmesidir. Yayılma en önemlisidir. Amerikan kültürünün, birbirleriyle içiçe birçok kaynaktan kök aldığı açıktır. Sıradan Amerikalıların kullandıkları pek çok şey (yatak, karyola, elbise, tabak, yemek, konuştukları dil, ev eşyaları, âdetler, vb.) Amerika-dışı toplumlarda ve kültürlerde yaratılmışlardır. Bu nedenle, anlaşılmaktadır ki, insan

³⁰⁶ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 416.

toplumunun gelişiminde en önemli rolü etkilenimler, başka kültürlerden alma yolu, fetihler ile, ayrıca buluşları, keşifleri olan insanlar, ya da başka insanları boyunduruğu altına alan kişiler oynamaktadır.

Büyük keşiflerin ve buluşların bir anda yapılmış olduklarını ve hemen, öylece olduğu gibi, başka halklara geçip yayıldığını düşünmek yanlıştır. Çeşitli psiko-sosyal buluş ve yenilik biçimlerini birer fetiş haline getirmekle Batılı toplumbilimciler, tarihsel süreçten kendilerini uzak tutmuş olmaktadırlar. Öte yandan, insan toplumlarının tarihleri, buluş ve keşiflerin sadece insanın arzusu ile olmadıklarını, tek kişilerin raslantı sonucu yaratıları değil de, üretimin tarihsel gelişiminin ürünleri olduklarını göstermektedir.

Marx, nice yıllar önce, buhar makinesini, Watt'ın kaynayan bir ibriği gözlemleyerek bulduğu yolundaki efsanenin asılsız olduğunu ortaya koymuştur. Buharın gücü belki 2.000 yıl öncenin Yunanlıları tarafından da bilinmekteydi. Ama Yunanlılar, buhar gücünü sadece birtakım oyuncaklarda kullanmışlardır. Öte yandan, buhar makinesinin bulunması, daha önceki kuşakların deneyimlerine dayanan bilinçli ve çetin zihinsel çalışmaların sonucu olmuştur. Büyük ölçüde, yeterli sayıdaki vasıflı işçinin bulunabilir olması ile belirlenen buhar makinesinin kullanılması, ancak, sanayiın buhar makinesinin varlığı için gerekli teknik öngerekirlikleri oluşturmamasından sonra gerçekleştirilebilmiştir. Buhar makinesinin yaşama katılması, ancak, gereksinmeler yeni bir devindirici güce karşı ilgi duyulmasına yolaçtıktan sonra mümkün olmuştur. Bu ise, kendiliğinden çalışan bir makinenin bulunması demek oluyordu.

Ortaya konulduklarından sonra, buluşlar, toplumsal evrimi etkin bir biçimde etkilerler. Bilindiği gibi, İngiltere, sanayi devriminin beşiği olmuştur. Bu devrimin uygulandığı ve insan emeği yerine makine gücünün konulması için girilen bilinçli çabaların başarıya ulaştığı ilk sektör tekstil

sanayii olmuştur. O zamanlar tekstil, ülke sanayiinin önde gelen dalıydı. Böyle bir devrimin gerçekten İngiltere’de başlaması gerekmektedir. İngiltere’nin dış ticaretinde temel ihraç mallarını tekstil sağlıyordu. Dünya pazarlarının genişlemesi ile birlikte tekstil ürünlerine olan istem artmıştı. Ama bunların imalâtı nasıl artırılabilirdi? Manüfaktür ve elle çalışma sınırlı ve kısıtlı şeylerdi. Kapitalistler bir tek mekikle çalışılan eski tezgâhlarla fazla bir kazanç sağlayamamakta idiler. Bu dönemle birlikte buluşlar başlamış ve bu buluşlara dayanarak büyük ölçeklerde ve makineler aracılığı ile yapılan modern üretime geçilmiştir.

Üretim biçimi alanında başlayan bu devrim süreci, buradan, ekonominin diğer dallarına ve öteki emek süreçlerine yayılmıştır. Tekstil sanayiinde kullanılmaya başlayan makineler, kısa bir süre sonra, bazı küçük değişiklik ve uyarlamalarla, sanayiin ilgili diğer dallarında da (ipekli, yün ve keten yapımında) kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca, ip eğirmenin ve dokuma işleminin makineleştirilmesinin ardından, boyama, dokunan kumaşı ilâçlarla beyazlatmak ve desenlemek gibi işlerde de makineleştirmeye geçilmiştir.

Makine kullanımında daha ileri düzeyde gelişmeler ise devindirici gücün kendisinde de değişiklik yapılmasını gerekli kılmıştır. Marx şöyle yazıyor: “Ancak Watt’ın ikinci ve çift-tepkili buhar makinesi ile gücünü kömür ve su tüketerek sağlayan, gücü tamamıyla insanın denetimi altında olan, taşınabilir ve taşıyabilir özelliklerini kendisinde toplayan, su çarkı gibi köylü değil kentli olan, üretimin gene su çarkı gibi ülkenin şurasına burasına dağılmasına yolaçmak yerine, kentlerde toplanmasına elverişli bulunan, evrensel teknik uygulamaya uygun, ve yer seçiminde yerel koşullardan pek az etkilenen bir makine bulunmuş oluyordu. Watt’ın dehasının büyüklüğü, 1784 Nisanında aldığı patent belgesinde görülür. Bu belgede buhar makinesi, belirli bir amaç için kullanılacak bir buluş olarak değil, mekanik sanayie genel

olarak uygulanabilecek bir öge olarak tanımlanmaktadır.”³⁰⁷

Zamanla sanayi devrimi ekonominin bütün dallarına yayılmıştır. Haberleşme ve ulaştırma araçları da, gelişen büyük ölçeklerdeki sanayie uymak zorunda kalmışlardır. Manüfaktürdeki gelişmelere ve artan meta dolaşımına uygun olarak belirli bir derecede gelişmiş bulunuyor idi iseler de, eski biçim ulaşım ve taşıma araçlarının bu gelişmeye ayak uydurması olanaksızlaşmıştı. Tıpkı büyük ölçeklere varan sanayi gibi, bunların da yeni bir temele dayanması gerekmektedir. Marx, manüfaktür döneminden devralınan ulaştırma ve haberleşme araçlarının, çok geçmeden, büyük sanayiın hızlı gelişmesi, üretimin kitlesel karakteri, sermaye ve işçi kitlelerini bir üretim alanından bir diğerine aktarması, geliştirdiği dünya çapında pazar ilişkileri karşısında çekilmez bir yük haline geldiğini yazmıştır.

Yelkenli gemilerin yapımı da dahil olmak üzere haberleşme ve ulaştırmacılık da, ticaret gemileri, demiryolları, denizasıırı sefere uygun buharlı gemiler ve telgraf aracılığı ile büyük sanayiın üretim biçimine zamanla kendilerini uydurmuşlardır.

Toplumsal değişimleri düşünce mantığına, insanların arzularına ve öykünme yasalarına indirgeyen bazı belirli toplum-bilimciler, buluşların ve etkilerinin buluş sahiplerinin arzularınca değil, ama maddî yaşamın gerekirliklerince belirlendiği olgusunu unutmaktadırlar. Nitekim Ogburn, toplumsal değişimleri şu dört sürece indirgemektedir: 1) buluş, 2) birikim, 3) yayılma (buluşların dağılması) ve 4) toplumun bir kısmının diğerine, örneğin ekonominin aileye, ailenin eğitime, vb., uyarlanması.

Ama bu tanımın kendi içinde bile, bilinmeyen birtakım öğeler yeralmış bulunmaktadır. “Birikim” ile ne anlatılmak istenmektedir. Toplumun bir kısmının bir diğerine “uyarlanması” ne demektir, bu “uyarlanma” nasıl ortaya çık-

³⁰⁷ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 407-08.

maktadır?

Bu toplumbilimciler kaba bir toplumsal değişim anlayışı ile, bu değişimlere yolaçan itici güçlerin bilim-dışı yorumlarını birleştirip karıştırmaktadırlar. Bu kimseler, söz konusu bu güçleri kültür, toplumsal psikoloji, vb. gibi, üretim biçimindeki değişimin dışında kalan çeşit çeşit yerlerde bulabileceklerini sanmaktadırlar. Örneğin, C. Ellwood, toplumsal (kültürel) evrimin, ister fiziksel ister toplumsal olsun, zihinsel imgelerin ya da kavramların yaratısı olmadıkça olanaksız kalacak olan buluşlar ve yenilikler ile gerçekleştiğini yazmaktadır.³⁰⁸ E. Ross, soruna buna benzer bir açıdan bakmaktadır. Onun görüşünce, toplumsal değişimin tohumları toplumsal psikolojideki değişimlerde bulunmaktadır.

Değişik insanların, doğal olarak, geldikleri zihinsel yetenekler farklı olmaktadır. W. Keller, Tenerife Adasında gözlemlediği birkaç şempanze arasında bile zihinsel gelişmeleri bakımından farklılıklar bulunduğunu göstermiştir. Akıl, bilgi, vb. farklılıkları toplumsal koşullardaki farklılıkların etkisiyle daha da artmaktadır. Bu farklılıklar bazı kimselerin kendi başına yeni bir şey yaratabileceği, bazılarının ise yaratamayacağı anlamına değil, ama bazı kimselerin diğerlerinin de içinde yaşadıkları dış dünyada varolan, ama onların göremedikleri öğeleri görebildikleri anlamına gelmektedirler. Bu farklılıkların bir anlamı da, bu kimselerin, yeni koşulların ortaya çıkardığı yeni sorunların ve gerekliliklerin önemini daha çabuk kavrayabildikleri, bu sorunları çözümlemek için çevrelerinde varolan olanakları daha çabuk görüp bulabildikleridir.

Ama hiç bir zaman, salt kendi zihinsel özellikleri sayesinde toplumsal gelişmenin yönünü önceden çizip belirleymemişlerdir. Vardıkları sonuçlar, çevrelerindeki dış dünyaca zaten görülür duruma getirilmiş gibidirler. Eğer bundar,

³⁰⁸ Ch. A. Ellwood, *Cultural Evolution*, N. Y. 1927, s. 73.

saparlarsa yeni yapının oluşumunu hızlandırmakta başarılı olamazlar. Bu arada, çevredeki yeni öğeler üzerine yapılmış başarılı araştırmalardan oluşturulmuş yeni teoriler, toplumun en sonunda varacağı durumu göstermektedirler.

Karl Kautsky, belirli bir teori ya da buluşun ne şekilde ve nasıl oluştuğunu bilmemiz ve bunun kökenini efsanelerle bulandırmamamız halinde, birbirlerinin aynı şekilde çalışmaları da, yeni bir biçime erişmek için tek bir kişinin değil de, pek çok kimsenin birlikte çalıştığını görebileceğimizi söyleyen ilk kişilerden biri olmuştur.

Kısacası, her ne olursa olsun, insanlar öngerekirlikleri oluşmuş bulunan yeni biçimlere varırlar; tek sorun ne zaman ve nasıl varacaklarıdır.

Buluşçular da, tarihsel gelişmenin akışını kendi iradelerine göre, tıpkı askerî liderler, krallar ve devlet adamları gibi, çok az etkileyebilirler. Ama, hiç kuşkusuz, insanlığın evriminde izlenecek acılı ve zor yolu kısaltabilirler, dışsal koşulların işaret ettiği yönde, daha az kurbanla, daha az acıyla varılmasına yardımcı olabilirler.

Bu nedenle, toplumsal ve bireysel psikoloji arasındaki etkileşim sürecini ve bu etkileşimin buluşlar ve keşifler üzerindeki etkilerini incelemeyen önce, belirli ve tek tek grupların oluşturucu öğelerinin meydana getirdiği büyük toplulukları (ulusları, sınıfları, vb.) harekete geçiren çeşitli dürtülerin gözönünde tutulması, incelenmesi gerekmektedir.

4. KÜLTÜREL GECİKME VE "TOPLUMSAL ÇÖZÜLME" TEORİLERİ

Bazı toplumbilimciler, "toplumsal çözülme" nedenini toplumsal değişimi belirleyen nesnel maddî koşullarda değil, toplumsal değişimin kendisinde aramakta ve bulduklarını ileri sürmektedirler. Bunlara göre, toplumsal çözülme, kültürel değişimlerin, diğer değişimlerin, özellikle teknik

alandaki değişimlerin zamanca gerisinde kalmasından meydana gelmektedir.

Bu anlayışı 1930'ların sonlarında ileri süren Ogburn, bu görüşün ilk savunucusudur. Ogburn, toplumsal çözölmenin nedeninin kapitalist toplumdaki sınıf çıkarları arasındaki uzlaşmaz karşıt çelişki değil, ahlâk ve bilinç alanındaki gecikme olduğunu ileri sürmüştür. Yazar korku, cinsiyet, tecessüs, serüven, kavga, bozgun, sürüleşme, yakınlık kurabilme ve fedakârlık gibi dürtülerin karakterize ettiği insan doğasının tarih-öncesi zamanlardan beri hiç denecek kadar az değiştığını savunmaktadır. Uygarlık değişmiş, modern kentsel yaşam bazı temel insan dürtü ve güdülerini aşmış, diğerlerini ise yeterince tatmin edemez olmuştur. İnsan doğasının ve toplumun kendi aralarında yeni bir uyarlanmaya gitmelerinin gereği buradan ileri gelmektedir.³⁰⁹

Ogburn, "kültürel gecikme" teorisinin kurucusu sayılmaktadır. İstihdam yetersizliği, depresyonlar, yoksulluk, hastalıklar, suçlar, aile düzensizlikleri vb., bütün bunlar onun fikrinde kültürel gecikme nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Bu teori, bir ölçüde, "teknolojik belirlenimciliğe" verilmiş bir ödündür. Çünkü toplumsal çözölmenin nihai nedenini, büyük ölçüde, teknolojiye görmektedir. Gerçekten, kapitalist toplumda insanla teknoloji arasında bir çelişki, eskiden beri belirtildiği gibi, vardır ve bu gelişmektedir. Halkın bilinci ve vicdanının (âdetleri, gelenekleri, vb. gibi birçok şeyler de bunlar arasındadır) düzeyi, teknik ilerleme tarafından koşullandırılan maddî kültürdeki değişimlerin gerisinde kalmaktadır. Ogburn, modern kapitalizmin üretici güçlerinin gelişmesinde ortaya çıkan, belirli bazı nesnel çelişkileri görebilmiş, ama, bunda yolun yarısında kalmış, bu çelişkilerin yön ve karakterinin, daha çok, toplumsal, özellik-

³⁰⁹ W. F. Ogburn, *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*, N. Y. 1950, s. 287.

le insanlar arasındaki ekonomik ilişkiler tarafından belirlenmekte olduğu gerçeğini görmezlikten gelmiştir.

5. BİLİMSEL TOPLUMBİLİM VE TOPLUMSAL MİTOLOJİ

Marx, Engels ve Lenin, yaptıkları sayısız araştırma, inceleme ve çalışmalarında, toplumun birliği, toplumsal dayanışma, toplumsal bütünleşme, vb.'nin belirli bir bireyin ya da grubun ussal ya da ussal olmayan arzu ve eylemlerine değil, ama ekonomik etmenlerin belirleyici oldukları toplumsal gelişmenin nesnel yasalarına dayandığını göstermişlerdir.

1917 Rus Sosyalist Devrimi ve daha sonraki Orta ve Güney-Doğu Avrupa'daki, Güney-Doğu Asya'daki, Güney Amerika'daki sosyalist devrimler, toplumun birliği, toplumsal bütünleşme, toplumsal dayanışma, vb.'nin toplumsal gelişmenin gerekli ve nesnel biçimleri olabilmesinin, ancak, toplumsal çelişkilerin ekonomik, yani sınıfsal kökeninin ortadan kaldırıldığı ve insanın insan tarafından sömürülmesine son verilebildiği yerlerde mümkün olabileceğini açıkça göstermişlerdir.

Bütün toplumsal değişimlerin ve toplumsal devrimlerin nihai nedenleri ussal olmayan şeylerde aranmamalı, "insanların kafalarında, insanların sonrasız gerçeği ve adaleti daha iyi kavramalarında değil, ama üretim ve değişim biçimlerindeki değişmelerde aranmalıdır. Bunlar *felsefede* değil, her sözkonusu çağın *iktisadında* aranmalıdır."³¹⁰

Ekonominin belirleyici önemine vurguda bulunmakla birlikte, marksist toplumbilim, insanın, sınıfların, fikirlerin, toplumsal sistemlerin, vb., rolünü küçümsememektedir. Engels, şöyle demektedir: "Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici etken, *son aşamada*, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben, hiç bir za-

³¹⁰ Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 75-76.

man daha fazlasını iddia etmedik. Eğer, sonradan, herhangi biri, çıkıp da ekonomik etken *tek* belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama, çeşitli üstyapı öğeleri — sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri ve sonuçları, — savaş bir kez kazanıldıktan sonra, kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb., — hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek mücadelelerin mücadeleye katılanların beynindeki yansılar, siyasal, hukuksal, felsefî teoriler, din anlayışları ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halindeki gelişmeleri, hepsi de tarihsel mücadelelerin gidişi üzerinde etki yaparlar ve birçok durumda ağır basarak onun *biçimini* belirlerler. Bütün bu etkenlerin etkisi ve tepkisi vardır, öyle ki ekonomik hareket, bu etkenlerin bağrında, sonunda, bir zorunluluk olarak, sonsuz bir raslantılar. ... yığın arasından kendine yol açmaya başlar.”³¹¹

Belirli toplumsal değişimlerin güdülenmesi, bu değişimlere olan toplumsal gereksinme, son tahlilde, toplumsal yaşamın maddî süreçlerince koşullandırılır. Bu toplumsal gereksinme, insanların faaliyetlerinde yer alır, gelişir, ama bunlar için gerekli maddî koşulların olgunlaşmasından ne önce, ne sonra. Marx'ın, “İnsanlık, kendi önüne ancak çözüme bağlayabileceği, sorunları koyar. ... sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak maddî koşullar mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar.”³¹² demesinin nedeni de budur.

Diyalektik materyalizm, burjuva toplumbilimcilerinin tarihi bulanıklaştırdıkları gizem perdesini kaldırmışlardır.

Toplumsal evrimin temelindeki güdüm, karşıt öğelerin mücadelesi ve birbirlerine sızmalarıdır. Toplumsal çelişki-

³¹¹ K. Marx, F. Engels, *Felsefe İncelemeleri*, “Engels'ten Joseph Bloch'a”, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 172.

³¹² Karl Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 26.

rin çözümünü tedricilikte bir kesinti, toplumsal gelişmede nitel yeni bir aşamaya geçiş, yani bir toplumsal devrim demektir. Toplumsal gelişmenin her yeni aşaması toplumsal gelişmenin maddî gereksinmelerince koşullandırılır ve toplumsal ilerlemenin bir üst basamağı anlamına gelir.

İnsan tarihi, ilgisiz, rasgele olayların şekilsiz bir yığını sayılamaz. İnsan tarihi rasgele yönlerde oluşan "toplumsal değişimlerin" yığına indirgenemez. Toplumsal tarih, ilerlemeci bir gelişmenin sürecidir. Her yeni aşama kendisinin öncülü olan aşamanın yadsınmasıdır; ama o aşamadaki olumlu her şeyin atılması olmayıp, olumlu öğelerden yararlanılması, bu öğelerin ilerlemesinin kolaylaştırılmasıdır. Ekonomik yaşamda toplumsal ilişkilerde ve kültürde ilerlemeler ancak bu yolla olmaktadır. Toplumsal evrim, sosyo-ekonomik biçimlenişlerin gelişiminin doğal tarihsel sürecidir.

Modern Batı toplumbiliminin kendine özgü toplumsal bir mitoloji olma özelliği, sadece, büyük ölçüde bir toplumsal bilinç, bir çeşit dinsel doktrin oluşundan dolayı değil, ama *bütün görgücü araştırmalarının kırsal ya da kentsel bir yörede sadece belirli bir durumla sınırlandırılmasından ve gözlem altına alınan davranışları daha önceden benimsenmiş toplumsal mitler ve ülküler kalıplarına uydurma eğiliminden dolaydır.*

Bu toplumbilimciler, bu mitlerini ve ülkülerini, toplumbilimsel teoriler olarak vitrinlemektedirler. Aynı zamanda yaptıkları görgücul araştırmalar, belirli halk gruplarının davranış ve toplumsal bilincini etkileyecek, böylece bu davranışlar üzerinde, burjuva toplumunu koruyacak ve sürdürecektir yönde sürekli etkide bulunmaya yarayacak önlemlerin oluşturulması amacıyla planlanmaktadır. Bu amaçlarına ulaşmak için Batılı toplumbilimciler, belirli koşullar altında toplumsal değişime yolaçan etmenleri belirlemek, bu etmenlerle ilişkin gerçek bilgilere dayanarak, bu değişimler üzerinde gereken toplumsal denetimlerini kurabilmek zorundadır.

lar. Bu denetim, toplumsal yaşamda, çözülmenin ve dağılmanın önlenmesi ve toplumsal düzenin varlığının sürdürülmesi gibi burjuvazinin siyasal üstünlük kazandığı ilk günden beri düşlediği şeylerin gerçekleştirilmesi için gerekmektedir.

Olgucu toplumbilimin ortaya çıkışı ve sonunda görgücülüğe dönüşümü, başlangıcındaki toplumsal işlevini değiştirmiş bulunmaktadır: önceleri, toplumbilimin işlevi toplumsal sürecin genel, teorik yorumlanması ile sınırlandırılmıştı. Şimdi ise, bu işlev, burjuva değerlerine uygun yönde *insanın bilincini biçimlendirmeyi* kendine amaç edinmiş uygulamalı toplumbilim tarafından benimsenmiş bulunmaktadır.

Kendilerine “Halkın Dostları” denenlerin öznel-idealist görüşlerini eleştirel bir biçimde tahlil eden Lenin, bu grubun fikirlerinin Rus burjuva liberallerinin siyasal programlarının teorik bir özdeşleşiminden başka bir şey olmadığını önemle vurgulamıştır. Şöyle yazıyor Lenin: “Bu programı inceleyin, göreceksiniz ki, bu beyler bütün ilerici önlemlerinin —ucuz kredi, gelişmiş makineler, bankalar vb.— yalnızca burjuvaziyi güçlendirmeye ve geliştirmeye yarayabileceğini anlamayarak, modern toplumun (yani farkında olmadan, kapitalist sistemin) durumunu bütünüyle ve tümüyle benimsiyorlar ve onu onararak, yamalayarak sorunları çözmek istiyorlar.”³¹³

Bu eleştiri, aym şekilde, çağdaş Batılı toplumbilimcilerin birçoğu için de geçerlidir.

³¹³ V. İ. Lenin, “Halkın Dostları” Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 126.

Marx ve Engels tarafından kurulmuş bulunan marksist toplumbilim, toplumsal gelişimin bilimsel tahlilini olanaklı kılmıştır. Marx ve Engels, toplumbilimsel düşüncüyü idealizmin, görgücülüğün ve iskolastiğin labirentinden çıkarıp kurtarmış ve bilimsel toplumbilimin, toplumun maddi yaşamının, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal sınıfların incelenmesini gerçekleştirebilecek bir bilim olmasını sağlayacak temel ilkeleri bulup ortaya koymuşlardır. *Alman İdeolojisi*'nde şöyle yazıyorlar: "Kurgunun bittiği yerde —gerçek yaşamda— gerçek, pozitif bilim başlar: pratik faaliyetin, insanların gelişiminin pratik sürecinin tasarımı başlar."³¹⁴

³¹⁴ K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi* [Feuerbach], Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 49-50.

Marksist toplumbilimin özü, aktüel yaşamın ve belirli herbir dönemdeki toplumsal sınıfların aktüel faaliyetlerini incelemekte oluşudur. Marx, Engels ve Lenin bütün sosyo-ekonomik biçimlenişlerin oluşumlarının ve gelişimlerinin, modern toplumun bütün temel ve ikincil sınıflarının tarihlerini izleyip incelemişlerdir.

1840 ve 1890 yılları arasında Marx ve Engels, İngiltere ve İrlanda'daki, Fransa, Almanya, İtalya, Polonya, Rusya, Hindistan ve Çin'deki toplumsal süreçleri ve değişimleri genişliğine ve derinlemesine incelemişlerdir. Bu çalışmayı, 20. yüzyılda da Lenin ve izleyicileri sürdürmüşlerdir.

Sosyo-ekonomik biçimlenişlerin genel ve özgül özellikleri, toplumsal sürecin temel yasaları, olgusal malzemeler üzerinde yapılan kapsamlı çalışmalar sonucunda ortaya konulmuş, bulunmuşlardır. Şöyle yazıyor Lenin: "Tüm insan toplumları için temel teşkil eden bir olguyu; yani, temel geçim araçlarını elde etme tarzını, kendine çıkış noktası olarak, belirli temel geçim araçlarını elde etme biçiminin etkisi altında biçimlenmiş insanlar arası ilişkileri bununla bağlantılaştırmış, ve bu ilişkiler sisteminin (Marx'ın terminolojisini kullanacak olursak, 'üretim ilişkileri'nin), siyasal ve hukuksal biçimlerle ve toplumsal düşüncenin belirli eğilimleriyle kendisini giysilendirdiğini, toplumun *temeli* olduğunu; göstermiştir. Marx'ın teorisine göre, herbir üretim ilişkileri sistemi, doğuşu, işleyişi, daha yüksek bir biçime geçişi, bir başka toplumsal organizma şekline dönüşümü belirli yasalarca yönetilen belirli bir toplumsal organizmadır."³¹⁵

Bütün bu buluşlar, bilimsel bir toplumsal gelişim teorisinin, yani tarihsel materyalizmin yaratılmasına yolaçmıştır.

Marksist toplumbilim, güçlü bir olgusal temele, "Cebel-i Tarık" kayası kadar gerçek bir temele dayanmaktadır. Ama bu temel, ham ve düzensiz bir malzeme yığını olmayıp, bilimsel bir biçimde işlenmiştir; bir bütün olarak, materyalist

³¹⁵ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. I, s. 410.

tarih anlayışını oluşturan olgular ve sonuçlar sistemidir.

Toplumun gelişimi maddî güçlere dayanır. Toplum, nesnel yasalara göre değişir. Her doğal süreç gibi, toplumsal gelişme, raslansal olayların kaosundan kendi yolunu bularak ilerler. Toplumsal süreç, sınıflar arasında bir çatışma ve işbirliği, bir güçler mücadelesidir; insan faaliyetinin çeşitli biçimlerinden oluşur. Maddî yaşamın doğal gelişiminin bir yansıması olarak insan bilinci, bu süreçte etkin bir biçimde yer alır, gelişiminin biçim, karakter ve hızını etkiler.

Bununla birlikte, tarih, nesnel yasalara bağımlıdır ve bu bakımdan insan iradesinden ve bilinçliliğinden bağımsızdır. Marx ve Engels'in düşünceleri hakkında Lenin şunları yazmaktadır: "Onlar dünya görüşlerini tanımladıkları zaman buna yalnızca materyalizm adını verdiler. Temel fikirleri ... toplumsal ilişkilerin maddî ve ideolojik olarak bölündükleri idi. Sonuncular, yalnızca, insanın varlığını sürdürme faaliyetinin biçimi (sonucu) olarak insanın iradesinden ve bilincinden bağımsız olarak biçimlenen birincilerin bir üstyapısını oluştururlar. Siyasal ve hukuksal biçimlerin açıklaması ... yaşamın maddî koşullarında aranmalıdır."⁸¹⁶ Sonuçta, Plehanov'un yazdığı gibi, "toplumbilim, ancak ve ancak, toplumsal insanın amaçlarının kökenini, sonunda, ekonomik gelişmenin akışınca koşullandırılan toplumsal sürecin gerekli etkisi olarak anlayabildiği oranda bir bilim olabilir."⁸¹⁷

Toplumsal gelişmenin belirli aşamalarındaki nesnel yasaların etkilerine ışık tutan tarihsel materyalizm bu tarihsel sürecin bir benzeridir. Tarihsel materyalizm, tarihsel olayların ardındaki devindirici güçlerini, bunların ilkelerini ortaya koyan, bu olayları yöneten nesnel yasaları aydınlatan bir toplumsal gelişme *teorisidir*. Öte yandan, tarihsel materyalizm, toplumsal görüngüleri ve süreçleri anlamakta bir yöntembi-

⁸¹⁶ V. İ. Lenin, "Halkın Dostları" Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 28.

⁸¹⁷ G. V. Plehanov, *İzbraniye Filozofskiye Proizvedeniya v Pyati tomah*, Moskva 1962-1964, s. 193.

limdir; çünkü, toplumsal yaşamın maddî ve düşünsel, nesnel ve öznel yanları arasındaki bağlantıları ortaya koyar; olayların anlamının, gerekirliklerinin, yasalarının ve ana yönlerinin anlaşılmasını olanaklı kılar. Bu konuda Engels şunları yazmıştır: “Sadece iktisat için değil, bütün tarih bilimleri için (ve doğa bilimleri olmayan bütün bilimler, tarih bilimleridir) devrim yaratan keşif şu tümceyle özetlenebilir: ‘Maddî yaşamın üretim biçimi, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır.’ Tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, bütün dinsel ve hukuksal sistemleri, ortaya atılan bütün teorik görüşleri, ancak bunlara tekabül eden çağlardaki maddî *yaşam koşulları* anlaşılırsa ve bu birinciler, maddî koşullardan çıkarılırsa anlamak mümkündür.”³¹⁸ Tarihsel materyalizmin, toplumbilimin temelini ve odağını meydana getirmekte olmasının nedeni de budur.

Bilimsel toplumbilim, her dönemde, yaşamın gerçek oluşum süreçlerini ve bireylerin faaliyetlerini bu yöntemle incelemekte, yeni karakteristikleri, özellikleri, öğeleri ve yasaları bu süreçle bulup ortaya koymaktadır.

Bir bilim olarak marksist toplumbilim, gerçekliğin özgül ve sistematik araştırmalarla incelenmesinin doğal sonucu olarak kurulmuştur. Toplumsal gelişmeyi yöneten genel yasaları formüle etmek, sadece bunlardan haberdar olmak yetmemektedir. Bu yasalara ilişkin bilgi sahibi olmak ile, bunların dinamik gücünü, etkileşim biçimlerini, belirtilerini, gerçekleştikleri somut biçimi ve eylem mekanizmalarını anlayabilmek ile aynı şey değildir. Marx, Engels ve Lenin’in ileri sürdükleri görüşlerini, daima, *özgül toplumsal araştırmalara* dayandırmalarının ve bunlardan elde ettikleri sonuçları gerçekliği anlamakta bir araç olarak kullanmalarının nedeni de budur. Yaptıkları istatistiksel tahlillerde dünyaya, tek tek uluslara, küçük gruplara (köylüler ve işçiler arasında aile bütçeleri de dahil olmak üzere) ait bilgilerden yararlanmış-

³¹⁸ Karl Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, s. 31-32.

lar; soru kâğıdı tekniğinden yararlanmışlar (Marx tüm ülkelerde çalışan sınıfın durumu hakkında istatistiksel incelemeler programlamıştır); resmî kaynaklardan, belgelerden ve kendi gözlemlerinden de yararlanmışlardır.

Özgül toplumsal araştırmalar olmasaydı, marksist toplumbilim ne oluşabilirdi, ne de sürekli bir gelişme gösterebilirdi. Engels, tarihsel materyalizmi özgül toplumsal araştırmalardan uzaklaştıracak, onu katı dogmalardan kurulu hazır-ışi bir şema durumuna getirecek girişimlere ısrarla karşı çıkmış, ve eleştirmiştir. Şöyle yazıyor: “Bizim tarih anlayışımız, her şeyden önce, bir çalışma ve incelemeye bir yolgöstericidir, hegelci biçimdeki gibi yapılar kurmakta kullanılacak bir kaldıraç değil. ... Farklı toplum biçimlerindeki varlık koşullarının, bu koşullardan siyasal medenî hukukla ilgili, estetiksel, felsefî, dinsel, vb. görüşlerin çıkarsanmasına girilmeden önce, bireysel olarak incelenmeleri gerekir.”³¹⁹

Marksist toplumbilimin uzlaşamayacağı üç karşıtlık vardır — dogmacılık, iskolastisizm ve görgücülük. *Dogmacılık*, ve *iskolastisizm* gerçeklikten kopmuşlardır. Bunlar, teorik çıkarsamalara ve yeni olguları ve görüngüleri önceden hazırladıkları şemalara ve yapılara uydurma girişimlerine dayanmaktadırlar. Dogmacılar ve skolastik anlayıştakiler, gerçek görüngüler üzerinde özgül tahliller yapmaktan kaçınmakta, tarihin sürekli değişimini, toplumsal ilerlemeyi ve yeni toplumsal etmenlerle güçlerin ortaya çıkışını gözönünde tutmamaktadırlar.

Dogmacılık, sol-kanat oportünistlere, bir ölçüye kadar da revizyonistlere teorik bir temel sağlamaktadır. Lenin’e göre bu “solcu” yanılgılarının temelinde, dogmacılıklarının kökeninde yöntembilimsel bakımdan görelî doğruları mutlaklaştırma eğilimi, belirli tarihsel koşulların herbiri için çok çeşitli marksist önermelerin ve ifadelerin uygulanabileceğini anla-

³¹⁹ Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Correspondence*, Moscow 1965, s. 416.

yamamaları bulunmaktadır. Lenin şöyle yazıyor: "Herhangi bir doğru, eğer 'zorlanırsa' (Peder Dietzgen'in dediği gibi), abartılırsa, ya da kendi fiili uygulanabilirliğinin sınırları ötesine taşınırsa bir saçmalığa dönüştürülebilir, ve hatta bu koşullar altında bir saçmalığa dönüşmeye mahkûm edilmiş olur."³²⁰

Dogmacılık, marksist toplumbilimin yaratıcı gelişim yolunu kapatıp engellemekte ve anlamsız bir formül derlemesi haline gelmesine neden olabilmektedir. Bu ise, gerçekten de, marksist doktrinin özünde revizyon sayılabilecek bir nitelik bile kazanabilmektedir. Dogmacılık, genel doğruların, bunlarla gerçek yaşam arasında ilişki kurmayarak, kuru kuru ya yinelenmesi demektir. Lenin, "genel doğrular, doğru olmaktan çıkacak ve tumturaklı laflar haline gelecek derecede şişirilip abartılmaktadır."³²¹ uyarısını yapmaktadır.

Dogmacılık ve skolastisizmden farklı olarak, marksizm ve marksist toplumbilim, özgül durumların incelenmesine dayanır. Lenin, "marksist diyalektik, herbir özgül tarihsel durumun somut tahlilini gerekli görmektedir."³²² diye vurgulamaktadır.

Toplumbilimsel çalışmaların, *görgücülük* tehlikesinden de kaçınması gerekmektedir. Hiç kuşkusuz olguların incelenmesi şarttır, ama olguların kendi başlarına bir teori "önerebileceğini" ya da bir teorinin oluşumunu sağlayabileceğini beklemek saçmadır. Görgücü bilgi ile teorik bilgi arasındaki karşılıklı ilişki, tümevarımcı yolla derlenmiş görgücü olguları —somuttan soyuta geçişteki ara ilişkileri ve çok aşamalı geçiş sürecini atlayarak— genel yasalara bağlayan ve uyduran görgücülerin sandıkları kadar şematik ve basit değildir. Marx kaba görgücülükte dogmacılık ve skolastisizmin saçma yanlarının bulunduğunu söylemektedir. Şöyle ya-

³²⁰ V. İ. Lenin, "Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 61.

³²¹ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 27, s. 49.

³²² Aynı yapıt, s. 316.

zıyor: "Görgücülüğün inatçısı, yadsınamaz görgücü görüngüleri basit biçimsel soyutlamalarla dolaysız olarak genel yasadan çıkarsamaya, ya da kurnazca kanıtlar kullanarak bunların söz konusu yasa ile uygunluk içinde bulunduğunu göstermeye çalışan aldatıcı bir metafiziğe dönüşmektedir."^{32 3}

Görgücülük, toplumsal bilme sürecinde, bilimsel soyutlamayı ve teorik düşünceyi görmezlikten gelmektedir. Oysa ki, görgücü bilgi ile teorik bilgi arasındaki karşılıklı ilişkiyle ilgili sorunları, inceleme içinde kullanılabilecek temel ve özel yöntemleri anlayıp anlamamak demek, toplumbilimin yöntembilimsel temellerini anlayıp anlamamak demektir. Yapılan birçok görgücü araştırma, yöntemleri ne denli kusursuz olursa olsun, sonuçlarının boş ve bilimsel önemden yoksun olduklarını, bu durumun genel toplumsal gelişim teorisini gözönünde tutmamış olmalarından ileri geldiğini göstermektedir.

Marksist toplumbilimin erekleri, sadece, toplumun gelişimini yöneten genel yasaları ortaya koymaktan ibaret değildir. Marksist toplumbilimin en önemli toplumsal işlevlerinden biri, hem bir bütün olarak topluma ve toplumun çeşitli süreçlerine ve görüngülerine ait genel bir teori getirmekte oluşu, hem de, toplumsal yaşamda toplumsal gelişimin nesnel gereklikleri ile aynı çizgide amaçlı ve bilimsel değişimler yapılmasına yardımcı oluşudur.

Toplumun gelişimini, onun süreçlerini ve görüngülerini bilimsel olarak yönetebilmek için, sadece toplumsal sürecin başlıca yasalarını bilmek, bu yasaların içinde ortaya çıktıkları biçimleri bilmek yeterli sayılamaz. Bu tür bir bilgi, toplumsal sürecin ana yönünü ve amacını belirlemeyi olanaklı kılar. Toplumsal gelişimin bilimsel olarak yönetilmesi, bununla birlikte, toplumsal gelişimin genel yasalarının belirli koşullar altındaki *mekaniği* hakkında somut bilgilere sahip

³² Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, Part I, Moscow, s. 87.

olmayı da gerektirir. Bu *mekanizma* ise, ancak, toplumbilimcilerin ve diğer toplumsal bilimlerdeki meslektaşlarının yapacakları özgül toplumsal araştırmalar sayesinde aydınlatılıp anlaşılabilir.

Engels, özellikle, önemli sonuçlara yolaçacak durumda oldukları zaman, temel ilkelere varmak için incelenirlerken, ve çeşitli küçük toplumsal grupların değil de bütün sınıfların ilişkilerini ilgilendirdikleri zaman olguların büyük bir ciddiyetle ele alınmaları gerektiğini her zaman önemle vurgulamıştır.

Somut olguların taşıdığı önem, Lenin tarafından da tekrar tekrar vurgulanmış bulunmaktadır. Diyalektikçi olarak kalabilmemiz, genel anlamda bir dönüşümü reddetmemizle değil, ama belirli bir durumu kendi gelişimi içinde somut olarak tahlil etmemizle mümkündür. Lenin, gerçek diyalektiğin kaçınılmaz yönsemeleri inceleyen, onların kaçınılmaz oluşlarını gelişimi tüm somutluğu içinde ayrıntılı olarak inceleyerek kanıtlayan bir diyalektik olduğunu vurgulamıştır. Diyalektiğin temel önermesi, Lenin'e göre, soyut hiç bir doğrunun bulunmadığı, doğrunun her zaman somut olduğudur.

Marx, Engels ve Lenin kendi zamanlarının toplumlarındaki toplumsal ilişkiler üzerine yaptıkları çok sayıdaki araştırmalarda diyalektik materyalist yöntemi kullanmışlardır. K. Marx'ın *Kapital*'i, F. Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı yapıtı, V. İ. Lenin'in "*Halkın Dostları*" *Kimlerdir ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşır?*, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi ve Büyük Bir Başlangıç** adlı yapıtları bir genel teorinin geliştirilmesi ile birbirinden çok farklı ve çok sayıda toplumsal süreçlerin somut biçimde incelenmesi arasında kurulması gereken birliğin gerçekleştirilmesinde örnek gösterilebilir.

Marksizmin kurucuları, her zaman bir *parti ruhu* ile, sı-

* Bkz: V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 469-487. —Ed.

nıf mücadelesi ruhu ile dolu somut toplumsal incelemeler yapmışlardır. Nitekim *Prospectus Gesellschaftsspiegel* ("Toplunun Aynası") dergisinde F. Engels şöyle yazmıştır: "Toplumsal yaşamımızdaki farklı sorun ve kötülöklere temelden ve kesin bir son verecek önlemler bulabilmek ve uygulayabilmek için, her şeyden önce, bu kötölük ve sorunların incelenmesi gerekir. Bu nedenle *Gesellschaftsspiegel*, toplumsal organizmanın her aksaklığını yargılayacak, genel betimlemeler, monograflar, istatistiksel notlar, tüm sınıfların ilişkilerini doğru olarak ortaya koyacak ve toplumsal sorunları ortadan kaldırmak için kurulmuş bulunan *birliklere* yardımcı olacak karakteristik tek tek örnek-olayların betimlendiğı yazılar yayınlanacak; bütünüyle olgulara dayanacak, sadece olguları ve olgulara dayandırılmış yargıları yayınlıyacak; bunlardan çıkarılacak sonuçlar da gene olgulara dayanan gerçekler olacaktır."

Kapitalist toplumun düzenliliklerini ve temel özelliklerini saptayıp ortaya koymakta işçi sınıfının yaşam koşullarının incelenmesinin büyük bir önem taşıdığını belirten F. Engels şöyle yazıyor: "İşçilerin ruhsal, zihinsel ve moral, aynı zamanda da, fiziksel koşulları üzerinde duracağız. *Gesellschaftsspiegel* için bu açıdan en önemlileri şunlardır:

"1) Dar bir alanda yığılmış kalabalık bir yoksul sınıf olmadan varolmayan *büyük kentler*. Yoksulluğun bilinen genel sonuçlarının yanı sıra, bu dar bir alana yığılmanın çalışan sınıfların fiziksel, zihinsel ve moral yaşamı üzerindeki etkilerini elealacağız. Bu nedenle, çoğu kez yeterince açıklığa kavuşturulmamış büyük ya da küçük kentlerimiz *belâlı mahallelerindeki* yaşamına ışıktutan çeşitli olgulara, istatistiksel, tıbbî, ve diğler bilgilere gereksinmemiz olacaktır.

"2) Varlıkları gene bir yoksul sınıfın varlığını gerektiren *Sanayi ve İmalât Bölgeleri*. Burada da, diğler konuların yanı sıra, bize katkıda bulunacak olanların şu noktalara dikkatlerini çekmek istiyoruz:

“a) *İşin karakteri*; niteliği gereği ya da çalışma saatlerinin uzunluğu nedeni ile çeşitli işlerin sağlık için zararlı oluşları; fabrikalarda kadın ve çocuk işçi çalıştırılması ve bunun sonuçları; proleterlerin çalışan ve çalışmayan çocuklarının ve karıların yetersiz bakımı ve yaşam koşullarının kötülüğü, yetişkin erkek işçilerin yerine çocuk ve kadın işçilerin ikame olunması, makinelerin neden olduğu iş kazaları, vb..

“b) *İşçilerin işverenlerine olan bağımlılığı*. Bu konuda her şeyden önce resmî makamlara karşı, özellikle ve esefle, kapitalistlerin çok sık olan haksızlıklarına ve yolsuzluklarına karşı savunmasız olan çalışan sınıfın çıkarlarını korumaya önem vereceğiz. Tek tek işçilerin başına gelen baskı ve sindirme eylemlerini yorulmadan, usanmadan toplumun eleştirilerine sunacağız. Bu konuda muhabirlerimizin doğru ve tam, adresini, tarihini, adını da kapsayacak şekilde her şeyi anlatan yazılarını şükranla karşılayacağız. ...”

Daha sonra Engels, manüfaktürcülerin çeşitli kötü uygulamaları ve yolsuzlukları ile çeşitli sömürü ve baskı sistem ve biçimlerini sıralamaktadır. Şöyle yazıyor:

“Yoksulları zenginlere karşı korumak amacıyla çıkarılmış bulunan yasaların ihlâl edildiği her olayı, en küçük ayrıntısına kadar, kamuya duyuracağız.”

Son olarak, derginin ilgileneceği üçüncü grup sorular hakkında Engels şu noktalara değiniyor: c) Rekabet ya da gelişkin makinelerin kullanılmaya başlanması; kadın ve çocukların istihdamı ya da ticaretteki dalgalanmalar, ya da yabancı ülkelerin rekabeti; hastalık, maluliyet, yaşlılık; ve en son olarak da, işçinin ücretinin düşmesine yolaçacak bedence ya da yetenekçe gerilemesi nedeniyle yaşamlarını kazanamayacak duruma gelen işçilere karşı toplumun ilgisiz kalması.

“Gerek yoksul ve gerekse varlıklı sınıfların içsel ve dışsal koşullarını açıklayacağız. Bir emek ve ticaret örgütlen-

mesi yokken, özel mülkiyet sahiplerinin serbest rekabeti, mülkiyetin az sayıda insanın ellerinde toplanmasına, ve böylece, dolaylı olarak, tekeli canlandırarak orta sınıfın yoksullaşmasına neden olduğunu, büyük hacimdeki toprak sahipliğinin küçük toprak sahipliğini mahvettiğini, gitgide içine gömüldüğümüz rekabetçi mücadelenin *toplumun temellerini* yıkmakta olduğunu ve aşırı bencilliği nedeniyle toplumun tümünü ahlâksızlaştırıp, toplumu manevî yanlarından yoksun kıldığını kanıtlarıyla ortaya sereceğiz.”

Lenin, *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı yapıtı için malzeme toplarken, devlet kaynaklarındaki, bölge ve illerdeki istatistiksel bilgi kaynaklarından yararlandığı gibi, bireysel köylü aile bütçelerini de incelemiştir. Lenin, Novorossiisk, Samara, Perm, Orel, Voronej, Nijni-Novgorod ve diğer birçok bölgelerin *zemstvo* istatistiklerini tahlil etmiştir. 1907 yılında yapılan ikinci baskıda ise, koşum atları ve çeşitli tarım ürünlerine ait istatistikler ile, 1897 tüm Rusya genel nüfus sayımı verileri ile, yeni imalâthane istatistikleri ile yapıtını yenileyip tamamlamıştır. Birinci Rusya Devriminin itici güçleri ve karakteri konusundaki sonuçlara bu verilere dayanarak varmıştır.

Şöyle yazıyor: “Farklı sınıfların durumlarının ve çıkarlarının somut bir tahlili, şu ya da bu soruna uygulanan bu gerçeğin kesin anlamını tanımlamak için bir araç olmalıdır. Plehanov’un başı çektiği, sağ-kanat sosyal-demokratları arasında pek sık raslanan karşıt düşünme biçimi, yani somut sorunlara verilecek yanıtı, devrimimizin temel niteliği hakkındaki genel gerçeğin basit mantıkî gelişmesinde aramak çabası, marksizmin bayağılaştırılmasıdır ve diyalektik materyalizmle açıktan açığa alay etmektir.”⁸²⁴

Somut toplumsal incelemeler ve araştırmalar sorunu, *yaşamla, toplumun yeni ilkelere, komünist ilkelere dayana-*

⁸²⁴ V. İ. Lenin, *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 22.

cak şekilde yeniden-kurulmasıiçin yapılan mücadelenin pratiği ile daha yakın ilişkiler kurma sorunudur. Bu, insanın toplumsal emeğinin faaliyetlerinin bir genellemesine ve komünist toplumu kurmaya ilişkin teorik sorunların somut bir çözümüne dayanarak gelişen ve gelişmekte olan marksist-leninist toplumbilimin ana özelliğidir.

Somut toplumsal incelemeler yapmak demek, —marksist-leninist teori ve yöntembilimin yardımıyla, ve somut toplum-bilimsel tahlile özgü teknik ve yöntemleri kullanarak— belgeler, arşiv bilgileri, bölgesel istatistiklerden ve fabrikalara ait istatistiklerden yararlanarak toplumsal görüngüler üzerinde sistematik gözlemler yapmak; işçiler köylüler ve aydınlarla, yaşamı daha derinden anlayabilmek için, görüşmeler yapmak; bilimsel olarak derlenmiş ve bilimsel olarak sistemleştirilmiş birincil verilere dayanan bir genelleme yapmak demektir.

Açıktır ki, bu nitelikteki incelemelerin temelini, marksist toplumsal gelişme teorisinin, belirli bir sosyo-ekonomik biçimlenişin somut koşulları altında tüm çok-biçimli belirtileri içinde somut toplumsal süreçlerin öğrenilip anlaşılmasında kullanılması, uygulanması meydana getirmektedir.

Somut toplumsal araştırma ve inceleme, en önemli toplumsal sorunlara pratik bir çözüm bulmayı amaç edinmiş teorik bir çalışma ve incelemedir. Kapitalist toplum açısından bu etmene değinen Lenin, kapitalizmin egemenliği altında teorik bir çalışma, “*Rusya’daki ekonomik uzlaşmaz karıştıklıkların bütün biçimlerinin ve ardıl gelişmelerinin incelenmesine* yöneltilmelidir; *siyasal tarihin, hukuksal sistemin özelliklerinin, ya da yerleşmiş teorik önyargının onu gizlediği her yerde bu uzlaşmaz karışıklığı açığa çıkarmaları* gerekir. Gerçekliklerimizin belli bir üretim ilişkileri sistemi olarak bütün bir görünümünü sunmaları, çalışan halkın sömürülmesinin ve mülksüzleştirilmesinin bu sistem altında esas olduğunu göstermeleri ve ekonomik gelişme tarafından be-

lirtilen bu sistemden çıkış yolunu göstermeleri gerekir.”³²⁵

Mayıs 1918 tarihinde “Toplumsal Bilimler Sosyalist Akademisi” kurulması ile ilgili olarak Halk Temsilcileri Meclisinin kaleme aldığı taslak bildiriye hazırlayan Halk Eğitim Komseryasına kendi temel önerilerini sunan Lenin, şunları yazmıştır: “Bir dizi toplumsal araştırmaların yapılması önde gelen görevler arasında sayılacaktır.”³²⁶ 1920 yılında işçi sendikaları konusundaki tartışmalarda Lenin, çok sayıda araştırma ve incelemeler yapılmasını, bunların nesnel istatistiksel bilgilerle karşılaştırılmasını, bu temel üzerinde, pratik ve iş hayatında yapıldığı gibi, geleceğe ait öneriler hazırlanmasını önermiştir.

Somut toplumsal araştırma ve diğer çalışmaların karakteristikleri şunlardır: a) bunlar enine-boyuna yapılan çalışmalardır, yani eldeki sorunun, tüm ilişkileri ve bağıntıları ile birlikte incelendiği çalışmalardır; b) bir sanayi kuruluşunun, bir kolektif çiftlikte, vb., bu yerlerin somut koşulları altında yapılır ve bilimsel olarak derlenmiş, sistematikleştirilmiş olgu ya da verilere dayandırılır; c) yeni teorik sonuçlar ve pratiğe yönelen önermeler oluşturur.

Bilimsel bir sosyalizm anlayışı da, ayrılmaz bir biçimde, toplumun devrimci dönüşümünde kitlelerin canlılık, dolu, pratik faaliyetleri ile yakından bağıntılıdır. Bilimsel bir sosyalizmin salt kitapçı dogmatik sosyalizmden ve bulutlarda dolaşan söz canbazlarından farklı yanı, en büyük ağırlığı üretim örgütlenmesini yetkinleştirmeye, işçilerin ve köylülerin çalışma koşullarını iyileştirmeye, halkın yaşam düzeyini yükseltmek için gerekli üretim artışını sağlamaya, günlük yaşayışta ve çalışma yerlerinde insanlar arasında gerçek toplumcu ilişkilerin kurulmasına vermekte oluşudur.

Somut toplumsal araştırmalar yapmak, toplumsal gö-

³²⁵ V. İ. Lenin, “Halkın Dostları” Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?, s. 193.

³²⁶ V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 27, s. 404.

rüngüleri ve gerçekleri yaşamın somut koşulları altında incelemek; belirli bir toplumsal durumun öğelerinin bütünü nü incelemek; incelenen toplumsal durumun en önemli etmenlerini ortaya koymak; ilgili sorunlara somut teorik ve pratik çözümler bulmak demektir.

Toplum, toplumsal görüngülerden ve toplumsal mekanizmalardan oluşmuş bir yumdur. Toplumsal mekanizma bir tüm olarak, ancak, somut toplumsal mekanizmaların ve bu mekanizmaların sistemlerinin denetimi ile denetim altına alınabilir. Toplumsal mekanizmalar, yapısal ve işlevsel olarak aralarında-bağımlı en karmaşık etmenler ağını oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamı konu edinmiş bir bilim olarak toplumbilimin görevi, bu durumda, somut tahlillere dayanarak toplumsal görüngülerin (ya da birbirine bağımlı toplumsal görüngü gruplarının) çeşitli yanlarının etkileşimlerinin içerik ve karakterini açıklamak, bu görüngülerin mekanizmasının işleyişini belirleyen yapısal ve işlevsel karşılıklı ilişkileri göstermek, (fiilî ya da mümkün) işlevsel sonuçlar ile toplumun nesnel gelişim süreci tarafından koşullandırılan genel nesnel araçlar arasında karşılıklı ilişki kurmaktır.

Yapısal ve işlevsel karşılıklı-bağımlılığın somut olarak incelenmesi, belirli bir toplumsal görüngünün işlevsel sonuçlarının toplumsal gelişmenin genel amaçlarından belirli saptamalarını ortaya çıkarmak ve bunu temel alarak bu gibi yapısal değişimlerin etkilerinin toplumsal gelişmenin genel amaçlarına denk düşecek işlevsel sonuçlar vermelerini kolaylaştırmak için gerekli koşulları oluşturmakta yararlanılabilecek pratik tavsiyelerin geliştirilip kararlaştırılabilmesi olanağını sağlamaktadır.

İnsanlık tarihinin materyalist açıdan kavranması, bir tüm olarak toplumsal mekanizmanın ve değişik değişik toplumsal mekanizmalar alt-sistemlerinin işleyişlerini bilinçli olarak düzenlenmesinin genel teorik temelini oluşturur. İnsan ve toplumsal ilişkiler, içinde hem üretim faaliyetlerinin

hem de üretim-dışı faaliyetlerinin gerçekleştirildiği sistem, somut koşulların ve durumların çeşitli toplumsal etmenler yığınının işleyişinin sonuçlarıdır. Bu ana materyalist öngereklikleri temel alarak somut toplumbilimsel araştırmalar yaparken, öncelikle, bu koşulların ve etmenlerin (yani bütün toplumsal görüngülerin ve bunların mekanizmalarının) toplumsal gelişimin düzenliliklerinin belirtilerinin somut biçimleri olduklarını; ikinci olarak da, bu koşulların, durumların ve etmenlerin, ilkinin sonucu olarak belirli koşullar altında yapılan insan faaliyetlerinin somut ürünü olduklarını, ve şu ya da bu ölçüde, toplumsal gelişimin genel düzenliliklerinin gerekliklerini yansıtmakta olduklarını; üçüncü olarak da, bunun aracılığı ile, yeni, daha ileri toplumsal ilişkilerin biçimlenişini güçlendirmekte ya da kolaylaştırmakta olduklarını unutmamak gerekmektedir.

V. İ. Lenin şöyle yazıyor: “Karşı-eğilimlerin *tümünü* inceleyerek, onları, toplumun çeşitli *sınıflarının* açıklıkla ifade edilebilen üretim ve yaşam koşullarına indirgeyerek, özel bir “egemen” fikrin ya da onun yorumlanmasının seçimindeki öznellik ve keyfiliği ayıklayarak ve ayırım yapılmaksızın, bütün fikirlerin ve bütün çeşitli eğilimlerin maddî üretim güçleri koşulundan *çıktığını* açıklayarak, marksizm, toplumsal-ekonomik sistemlerin, doğuş, gelişim ve düşüş sürecinin ayrıntılı ve kapsamlı inceleme yolunu göstermiştir. Halk kendi tarihini yapar, ama halkın, halk yığınlarının güdülerini belirleyen, yani çatışan fikir ve uğraşların çarpışmasına yolaçan nedir? İnsan toplumlarının yığınları içindeki bu çarpışmaların vardığı sonuç nedir? İnsanın bütün tarihsel faaliyetlerinin temelini oluşturan maddî yaşamın üretiminin nesnel koşulları nelerdir? Bu koşulların gelişme yasası nedir? Marx, bunların hepsine dikkatleri çekti ve bütün geniş çeşitliliği ve çelişkiliğine karşın, belirli yasalarla yönetilen tek bir süreç olarak, tarihin bilimsel incelemesinin yolunu gösterdi.”⁸²⁷

Toplumbilimin yüklenmek durumunda olduğu en önemli görev insanın çok çeşitli faaliyetlerini yaşamın somut koşullarıyla ve eğitim biçimleriyle bağıntılı olarak inceleyebilmektir.

Yaşamı incelemekle bilim adamının teoriden kaçındığı söylenemez. Bilim adamı, ancak ve ancak, somut toplumsal araştırmalar aracılığı ile yaşama yakın ilişkiler kurarak bilimsel başarılar kazanabilir.

Somut ve teorik toplumbilimsel araştırma ve incelemelerdeki içsel ve çözülmez birlik marksist toplumbilimin verimli olabilmesi için temel bir önem taşımaktadır. Bunun anlamı, araştırma ve incelemelerimizde, sadece, toplumsal gelişmenin *genel düzenliliklerinin* değil, ama aynı zamanda, içlerinde bu düzenliliklerin kendi ifadelerini de buldukları somut *biçimlerin* ve *yaşam koşullarının* da incelenmesi ve araştırılması gerektiğidir.

Toplumbilimcinin bir görevi de, partiye çok çeşitli faaliyetlerinde yararlanabileceği bilimsel ilkelerin geliştirilip ortaya konmasında; somut ulusal ekonomi sorunlarına, örgütsel sorunlara ve ideolojik sorunlara çözüm bulunmasında yardımcı olmaktır. Ayrıca, bir ileri toplumun kurulmasındaki sadece genel düzenlilikleri değil, ama özel düzenlilikleri incelemek; ve en önemlisi, bunları pratiğe aktarmanın yollarını ve araçlarını bulmak da toplumbilimcilere düşen bir görevdir.

**SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Zafer
Çarşısı 26 Yenisehir Ankara**

20 lira